

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XII. KÖTET.

(UJ FOLYAM IX. KÖTET.)

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

MDCCCLXXVIII.

MEACADEMIA
KÖNYVTÁRA

T A R T A L O M.

	Lap
Báthori Istvánféle emlékérem a m. n. muzeumban ; Dr. HAMPEL JÓZSEF-től	1
A sz. Miklóshoz címzett eperjesi r.-kath. templom ; MYSKOVSKY VIKTOR-tól	7
Slavoniai leletek ; BOYNYCHICH IVÁN-tól	16
A túskevári pálos templom ; ÁDÁM IVÁN-tól	24
Egy német nyereg a XIV. századból ; LIPP VILMOS-tól	45
Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventariuma, melyek Buda bevétele után 1686-ban az állásokon találtattak ; Dr. RÓMER FLÓRIS-tól	50
Régi ágyúk a munkácsi várban (1514—1711) ; THALY KÁLMÁN-tól	56
Mutenum-Feketeváros ; RÁCZ JÓZSEF-től	87
Beregmegye műemlékei ; LEHOCZKY TIVADAR-tól	90
A felsőmagyarországi muzeumban levő czélpecsétekről ; MYSKOVSKY VIKTOR-tól	94
Az úgynevezett «arany metszet» aesthetikai törvényének alkalmazása a csúcsíves stylben ; MYSKOVSKY VIKTOR-tól	101
Szerkesztői utóirat ehhez	108
Magyar várak 1437 körül ; Dr. THALLÓCZY LAJOS-tól	112
Bárbárokori védrendszer nyoma Liptó megyében ; MAJLÁTH BÉLA-tól	116
Rákóczy Erzsébet ingóságai a hrussói és kis-tapolcsányi várkastélyokban ; SZERÉMI-től	126
Magyarországi régészeti leletek repertoriuma ; Dr. HAMPEL JÓZSEF-től	131

BÁTHORY ISTVÁNFÉLE EMLÉKÉREM A M. N. MUZEUMBAN.

A n. muzeumban őrzött érdekes és eddig rajzban közzé nem tett emléket mutatok be az ide mellékelt fametszetben.

Érdeke nemcsak az egész lap művészi kivitelében rejlik, de kiváló figyelmünket azért is érdemli, mert közepett ott látjuk rajta Báthory István jól talált arczképét és körülötte díszes keretet, melynek belső összefüggése a magyar-lengyel hős arczképével rejtélyes.

Nemzeti muzeumunk csak néhány év óta bírja e becses kincset.

Dobóczy István úr ismert honi érmészünk szíves figyelmeztetése folytán szerezte az intézet Mikocky urtól Bécsben, ki 1873-ban vette meg majnai Frankfurtban a Hamburger, odaváló czég által rendezett érem-árverésen.

Ez árverés alkalmából készült lajstromban* meg van rövid ismertetése és abból megtudjuk, hogy a fémer a Stecki-féle érem-gyűjteményhez tartozott.

Honnan szerezte a darabot Stecki és mi volt egyáltalában sorsa mióta elkészült, ez idő szerint még nem volt kipuhatolható.

Stecky meghalt s az emlék az ismertebb lengyel szakmunkák hallgató tanúsága szerint nyilvános gyűjteményben még nem volt.

A fővárosban megközelíthető lengyel érmészeti szakirodalomban nem találtuk nyomát és azért hasznos volt rajzban is közölni, hogy talán így az emlék korábbi történetére lengyel szaktársainktól idővel némi utbaigazításokat nyerhessünk.

Az emlék, miként a rajzból látni, nem egészen szabályos köridomu; anyaga ólom. A lap legnagyobb átmérője 0.15, legnagyobb vastagsága 0.002; a középső arczképes korong vastagsága csekélyebb mint a kereté.

Az egész mű öntve van és öntés után vésővel kidolgozta a művész; domborműves előállítások csak az egyik, itt bemutatott oldalon vannak, a túlsó, hátsó oldal sima.

Föntartása, eltekintve némely csekélyebb sérülésektől, jó és a sajátságos ólompatina képződése meglehetősen előrehaladt.

A középső korongon megpillantjuk Báthory István mellképét. Arczvonásai meg-egyeznek más hasonló olajfestményekből és érmeiből is jól ismert vonásaival; jellemző rövid nyaka, széles válla és feltűnően hosszú keze.

Képünkön a király szemközt van föltüntetve, de feje kissé jobbra fordul; az előtte álló asztaltáblára fektetett jobbja jogart tart, balját kardja markolatára fekteti.

* L. Hamburger. Catalog der Sammlungen Bursio, Stecki Frankfurt a/M. 1873. 34. l. 918. sz.

Fején a felhajtott karimájú kucsma forgóba illesztett madártollal, mélyen homlokára süllyedt.

Az ing szélesen kihajtott gallérja bekereteli az arcot és reá fekszik a nyakig érő begombolt mellényszerű alsó bugyogóra, melynek brokátos kelméjén a művész nem felejtette a mustrát is föltüntetni.

Az öltözetet széles prémmel szegélyezett mente egészíti ki, betakarván a király vállait és mindkét karját a kéz tövéig.

A király jobbjára mellett az asztalon áll a királyi fölség jelvénye, a zárt keresztes korona.

Az egész alak meglehetősen kidomborodó, de modora mégis közelebb jár a lapos, mint a magas alakításhoz.

A felső félkör szélén az alaktól üresen maradt helyen és a mező felől egyszerű vastagabb vonaltag által elkülönített téren meglehetősen lapos, vékony betűs fölirat van:

STEFH (sic) A · D · G · | · REX · POLO ·

A király fővege által ketté választott körirat: Stephanus dei gratia rex Poloniae, magyarázatra nem szorul, ez Báthory István rendes czíme okmányokban és érmeken, mióta 1575-ben lengyel király lett.

A középső korongot átlag 0·36 széles díszes keret foglalja körül.

Művészi, két egymás fölé helyezett czimer által jelzett főpontja a király feje fölött van.

Itt kezdődik jobbról a körirat, mely a keret külső szélén végig futván, közvetlenül az alsó czimer mellett a keret belső szélén folytatódik. Itt is, ott is a köriratot kívül-belül kettős vonalkör foglalja be; a közbeeső téren geniusoktól és heraldikus állatoktól tartott paizsok vannak egyenletesen elhelyezve.

A körirat így szól:

ANNO · 1571 · DVRCH · HH · DIE · HEINRICHSTAT · ANGEORDNET
· VND · BEFREIET · WART · (Elválasztó dísz) ALLES · WEILANDT : SEINEM
· GELIE"

(Folytatása a belső szélén)

BTEN · HERN · VATERN · ZV · EHREN · UND · DEM · RITTERLICHEN ·
ADEL · ZV · GNAD :

A körirat, mint látni, két szakaszból áll; az első megállapít egy történeti tényt, a második azt mondja, hogy a mű, melyhez a jelen keret tartozik, kinek tiszteletére készült.

A történeti tény a «Heinrichstat» elrendelése és felszabadítása 1571-ben HH által.

Kérdéses e szakaszban a H J betűkből alakított monogramm jelentése; továbbá a «Heinrichstat»-ot, mely a névelővel levén megjelölve, a német szólásmód szerint nem várost, de városrészt jelent, kell megállapítani, e városrész történetében azon közelebbi momentum keresendő, mely itt meg van örökítve, végre ezek után a körirat második szakaszában említett «szeretett atya» személyisége is kiderül.

Mindezen pontokra nézve a keretbeli czimerek segítségével tisztába lehetett jönni.

A dolog tisztázásában a főérdem Dr. O. von Heinemann urat, a wolffenbütteli hercegi könyvtár igazgatóját illeti, ki hozzá intézett kérdéseimre szíves volt tőle kitelhetőleg válaszolni és az itt előadott magyarázatot jó részben neki köszönhetjük.

A keretben legfölül ott van a csillagos oszlop előtt jobbra vágató braunschweigi ló. Már e czimer is arra utal, hogy a Heinrichstat csak a braunschweigi hercezségben kereshető.

Kitünt, hogy e hercezség fővárosában hajdan különállósággal bíró Heinrichstadt nevű városrész forog itt szóban; az évszám után (1571) bizonyos, hogy a monogram alatt H(erzog) J(ulius) braunschweigi herceg rejlik és bizonyos az is, hogy az édesapa, ki mint

elhunyt (weilandt) kerül szóba, nem más, mint Ifjabb Henrik (Heinrich der Jüngere), kinek halála éve két évvel előbbre, t. i. 1569-re esik.

Világos ennélfogva a körirat tartalma, melyet így kell értelmezni:

«Az 1571-ik évben Herzog Julius által rendeltetett el és nyert szabadalmakat a Heinrichstat (városrész)

«Mindez (történik) szeretett uratyja tiszteletére és kegyeletből a lovagias nemeség iránt.»

Szerepel a köriratban a fiu, ki apjának a braunschweigi hercegségben utódja volt és a ki valószínűleg apja szándékát teljesíté, midőn 1570-ben vásártartási és egyéb szabadságokkal ruházta föl az apja neve után elkeresztelt wolffenbütteli városrészt.

A kiváltság, melyről a wolffenbütteli történetírók részletesebb tudósítást is adnak,* volt tehát azon tény, melynek megörökítésére az emlék készült.

Miért említi a körirat a nemességet is és mennyiben volt annak része a szóban forgó eseményben, azt nem lehet határozottan tudni, és ily értelemben nyilatkozik Dr. von Heinemann ur is alább idézett levelében.

A keretben előállított czimerek megfejtésében teljesen Heinemann ur magyarázatát követem.

Szerinte a közepett lévő czimer a braunschweigi ház tulajdon és eredeti czimere.

Közvetlenül a kucsma fölött látjuk a renaissance izlésű kis paizsban az egymás fölött jobbra álló két lépárdot; a czimert zárt sisak tetőzi, melyből jobbra-balra sisakdíszül félkörű sarló indul ki, a sichelsteini grófság jelvényei; közepett áll a sisakon oszlop előtt a jobbra vágató állítólag Wittekind-féle ló, az oszlop tetején pávatollakat látni (Pfaunstutz) és az aranyos csillagot, melyet még Kolenburgi Erich herceg, ki állítólag I. Maximilian császártól nyerte czimerébe, vett föl.

Pávatollak mintegy koszoruba foglalják a sarlókat és mindkét felől pálczán nyargaló szárnyas kis genius fog egy-egy sarlót,

A kereten jobbra-balra szárnyas griff és oroszlán markol egy-egy czimert, legalúl pedig ismét szárnyas kis geniusok viszik a paizstartó szerepét; egyik kezökkel fogván fölül a paizsot s a másikkal megszorítván egy tekerődő kigyót.

A (nézőtől) jobbra eső czimerben a szivekkel ** behintett háttéren ágaskodó oroszlán a lüneburgi fejedelemség czimere.

* Itt csak néhány adatot idézek Zedler nagy szótárából. Zedler: Grosses vollständiges Universallexikon. Leipzig und Halle. 1748. 58. köt., 804. lap. «Wolffenbüttel besteht aus drei Städten oder Revieren die heissen die Dam-Festung oder Citadelle, welche zwischen den andern beyden fortificirten Städten mitten inne liegt. Gegen morgen daran liegt die Heinrichs. Stadt und gegen Abend die Augustus. Stadt, welches letztere Revier der Ober-Fluss umströmt.» Ugyanott 4. kötet, 1587. lapon, Herzog Julius életrajzában: «An. 1570 hat er dem Flecken vor Wolffenbüttel Stadt-Recht gegeben und Heinrichs-Stadt seinem Vater zu Ehren genennet. Bunting Braunschweigische und Lüneburgische Chronik ex Contin. H. Meibomii D. I. p. 342.» — Ide iktatom továbbá Dr. von Heinemann leveléből az ez eseményre vonatkozó közleményt: «Was das geschichtliche Ereigniss anlangt, zu dessen Erinnerung das Medaillon dienen soll, so ist kein Zweifel, dass dies die am 7. August 1570 erfolgte Verleihung des Privilegiums (abgedruckt in der Feuerordnung des Herzogs August d. J. für Wolffenbüttel 1661. Anhang 938 Nr. 3) an die Stadt Wolffenbüttel durch Herzog Julius ist, in welcher der genannte Herzog verordnet, dass die von Herzog Heinrich d. Jüngeren (seinem Vater) erbaute Neustadt fernerhin Heinrichsstadt genannt werden solle, und die Stadt dahin begnadigt wird zwei offene freie Jahrmärkte zu halten und ein in Zeichnung beigefügtes Wappen und Siegel zu führen. Freilich stimmt das Jahr nicht genau, denn das Medaillon hat 1571 auch ist von einer thätigen Mitwirkung des Braunschweigischen Adels bei Ertheilung dieses Privilegiums nichts bekannt, aber jenes Jahr mag sich auf die weiteren in Folge des ertheilten Privilegiums nothwendig gewordenen Anordnungen des Herzogs beziehen und die Erwähnung des Adels ist wohl nur eine Höflichkeitsbezeugung. Der Herzog erwähnt eben ausser seinem Vater, dem eigentlichen Begründer der Stadt und den Bürgern der letzteren noch den Adel des Landes, des einzigen Standes, der in jener Zeit bei derartigen Unternehmungen noch in Betracht kam.» Dr. O. von Heinemann 1878-dik évi január 8-dikáról kelt leveléből.

** A rajzoló gömböcsöknek nézte.

Az evvel szemközt balfelől levő czimerben (kék mezőben) ismét ágaskodó (fehér) oroszlán az ebersteini grófságra szól.

Az alsó czimerben szereplő (aranyos) oroszlán (kék mezőben) (kék és fehér) koczkákból álló keretben a homburgi uraságot jelzi.

E négy czimer képezte Heinemann szerint Ifjabb Henrik korában a braunschweigi czimert és ugyanezen alkatrészekből állott az még Julius herceg idejében is, a ki még csak 1582-ben toldotta meg egy ötödikkel, t. i. a Hoya Diepholzival.

A díszes keret művészi méltatása szempontjából elég a paizsok és paizstartók meseteri csoportosítására és az adott térbe való ügyes beillesztésekre utalni. Meglepők a paizstartó állatok eleven mozdulatai, melyek az alakítás stylizált volta daczára is oly élénké teszik a képet.

E két elem egyesítése nagy mértékben sikerült a művésznek. Egy bizonyos pontig realistikus a fölfogás, mely jóval túlmegy a heraldikai alakok középkori merevségén. Mégis az alakítás nem felejteti a nézővel soha, hogy az összes idomok egy keret ornamentális részei és azért az ornamentum szabályosságát követik.

A virágzó renaissance e kiváló képessége még a legesekélyebb e korból való műveket is jellemzi és előttünk kedvesekké teszi.

A szóban levő keret is még teljesen ily szellemben készült.

Még az olyan apróságokban is, minő egyrészt a geniusok alatt és az oroszlánok hátsó lábai mögött a föld jelzése fűszálak által s a felső geniusok mögött a virágidomu támok alkalmazása, mert ott a keret belső széle megszakad, és minő másfelől az állatok farkainak és a kigyóknak körded tekerődzése, finoman egyesül a két elem és tanuságot tesz a művész helyes tapintatáról.

Az eredeti műben a kedvező hatást emeli több technikai szépség, mit a rajz nem tüntet föl: a domborulatok és árnyéklatok finoman váltakoznak, a körvonalok szabatosan kidolgozva és mégis sehol sem kemények, a részletek tisztán, gondosan, de puhán és kevésbé határozottan jelezvék mint a főcontourok. Mindezen technikai finomságokra az ólom kiváló alkalmas anyag s a művész a jelen esetben helyesen élt vele.

Azok után, a miket a keret köriratának magyarázatára fölemlítettem, nem lehet kétes, hogy a keret eredetileg nem a középső Báthory István-féle arczképhez tartozott; ez lengyel fejedelmet ábrázol, amaz pedig braunschweigi hercegek által saját herczegségökben véghezvitt tett örökítését czélozza.

Világos, hogy ilyen kerethez inkább a Heinrichstadt alapítója illetett volna és hozzátehetjük: valószínű, hogy annak is volt tervezve és kidolgozva.

Azonban eredetileg benne volt-e vagy nem, továbbá az utóbbi esetben ki és miért távolította el az ő képét, hogy a lengyel király arczképével helyettesítse — nem tudjuk. Hasonlókép Dr. O. von Heinemann ur nyilatkozata szerint semmi nyoma nincs, hogy ki készítette.*

* Az előzékeny könyvtárnok és történetbuvár szíves volt kérésemre utána járni a dolognak és eredményül föntebb említett levelében a következőket írja: «Über die Anfertigung des in Rede stehenden Medallions und darüber, wie dasselbe in die Hände Stephan Báthory's gelangt ist, geben weder die Akten des hiesigen Landeshauptarchivs noch irgend welche in unserer Bibliothek vorhandenen Bücher den geringsten Aufschluss.

Hogy a középső korong utóbb lett beillesztve, midőn a keret már készen volt, és hogy valószínűleg más kéztől ered, arra már azon körülmények is utalnak, hogy a kettő nem egy darabot képez, nem együtt öntetett és hogy az arczkép körül levő körirat betűi más idomuak, keskenyebbek és laposabbak, mint a körirat betűi.

Az egész tárgy alkatából — mely a szorosan úgy nevezett emlékérmekéhez csak az alak köridománál fogva jár közel — azt következtethetjük, hogy nem önállóságra készült.

Vannak ugyan, különösen a nagyobb fajta emlékérmek közt u. n. egyoldalúak, de ilyeneknél a hátsó oldal is rendszerint lapos és kicsíszolt, nem érdes és érintetlen, mint a jelen esetben.

A szóban forgó mű tehát csak mintegy emléktábla, mely valamely dísz tárgyba be volt illesztve; mi fajta dísz tárgy lehetett, serleg-e vagy bútordarab, még gyanítani sem lehet.

Hátra van a keret és a középső arczkép összefüggésének rejtélye.

Rejtélyes marad ez összefüggés, rejtélyes a Báthory István arczképének beillesztése a hozzá nem tartozott keretbe még akkor is, ha Heinemann urral azon családi kapcsolatra utalunk, mely Báthory és a braunschweigi család közt fennállott. A családi kapcsolat köz tudomás szerint Ifjabb Henrik és Báthory sógorságán alapul. Az előbbi fejedelemnek második neje Zsófia, Zsigmond lengyel király leánya volt és ugyanazon király másik leánya Anna, mint tudjuk, férjhez ment Báthoryhoz, mikor lengyel király lett.

Ennélfogva az emlékéremben a monogram képében szereplő Herzog Julius, ki Ifjabb Henriknek (első házasságából származott) fia volt, unokaöccs viszonyában állott Báthoryhoz.

Lehet, hogy a sógorsági viszony a két fejedelmet összehozta s hogy Herzog Julius ennélfogva alkalmilag nagybátyját azon becses tárggyal megajándékozta, melybe az érdekes emléklap be volt illesztve, lehet továbbá, hogy ezúttal föntartván a díszes keretet, apja képe helyett udvariasságból nagybátyját rakatta belé. — Ez oly magyarázat, mely a mellett, hogy lehetségest tételez föl, * még igen természetesnek is látszik.

Sőt talán abból, hogy Báthory fején még a fejedelmi kucsma, de asztalán már a királyi korona van, tovább is szabadna következtetni arra, hogy a herceg éppen koronázási ajándéknak kívánta az új királynak és nagybátyjának küldeni. Azonban ez mind csak föltevés. Szóljanak a lengyel kútfők — lehet hogy tőlük nyerjük a rejtély megoldását. Addig meg kell elégednünk azon néhány adattal, a mit jó részt Dr. von Heinemannnak köszönünk és azzal mit magáról a ritka szépségű műről leolvassunk.

Hampel József.

Weder in Rechtwäger's Braunschweigischer Chronik, noch in Algermann's Leben des Herzogs Julius von Braunschweig noch irgendwo sonst habe ich darüber eine Notiz finden können.»

* A keret 1571 körül készülhetett, Báthory pedig 1575-ben került sógorságba Herzog Juliussal.

A "SZ. MIKLÓSHOZ" CZIMZETT EPERJESI ROM. KATH. PLÉBÁNIA TEMPLOM.

Közli

Myskovszky Viktor,

építész és tanár.

A magyarországi műemlékek országos bizottságának megbízása következtében az 1877-dik év nyarán felső vidékünk három nevezetes középkori műemlékét, nevezetesen az eperjesi, kézsmárki parochialis templomot, nemkülönben a rozsnyói dómot részletesen megvizsgálva, felmértem s lerajzoltam.

Míg ezen, több tekintetben érdekes régészeti operatum rajzait letisztázva, bizottságunk rajztára számára beküldöm, időszerűnek, sőt szükségesnek látom a részletes felvétel s tanulmányozás alkalmával észrevett tapasztalataimat, nemkülönben ezen műemlékeink építésére s történetére vonatkozó — eddig még kiadatlan — okmányokat ezen elterjedt folyóirat tisztelt olvasóival is közölni.

Műemlékeink styljének chronologiai meghatározása a documentatio alapján még nincs határozottan fixirozva, e tekintetben archaeologiánkban még nagy hézagok kitöltendők; s így azt hiszem, hogy mindazon adatok s hiteles okmányok közlése, melyek egyenesen műemlékeink építésére vonatkoznak, archaeologiánkra úgy mint műtörténelmünkre nézve felette fontosak, s a hol meg vannak, összegyűjtendők s közlendők.

Bár az eperjesi és kézsmárki templom rövid leírását az «Arch. Értesítő» VIII. kötetének 5. és 6-dik számaiban már közöltem, mindamellett az csak általánosságban történetelt, jelen ismertetésem azonban behatóbb tanulmány és részletes vizsgálat eredményének tekintendő.

Az eperjesi parochialis templom hossztengelye pontosan van keletelve, úgy hogy a meridián irányában fekvő főutcza tengelye a templom hossztengelyével egy derékszöget képez, vagyis az utóbbira merőlegesen áll.

Az eperjesi főutcza nyújtott kerülék — elyipsis — alaku, északi és déli végén legkeskenyebb, s közepén, t. i. ott, a hol a templom áll, legszélesebb. Ugyanaz áll a kassai főutczájának fekvésére nézve is; ezen bár csekély fontosságúnak látszó körülményből azonban biztosan következtethetjük, hogy az ily fekvésű és alaku főutczák iránya és kiterjedése — a már fennálló templom következtében — már későbbben határozottatott meg; azaz a templom fekvése s kiterjedése mindig volt befolyással a főutczák vagy főterek meghatározására nézve; így például a bártfai négyszögletű főtér szélességének meghatározására nézve is a már fennálló s régibb apátsági templom hossztengelyének kiterjedése s nagysága volt mérvadó. Továbbá például a kassai dom hosszának meghatározására nézve az itt egy szí-

getet képező csermelypatak iránya volt befolyással, minek következtében a kassai főutca szélessége is ezen lokális okok által lett meghatározva.

A hol ellenben a templom későbbben épült mint a város főutcája, akkor abban az esetben, ha az utca szélessége csekély volt, ott a templom hossz tengelye rendesen ferde irányu, azaz a templom nincsen keletelve; sőt vannak esetek, hol a templom szentélye hasonló helyi okok következtében vagy északra vagy pedig délre hajlik (*inclinál*), sőt egészen délre vagy északra van fordítva; — bár az utóbbi eset csak nagyon ritkán fordul elő.

A templom hossz tengelyének irányára tehát mindig lokális viszonyok voltak mérvadók.

Eperjesi templomunk áll a következő főrészekből, úgymint: egy nyolczszög öt oldala által képezett polygonel zárásu szentélyből, egy fő- és két mellékhajóból, a déli mellékhajó mintegy folytatását képező déli mellékszentélyből, az északi oldalon levő krypta feletti kápolnából, továbbá a főhajó nyugoti részén álló négyszögletű hatalmas toronyból és végre a déli főbejárás előtti előcsarnokból (*paradisus*) s a felette levő kápolnából.

Jobban szemügyre véve az alaprajzot, azonnal feltűnik előttünk a templom legrégibb s így eredeti alaprajza, mely állott egy szentélyből, három hajóból s a főhajó nyugoti részén álló toronyból.

Az északi polygonal zárásu kápolna, nemkülönben a déli mellékhajó folytatását képező, szintén sokszögű zárásu mellékszentély, csak későbbben épült a templomhoz, a mint azt közleményem végén okmányok által *documentatio* alapján bebizonyítom.

De hogyha ezen részek későbbi építésére nézve okmányok nem is lennének, a későbbi építést az építészeti szerkezetből magából lehetne bebizonyítani s kimutatni; így az északi mellékhajó keleti sarkán levő pillér állása által, mely nem merőleges a hosszfal síkjára, hanem avval mint rendes sarokpillér ($90^\circ + 45^\circ = 135^\circ$ -ot képez, a miből bizony következtethetünk, hogy egy valódi sarokpillérrel van dolgunk, azaz az északi mellékhajó eredetileg ezen keleti sarkig terjedhetett.

Továbbá ezen kápolna padozata — az alatta levő krypta miatt — nyolcz lépcsőfokkal feljebb fekszik a mellékhajó kövezetének niveaujától. Ezen északi kápolna tehát az alatta levő kryptával együtt már későbbben, körülbelül már a XV-dik század közepe táján épülhetett, mit bizonyítani látszik a krypta csúcsíves boltozatját közepén tartó nyolczoldalu pillér, melynek oldallapjai — (a késő gótstílt jelezve) — kajácsosak (*eingezogen*, *ausgehöhlt*, *concav*), azonfelül úgy a boltgerinczek profilje, valamint a gerinczeknek a pillérbe való átmenési módja, már határozottan késő gótkori.

Miután a régi sekrestyének nyoma fel nem lelhető, így azt hiszem, hogy a régi sekrestye ezen északi kápolna helyén lehetett. Jelenleg a sekrestye a déli mellékszentély déli oldala mellett foglal helyet, s már a múlt században épülhetett, a mint azt az ablakok alakjából következtethetjük, melyek az evangélikus templom ablakaival egykoruak.

A rendes nyolczszög öt oldala által határolt főszentély a két traveét foglaló presbyteriummal együtt 19·8 méter hosszú és 8·15 méter széles. A keresztbordákat hordozó henger alakú tövek (*Dienste*) középpontjainak egymástóli távolsága azaz szélessége azonban 8·0 méter, mely dimensio nem egyéb, mint az eperjesi templom *unitasa* (*Bau-Einheit*) *alap-egysége*. S valóban meglepő, hogy ezen alapegységet, vagy annak $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ -ed részét, vagy annak többszörösét találjuk alkalmazva a templom egyéb régi részeinél is.

Így például a szentély *két traveeinek hossza* nem egyéb, mint azon négyzet (Quadrat) átlója — diagonalisa — melynek oldala maga az alapegység.

$$\text{Azaz: } 8^2 + 8^2 = 128,$$

melynek oldala $\sqrt{128} = 11.32$, és valóban a két traveeinek hossza megmérve egyenlő 12.32 méter, s ennek következtében a szentély két pillérének egymástóli távolsága egyenlő annak felével, azaz 5.66 méterrel.

Továbbá a három hajó összes szélessége három alapegységet, t. i. épen $3 \times 8 = 24.0$ métert foglal magában.

Végre a főhajó szélessége nem egyéb, mint azon négyzet diagonalisa, melynek egyik oldala a középhajó traveejának szélessége, mely egyenlő 6.8 méterrel. — Tehát

$$(6.8)^2 + (6.8)^2 = 84.80, \text{ s ezen négyzet oldala}$$

tehát $\sqrt{84.80} = 9.21$ méter, mely utóbbi méret nem más, mint csakugyan a középhajó szélessége.

Még a torony oldalának hossza is az alapegységgel bizonyos viszonyban van, mivel a toronyoldal 1 és $\frac{1}{4}$ alapegységet tartalmaz, azaz egyenlő 10.0 méterrel.

Nem lévén szándékom az alapegység alkalmazását ezen templom kisebb részeinél is bebizonyítani, miután ezen részletes taglalás és levezetés (bármennyire érdekes eredménnyel bir is), terjedelme miatt, ezen füzet szűk keretén kívül esik, itt csak azt említem meg, hogy ezen templom részeinek dimensiói mindig az alapegységből leszármaztathatók, míg ellenben a templomhoz későbbben hozzáépült északi és déli mellékkápolnák méretei sehogysem illenek össze az alapegységgel, — mely fontos körülmény itt is bizonyítja dr. Henszlmann Imre a «Théorie des proportions» című e nemben kitűnő művében foglalt azon állítását, hogy: *egy különböző időszakokban épült templomnál, a meghatározott alapegység (unitas) hosszának alkalmazása által könnyen határozhatók vagy kijelölhetők azon részek, melyek a templom eredeti alaptervezetét képezik.* — Ime mily hasznát lehet venni az alapegységnek az archaeológiában!

A szentély csúcsíves boltozatának keresztgerinceit tartó hengeralku tövek (Dienste) egyrészt a két szentélyt elválasztó tízoldalu részarányos (symetrisch) keresztmetszettel bíró pilléreken futnak le, ellenben az északi oldalon a szentély északi hosszfalával összeforrvák. A főszentély csúcsíves boltozata az úgynevezett *háló boltozatok* (Netzgewölbe) osztályába sorolandó, s a gerinczek keresztmetszete áll két egy él által elválasztott korongból, melyek a gerincz-profil alsó pontján egy lapocska (Steg. Listello) által elválasztvák.

A déli mellékszentély egy rendes nyolczszög csak három oldala által határoltatik be, ily formán csak félszentélyt képez; ezen mellékszentély (melynek hossza 17.3 s szélessége pedig 7.10 méter) későbbi eredetét a boltgerinczezet feltűnő szabálytalansága is bizonyítja, továbbá a mellékszentély boltgerinczeinek profilje is már újabbkori.

Ezen mellékszentély boltgerinczei egymást keresztezve, a déli oldalfal síkjába mennek át, az így származó kis csúcsíves fülkékben szt. István, szt. László s szt. Imre herczeg kőből faragott féldomborművü — s a mint látszik — még eredeti színekkel befestett mell-szobrai foglalvák.

Szt. István királyunk fején liliomkoronával, balkezében az ország almáját, jobbjaiban pedig liliomba végződő jogart tart; szt. az László előbbi királyi jelvényekkel jogar helyett azonban rövid nyelű bárdalfeldiszítve, s végre a gyöngyökkel szegélyezett turbán alaku

hercegi süveget viselő szt. Imre baljában három águ liliummal (az ártatlanság jelvényével), s jobbájában egy meztelen pallossal van ábrázolva. Mind a három alak homlokán ketté választott, vállig érő hosszú haját, s hermelinnel szegélyezett ujjas köpenyt visel.

Ezen három alak ugyanezen jelvényekkel s costumeben van a bártfai templom tornyának első emeleti falazatán festve ábrázolva; — s míg ezen eperjesi szobrászati művek 1511 körül készültek, addig az említett bártfai falfestmény — a feliratos évszám szerint — 1521-dik évből való, ez műtörténelmi szempontból igen érdekes összehasonlítás, mert míg az eperjesi féldomborműveken a merev gót stylü felfogás vehető észre, addig a tíz évvel később festett bártfai falfestmény alakjain s díszítményein már a kora renaissance styl kezdetleges szép motivumaival találkozunk. Ezen egy esetből is látható, mily rohamosan foglalt tért a renaissance-kornak felséges stylje s műiránya. — Továbbá abból azon fontos alaptételt is következtethetjük, hogy a XVI-dik század kezdetén a renaissance styl különösen a profán építményeken alkalmaztatott, míg ugyanakkor, sőt még később is, az egyházi építmények szorosan ragaszkodtak még a csúcsíves stylhez.

Igy az 1506-ban épült bártfai városházon — legalább a részletekben — már túlnyomó a renaissance styl jellege, míg ellenben az 1521-ben épült eperjesi templom mellékszentélye még határozott csúcsíves stylu.

Különösen szépek s stylszerűek azon hengeres faltövek kapitelljei, melyek a mellékszentély keresztbordáit tartják.

A főszentélyt, illetőleg a presbyteriumot, a templom főhajójától elválasztó, 8.45 m. szélességgel bíró diadalívezet, egyszerű leszelt élű profillel bír. A csúcsív kezdő pontjain csinosan faragott consolákon még egy öt oldalú gerincz emelkedik, s ez által a diadalív élénkebb s erősebb tagozatot nyer.

Ezen diadalív keresztgerendáján álló feszület, Mária s János szobraival, már a XVII-dik század közepéről származik, a szobrok faragása s idomítása igen primitív, hibás s hatás nélküli, úgy hogy azok a bártfai templom diadalív magasztos felfogásu s természetű alakjaival nem is hasonlíthatók össze. — A leszelt élű gerendán olvasható:

„Alle die ihr trüb erget, ichauet doch und sehet, ob irgend ein Schmertzen sey wie mein Schmertzen, der mich treffen hat.“ — *Magelieder*, Cap. 12.

Ezen felirat betüinek alakjáról ítélve, ezen diadalkereszt azon korszakból való, midőn ezen templomot 1660 körül az evangélikusok bírták.

A főhajót a mellékhajóktól nyolczoldalu pillérek választják el, mely pillérek két átellenes oldalán még leszelt élű tövek alkalmazvák a kereszt és diagonel gerinczek hordására.

Az arcád ívezeteinek keresztmetszete körte idomu, szép, kifejezésteljes s markirozott erős profilu, a minőt csak a kora franczia gót stylnél találhatni.

A déli kapuzat előtti csarnok csinos csúcsíves boltozattal bír, a portale béléte horonyok által elválasztott erős pálczatagokból áll, melyek a keresztezési pontokon egymást áthatják, átmetszik (*durchdringen*, *kreuzen*), a tagozat ily átmetszése, elágazása már a csúcsíves styl hanyatlási korszakát jelzi; a portal-tagozat ily átmetszése előfordul a kézmárki parochialis templom déli kapuzatán is, hol egyszersmind az 1494-dik évszám a gót styl késői vagy hanyatlási korszakát határozza meg.

Az előcsarnok felett levő felső kápolna egy csúcsíves nyílás által — mely alsó

részén áttört mellvéddel ellátott — a templom belsejével van összekötve, olyképen mint az a löcsei és kassai templomoknál is észrevehető.

A déli előcsarnok kiálló sarokpillérei szép barna színű s faragott homokkőből valók, s emeletenként befelé ugró toronyfiakkal díszítvék. Valószínű, hogy ezen déli részre megfelelő csúcsfal (Giebel) is terveztetett — úgy mint a kassai és löcsei templomnál — annak kiépítése azonban elmaradt, s jelenleg egy kisebb tetőzettel van fedve.

A tömör falazatu négyoldalu torony, 10·0 méternyi oldallal, mintegy folytatását képezi a főhajónak; azonfelül a torony testével mintegy 2·5 méternyire a templom belsejébe ugrik. Földszinti falazatának vastagsága 2·8 méter. A toronyba felvezető lépcső egy déli oldalon álló alacsonyabb tornyocskában van elhelyezve. A torony hat emelete kívülről egyszerű horonyos esvető párkányzatok által van határolva. Az emeletek nagy csúcsíves ablakkal bírnak. A torony hetedik emeletében van az oszlopos kötornáczczal körülvett órszoba elhelyezve, mely utóbbi felett a kissé falusias s czopfos toronysisak emelkedik.

A torony alatti bejárati kapuzat (Valva) régi, még itt-ott romanizáló vasazatát (melynek rajzát a bécsi cs. kir. központi bizottság közlönyében közlém).

Ezen ajtóvasazat minden egyszerűsége mellett stylszerű s megfelelő hatású volt, mondom csak volt, mert ez idén azt már nem találtam, de a helyett találtam egy közönséges, sárgára bemázolt, szépen lakirozott (!) s fladoirozott tölgyfa ajtót, melynek hajmeresztő bátorsággal alkalmazott gót ezikornyái (Tischlergothik) a laikusnak talán imponálnak s tetszenek, de a styl és helyes műizlésnek semmi tekintetben nem felelnek meg, s épen azért nagy kár, hogy a régi vasazat egészen eltávolított, pedig csekély költséggel lehetett volna az ajtót restaurálni, mert a régi vert vasazat még egészen jó volt, s csak ahhoz új tölgyfa ajtót kellett volna készíteni. Hogy hova került ezen stylszerű régi vasazat, nem tudom, szerencsére azonban az 1866-dik évi vázlatkönyvemben meg van ezen kapuzat hű másolata, s így az legalább rajzban marad fenn az utókor számára.

A mi ezen templom belberendezését illeti, az már későbbkori. Az 1490-dik évben készült csúcsíves nagy oltárnak jelenleg már csak a középszekevénye, sz. Mária, szt. Miklós és szt. Adalbert püspök stylszerűen faragott életnagyságu szobraival, valamint az akkoriban dívott négyelt paizsu országczimerrel s áttört gazdag ornamentációval díszített predellája maradt még épségben; az oltár többi részei, korinthiai oszlopaival és hajlított párkányzatával, már roccoco stylum, s az oltár pöffeszkedve annyira terjeszkedik szét, hogy a főoltár ezen otromba alkotmánya a szentély zárfalait szép s stylszerű csúcsíves ablakaival együtt egészen elfedi, olyannyira, hogy ez által a templom szentélye igen sötét. Továbbá a mellékoltárok is már a czopfos korszakból valók, s semmiféle műbecscsel nem bírnak.

Hogy mennyire süllyedt a múlt században a művészet általában véve, s mennyire ment volt különösen az egyházi művészet minden vallási szellemtől s magasztos kifejezéstől, azt itt az eperjesi parochialis templom belberendezéseinek szemlélhetni.

S valóban ideje lenne, hogy ezen, magában véve igen stylszerű s imposans belsejű templom stylszerű belberendezést is nyerjen.

Örömmel konstatalom azonban, hogy e tekintetben legalább a kezdet meg van téve, így a főtisztelendő helybeli apátplébános ur buzgalma következtében az arcus triumphalis mellett két új s gótskyli oltárka állíttatott fel, mely oltárok szerkezete, díszítményei s festményeivel bár nem felel meg egészen a csúcsíves stylum szárnyoltárok

rendszeres jellegének, mindazáltal elég csinosak s mindenesetre szebbek mint a mult század elavult rococco oltárai.

Mily szépek lehetnek továbbá azon egyházi stallumok, melyek a presbyterium északi s a mellékszentély déli oldalfala mellett állottak, s melyeknek csak hátlapos festményei maradtak reánk ?!

A jelen széksorozat szerkezete már czopfos, s szürke zöldes színnel marmorizott. (!) Ezen székek hátlapját (Rückwand) elfoglaló festmények azonban még az eredeti csúcsíves stylü székekről valók, az arany alapon festett képek táblái számárháttal keretelvek, az alakok, valamint a ruházat túlságosan tört redőzettel még a XV-dik század szellemében van festve, s eredetileg ezen képsorozat a csúcsíves stylben faragott székek hátlapján megható hatással birhatott, most azonban, a mennyiben ezen régi képek újonnan befestettek, illetőleg bemázoltattak, régi szépségüket egészen elveszték. — Egy későbbben közlendő adat szerint ezen festmények 1508-dik évben készültek.

Megemlítésre méltó még a déli kapuzat mellett álló csigalépcső tornyocska ajtaja, melynek felülete halhólyag motivumainak változatos s eleven compositiója, s eredeti polychromiával díszeskedő díszítményei felette stylszerűek s utánzásra méltók. Az ajtó keretét egy stylizált petrezselyemlevelü s egy pálcza vagy ág körül szép hajlásokban tekerődő díszítmény fogja be, melynek alapszínezete sötétkék.

A szentélyt a presbyteriumtól elválasztó s nagy műizléssel kovácsolt vasrácszat minden tekintetben példányszerű, különösen szépek a stylizált liliomok s egyéb virágok. Templomainkban úgylis csak ritkán jönnek elő ily vasrácszatok, azért a meglevőket kiváló gondnal kellene fentartani. — Ezen rácszat színei már elhalványodtak, de még észrevehető, hogy a vasrácszat zöld, a virágok piros és fehér színeikben megfelelő aranyozással díszlettek.

Hogy a XVI. és XVII-dik században Eperjesen igen ügyes műkovácsok voltak, azt nemcsak ezen templomi díszrácszat, de a város egyéb polgári házaiban még jelenleg is található díszes tornác-, erkély- s vasrácszatok eléggé bizonyítják.

Az eperjesi parochiális templom eredetileg basilika alaku egyház lehetett, t. i. két alacsonyabb mellékhajóval szegélyezett magasabb középhajóból állott; ezen állításom bebizonyítására felhozom e következő okokat: az eredeti északi mellékhajó alacsonyabb boltzatának gerinceit hordó — lóherelevél alaku keresztmetszettel bíró — faltövei az északi hosszfal három pontján még jelenleg is meg vannak, s pedig ugyanazon helyeken, melyek a középhajó traveéinek megfelelnek; — ezen faltövek alakzatos s néhol leveles kapiteljei hat méternyi magassággal birnak, mely ponton tehát az északi mellékhajó alacsonyabb boltgerincei kezdődtek (Gewölbsanlauf); — továbbá azon pontokon, melyekben a mellékhajókat a főhajótól elválasztó pillérsor eredeti, tehát a mostanitól jóval alacsonyabb arcade ívezete, a diadalív melletti falsíkjába ment át, ott jelenleg kiálló, s kora csúcsíves styl jellegét viselő, áttört levelü, pompás s hatásos kiviteli gyámkövek, consolák még jelenleg is meg vannak; ezen második körülmény az eredeti pillérsor arcade ívezetének egykori kezdőpontját (Gewölbanlaufspunkt) határozza meg, melynek magassága tökéletesen egy niveau-ban van az említett északi falon levő faltövek kapiteljeivel.

Kétséget sem szenved, itt vannak azon eredeti s még 1347-dik esztendőben épült templom megmaradt műrészletei, melyekről egy 1347-dik évről szóló s későbbben egész ter-

jedelmében közlendő okmány emlékszik meg. Az északi mellékhajó eredeti két ablaka is meg van, a két csúcsíves ablak mérműve még igen primitív, az ablakmagasság pedig feltűnően csekély; ily ablakok lehettek a déli mellékhajóban is.

A két mellékhajó falainak felemelése s újbóli beboltozása már későbbben és pedig a XV-dik század vége felé a déli mellékszentély építése alkalmával történt; s így az eredetileg basilika alaku templom, *csarnoktemplommá* változtatott át.

Lássuk most azon adatokat, melyek ezen mindenesetre műtörténeti szempontból érdekes templom építésére s történetére vonatkoznak.

Már 1247-ben Eperjes népes helység lehetett, bizonyítja azt egy, IV. Béla királyunk által a tatárjárás után kiadott s Bártfa város levéltárában levő oklevél hiteles másolata, melynek értelmében Eperjes lakói (Theutonici de Eppuryes) — kik határukat a bártfai cisterci apátság (sic) birtokának károsításával tágíták — törvényes korlátok közé utasíttatnak.*

1248-dik évben IV. Béla király által kiadott okmányban, melynek értelmében a király az egri püspöknek a Sárosvár (sic) környékén fekvő helységek: Sarus, Epperyes, Seeben, Kis Sarus, Sebefalva, Kajutha, Ardonyárs, Urkutha, Osztropataka, Gregorfalva, Ujfalu, Ujszilva, Teuchik (a mai Töltszék) et Kapy vocatis, dézsmájáért cserébe a Tiszánál fekvő Cserép, Csege, Kecskés és Puchlakó falvakat adományozza.**

1347. Igen fontos e következő okmány, mely egyenesen templomunk építésére vonatkozik s ekképen hangzik:

«Elisabeth Dei Gratia Regina Hungariae fidelibus suis universis Nobilibus et possessionatis hominibus in Comitatu de Sáros constitutis, et specialiter Judici, Juratis Civibus, et universis hospitibus de Sarus Salutem et gratiam.

Cum Civibus et Hospitibus nostris de Epperjes *pro constructione, seu praeparatione Ecclesiae ipsorum parochialis* Lapidés plurimum sint necessarii, idcirco fidelitati vestrae firmiter et districté praeciando mandamus, quatenus praefatis Civibus et Hospitibus nostris de Epperjes ubicunque in Tenutis vestris, et in medio vestri Lapidés invenire poterint, ad constructionem, seu aedificationem Ecclesiae ipsorum praedictae, ad sufficientiam dare debeatis, et aliud non facturi.

Datum Budae feria quarta, proxima ante festum Sancti Nicolai Confessoris Anno Domini 1347.

1389. Stir Miklós lelkész, az eperjesi parochialis templom számára egy fürdőt hat házzal, továbbá két sörfőző házat stb. adományoz.

. quod Nikolaus condam Stir dicti Thelierkas Rector Ecclesiae Sancti Nicolai in Epperies benivolae legavit pro testamento animae suae, et omnium parentum suorum de ipsius Jure haereditario nominatum existit primo: Balneum unum, cum sex domibus et duo Brascatoria murata cum sexingentis Cubulis Brasi et unum Ortum in monte Tabor. †
. Anno Domini 1389.

1400-dik évben Zsigmond királyunk Héthársi Pétert, volt palochai lelkészt eperjesi plébánossá nevezi ki. ††

* Wagner Codex dipl. Sarosiensi. IX. 2.

** Ugyanott VIII. 1.

† Wagner Codex dipl. Saros. VIII. 9.

†† Ugyanott VIII. 10.

Az eperjesi parochián levő historia Domus e következő adatokat tartalmaz:

1408. Ecclesiae hujus major, seu meridionalis pars e lapide quadrato structa amplificata et firmata est. — A déli mellékszentély építésére vonatkozó ezen adatot honnét vették, nem tudom, úgy látszik, nem hiteles adat, sokkal több hitelt érdemel a templom belsejének északi falán olvasható felirat, hol a déli mellékszentély építésének bevégezése az 1505-dik évbe helyeztetik.

1541. Turris ecclesiae parochialis renovata.

1646. Ecclesiae parochialis turris cupro tecta fuit, quae ex post per ignem combusta est.

1660. Ecclesia parochialis cum aliis ecclesiis per Evangelicos occupata est.

1672. Ecclesia parochialis per Comitem a Volkra ab Evangelicis revindicata.

1682. In Revolutione Tökölina item per Evangelicos reoccupata.

1687. Die 7 Januarii Eccl. parochialis ex commissione regia cath. restituta.

1705. Die 22. Octobr. rursus ad manus Evangelicorum devenit.

1720. Occasione incendii ecclesia devastata est.

1757. Turris renovata.

Az északi mellékhajó északi falán egy kerülék (oval) alaku festett zöld babérkoszorúban e következő felirat olvasható:

INSCRIPTIONES ANTIQVITATIS
HVIVS ECCLESIAE PAROCHIALIS S. NICOLAI
HIC COLLECTAS IN VNVM
LEGE:
EX MEDIO TEMPLI FORNICE IN DVPLICI SCVTO
TEMPORE GLORIOSISSIMI PRINCIPIS VLADISLAI
HVNGARIAE BOHEMIAE REGIS FELICITER
CONSVMMATVM.
IN ALTERO SCVTO IBIDEM.
ANNVS MILLESMVS QVINCENTI QVINQVE NOTANTVR
COMPLETVM EST OPVS HOC FINEMQ ACCEPERAT OMNEM
IN PARIETE AD MERIDIEM
1505.
ET INFRA 1634 ALBATVM
IN PARIETE ORIENTEM VERSVS
1511.
IN ALTARI ANNVS EXPRESSVS QVO FACTVM EST.
1490.
SEDES IN SANCTUARIO ANNVM.
INSCRIPTVM REFERUNT.
1508.

A koszorú alatt, nyilván már későbbben, egy festett tekerceses szalagon olvashatni:

ANNO 1760 INALBATVM.
ITEMANNO. 1796.

Ezen felirat szerint tehát templomunk Ulászló király idejében lett csarnoktemplommá, s a hozzáépítés pedig 1505-dik évben végeztetett be. A főoltár pedig 1490-dik évben készült, a mit nemcsak ezen évszám, de a csúcsíves stylnek már hanyatlását jelző motívumok is eléggé bizonyítanak.

A templom belsejében vagy annak külsején falfestmények nyomait nem vettem észre.

Az *eperjesi parochialis templom characteristiconja* röviden összefoglalva a következő:

Octogonal szentélyzárásu, három hajós, eredetileg basilika alaku s normalis fekvésű négyszögletű toronynyal bíró kora csúcsíves stylu plébánia templom; — jelenleg pedig: Octogonal szentélyzárásu, későbbben hozzáépített déli félctogon zárásu mellékszentélylyel, s északi oldalon levő krypta feletti kápolnával, továbbá normalis fekvésű négyszögletű toronynyal bíró, kora és részben későkori csúcsívesstylu, háromhajóju csarnoktemplom.

SLAVONIAI LELETEK.

Boynychich Ivántól.

I. AZ ESZÉKI RÉGISÉGGYŰJTEMÉNYEK.

Hazánk déli részében, a Dráva torkolatánál, ott hol ma Slavonia fővárosa Eszék fekszik, a római imperatorok idejében egy nagy város terült el, a pannoniai limes nevezetes védpontja, Aelia Mursa. Hadrianus által a Colonia rangjával megadományozva emelkedett ezen város a későbbi császárok alatt virágzásának tetőpontjára. Petovio-, Siscia- és Sirmiumba vezető utak által a nevezetes alsó-dunai úthálózattal összekötve, lett Mursa Alsó-Pannonia kereskedelmének központja, és a római műveltség és cultura valószínűleg igen korán tudott magának itt érvényt szerezni.

És valóban a fennmaradt emlékek hangosan szólnak a colonia nagyságáról. Már századok óta találtak ugyanis Eszéken évenként számtalan római emlékek, melyek eddig vagy a külföldre kerültek, hol most a múzeumokba szépségük és ritkaságuk miatt előkelő helyet foglalnak el, vagy magángyűjtők birtokában jutottak, vagy végre a barbár utódok kegyeletlenségének áldozatául estek.*

Most végre remélhetni, hogy mind ez megváltozik. A múlt év július havában ugyanis egy Eszéki polgár, Sedlakovich Ferencz, meglehetősen nagy érem- és fegyvergyűjteményét azon föltétel alatt ajándékozta Eszék városának, hogy egy létesülendő múzeum alapját képezze, melynek feladata lesz a városban és környékén talált régiségeket az utókorak fönntartani.

Ezen új múzeum a városház egyik termében helyeztetett el, és előleges rendezésével Kodrics Endre, gymnasiumi tanár, és e sorok írója bizattak meg. Kodrics tanár úr később a múzeum örének is választatott, és nevezetes azon körülmény, hogy ő országunkban az első vidéki múzeumőr, kinek hivatala fizetéssel van összekötve.

A múzeum jelenleg a látogatóra meglehetősen jó benyomást tesz.

A gyűjteményt azon bronzkori tárgyak nyitják meg, melyeket tavál az Eszék közelében fekvő Ténye nevű helységben szántás közben találtak. Van ezek közt két szép szironynyal bevont sarló, négy nyílt, rovatokkal díszített karperecz, egy tokos szekercze, egy gyilok, továbbá négy különböző nagyságú lándzsahegy, melyek közül egy rendkívül szép szironynyal van borítva.**

* A legtöbb római régiség találtatott Eszéken 1773—1777-ben, midőn az országút Eszékről Dárdára építettett, mely célra az építkezési anyagot a még akkor meglevő római építmények romjaiból vették. Salagiuss, de statu eccl. pannon. 1778. lib. III. pag. 112., és Katanchich, de columna millaria etc. pag. 87 et 94.

** A tényei lelet nagyrésze a zágrábi muzeumba került.

A kőkorszakból gyűjteményünk semmit sem bir; ámbár Eszéken ezen korból is találtak tárgyak, mert Kramer Emil, nyugalmazott őrnagy gyűjteményében láttam kettőt azon átfűrt agyaggulák közül, melyeket eddig hálósúlyoknak tartottak, továbbá különféle ezírozott edénydarabokat, melyeket mind Eszéken találtak.

A római gyűjtemény azon ténnyel szemben, hogy Mursa nagy római város volt, aránylag kicsiny. A dísz tárgyak csoportjából van itt egy kis aranygyűrű s több camea és intaglio, mely utóbbiak közül azonban csak kettő találtatott Eszéken, a többit a muzeum alapítója Bécsben vette.

Bronzból van egy 16 cmtrnyi nagyságu szép szironynyal borított kanál, több kules, egy 13 cmtrnyi hajtű és egy igen csinos mécs.

A nagy számban előforduló agyagmécseken a következő bélyegeket láttam.

1. C · A · S	A betűk nagysága	0.006.
2. FORTIS	»	0.004.
3. IEGIDI	»	0.004.
4. L · NARI ·	»	0.005.
5. MIA	»	0.007.

Az említetteken kívül van itt még három római agyagedény, három jól fönntartott üvegese,* üveg- és kögyöngyök, csonttük, mozaik töredékek, egy téglatöredék következő bélyeggel:

1 ◊ M A bélyeg magass.: 0.032; betűk: 0.028.

továbbá számtalan pisquit alakú és hatszögletes padlattégla, és végre terra sigillatából készült edényeknek töredékei, melyeken ezen bélyegek fordulnak elő:

1. PAVLIM

A betűk magass.: 0.003; az egész bélyeg magass.: 0.004; a bélyeg hossza 0.022.

2. IVSTI betűk 0.002; bélyeg magass. 0.0025; bélyeg hossza 0.016.

3. CVAT . . . ? betűk 0.002; bélyeg magass. 0.003.

A múzeumban levő két római felirásos kő alább leiratik.

A római gyűjteményhez tartozik még mintegy ezer darab legnagyobb részt Eszéken talált római érem. Ezek közt csak négy köztársasági és pedig Antonius-féle legioi érem, a többi mind császári, és pedig Tiberius Claudius-tól Gratianusig majdnem minden császár van képviselve. Legjobban képviselvék a későbbi császárok érmei Claudius Gothicustól Gratianusig. Costantinus és utódainak érmei többnyire sisciai veretűek, mi Siscianak Mursához közel való fekvése által könnyen magyarázható. Nagy számúak a Moesia Superiorban feküdt Colonia Viminacium érmei.

Az említett római tárgyak többnyire Eszék egyik külvárosában az u. n. alsóvárosban (Dolnji-grad) találtattak.

A múzeumban ó-görög érmek is vannak, ezek közt azonban csak a Dyrrhachiumbeliek találtattak Eszéken, a többiek Egger bécsi üzletéből valók, és többnyire rozsul vannak fönntartva. — Byzanti érem nagyon kevés van; barbár egy sincs.

* U. n. lacrimatoriumok.

A közép- és újkori gyűjteményben érdekesek a fegyverek, melyek a múzeumi terem falait díszítik. Van ezek közt többnemű régi puská, kard, handzsár, lándzsa, tegez és nyíl, többféle sisak, puskaportartó stb. Különösen szépek az arannyal és ezüsstel dúsgazdagon díszített keleti fegyverek, és egy gyilkos gyönyörű renaissance-korú díszítményekkel ellátott elefántesont hüvelylyel, melyen a Bourbonok lilomos címere látható.

Említésre méltók még a horvát nemzeti ékszerek, multszázadbeli porcellánedények, ólomkancsók stb.

A közép- és újkorból van még egy körülbelül kétezer darabból álló éremgyűjtemény. Ezek többnyire emlékérmek Európa minden országából. A többi közt találhatik itt az I. Napoleon emlékére vert érmek teljes sorozata.—Magyar és osztrák érmek is nagy számmal vannak.

Ez az eszéki városi múzeum rövid átnézete, a mennyire azt Eszéken való rövid tartózkodásom ideje alatt összeállíthattam. Talán nyílik máskor alkalom ezen gyűjteményt részletesebben leírni.

A múzeumon kívül van még Eszéken három magángyűjtemény: Kramer Emil, nyugalmazott őrnagyé; Dr. Kern, lippiki fürdőorvosé; és Zucker M. eszéki mérnöké. E három gyűjtemény legnagyobb részt Eszéken talált római érmekből áll. Nevezetes egy Zucker úr gyűjteményében levő Alexander Severus-féle nagy bronzmedaillon, melyet tavali csatornaépítés alkalmával találtak és mely a «Wiener Numism. Zeitung» tavali füzetének egyikében körülményesen van leírva.

Kramer őrnagy gyűjteményében vannak a többiek közt római téglák ezen föliratokkal:

1. COH · VII · BR olvasás: COHortis VII. BReucorum.
A bélyeg magassága: 0.032; szélessége 0.135; a betűk magass. 0.017.
2. >CAE ◊ N< olvasás: CAESaris Nostri.
A bélyeg magass. 0.034; széless. 0.108; betűk 0.023.
3. LEG · VI · H olvasás: LEGionis VI. Hispanicae.
A bélyeg magassága 0.03; széless. 0.12; betűk 0.018.
4. VIH olvasás: legionis VI. Hispanicae.
A bélyegmagass. 0.02; széless. 0.075; betűk 0.016.
5. >IMP · HAD< olvasás: IMPeratoris HADriani.
A bélyeg magass. 0.032; széless. 0.09; betűk 0.015.

Hadrián volt Mursa alapítója (V. Mommsen Corp. Inscript. n. 3279. et n. 3280); e téglá tehát a város legrégibb korából való.

6. IMP olvasás: IMPeratoris.
A bélyeg magass. 0.03; széless. 0.08; betűk 0.02.

E téglák mind az eszéki alsóvárosban találtattak. — Kramer gyűjteményében van még egy ülő, tunicába öltözött, balra néző római matrónának fehér márványból készített 2 láb magasságú szobra. A nő előtt egy gyermek állott, melynek azonban csak lábai vannak meg. A szobor alján különféle díszítmények látszanak. Az egész talán valami szebb sírkő felső része volt.

Én magam vettem Eszéken a múlt évben, részint a magy. nemz. múzeum régiség-tára, részint saját gyűjteményem számára következő római tárgyakat:

Egy bronzból készített, fekvő oroszlányt ábrázoló, 0.085 hosszúságú és 0.045 magasságú sisakdísz; egy 0.07 magasságú és 0.045 szélességű bronzból öntött szép bika-fejet nyitott szájjal, mely talán valamely edény öntőkéjeül szolgált; továbbá egy kis bronz-harangot, egy kulcsot és egy kis bronzsúlyt; végre hat agyagmintát. Ez utóbbiak közül különösen kitűnnek egy 0.10 magasságú ülő szakálas férfiú felső részének jól fönntartott, barbár jelleget mutató mintája; és egy nagy hasú, 8 szögletes állványon álló férfi alsó testének durván készített mintája; a többiek lámpaminták, ezek közt kettőn ezen bélyegek láthatók:

1. VRSVII betűk magass. 0.006.

2. VICT betűk 0.005.

Ezekon kívül még saját gyűjteményemben négy jól fönntartott agyagedény van. Egyik, melynek magassága 0.12, és legnagyobb átmérete 0.11, két fogantyúval bír és eredetileg vörösre volt festve; egy másik az előbbihez hasonlít, csak kisebb (magass. 0.09.) legn. átmérete 0.08.) és egyik fogantyúja el van törve; a többi kettő az utóbbival nagyságra nézve megegyez, de csak egy fogantyúja van.

Végre bírok még egy kis vörös csészét (magass. 0.03; aljának átmérete 0.04; legnagyobb átmérete 0.10) és hét agyagmécset ezen bélyegekkel:

1. LVCIVS

F egy barnás mécs alján; betűk 0.004.

2. VRSIO

F egy vörös-sárgáson; betűk 0.004.

3. OCTAVI egy vörösön; betűk 0.005.

4. SCA egy fekete mécs alján; betűk 0.004.

5. VICTI egy sárgás mécs alján; betűk 0.004. Kettőn nincs bélyeg.

A gyűjteményemben lévő és Eszéken talált arezzói edények töredékein következő bélyegek fordulnak elő:

1. VENICARUS · F · betűk nagysága 0.003.

2. MVXIVLLI · M (sic) » » 0.003.

3. PACATI. » » 0.004.

4. CSSEROT (sic) » » 0.003.

A m. nemz. múzeumban van még Eszékről számtalan agyag- és terra sigillata edénytöredék, melyeken a leggyönyörűbb díszítmények fordulnak elő; továbbá egy 0.114 magasságú igen csinos terracotta-kutyafej, és egy tógába öltözött férfiút ábrázoló kis terracotta-szobornak töredéke. E tárgyakat Kramer Emil úrtól vettem Eszéken.

Mindezen tárgyak arra utalnak, hogy Aelia Mursa nevezetes kereskedelmi város volt, melybe a római izlés és művészet igen korán tudott behatni, és magának maradandó székhelyet teremteni.

II. KIADATLAN RÓMAI FELÍRATOK.

I. Emlékkő. Vukajlovits Milán, Szerémsvármegyei Dobrincze nevű Ruma közelében fekvő falu lakosának birtokában van egy 0.97 magasságú, 0.56 szélességű és 0.26 vastagságú mészkőből készített, jól fönntartott emlékkő, melynek leírását Kaiser Lajos, Rumában lakó szerezcsánőrmester velem közölte. Felirata a következő:

Felírás:	Olvasás:
1. IMP · CAES	IMPeratori CAESari
2. M · ANT · GCR	Marco ANTonio GOR-
3. DIANO · P · F	DIANO · Pio · Felici
4. AVG · PATRI	AVGusto · PATRI
5. PATRIAE · R · P ·	PATRIAE · Rei · Publicae
6. COL · BASSIAN	COLonia BASSIANae
7. DEVOTA · NV	DEVOTA · NV-
8. MINI · MAIES	MINI · MAES-
9. TATIQVE	TATIQVE
10. EIVS	EIVS.

A betűk 0.05 magasságúak.

A felirat III. Gordianusra (Kr. u. 238—243.) vonatkozik; kora még pontosabban nem határozható meg, mert III. Gordianus az e kövön említett címeket (pius, felix, augustus, pater patriae) már uralkodásának első évében, azaz Krisztus után 238-ban használta. Ld. erre nézve Mommsen Corp. Inscr. n. 3701. és n. 4644.; továbbá Cohen, Med. rom. IV. köt. 124. lap.

Ezen kő azért bir különös fontossággal, mert a 6-ik sorban Bassianaet világosan coloniának nevezi. Ezen Bassianae megkülönböztetendő a felső-pannoniai Bassianaetől (most Sárvár), és az Itinerarium Antonini ¹, az Itinerarium Hierosolymitanum ², a Tabula Peutingeriana ³ és a ravennai névtelen cosmographus ⁴ szerint a Sirmiumból Taurunum és Singidunumba vezető úton feküdt:

Itin. Ant. p. 131.

Sirmi civitas ·
Bassianis civitas M · P · XVIII ·
Tauruno classis M · P · XXX ·
Singiduno classis M · P · IIII ·

Itin. Hieros. p. 563.

Civitas Sirmium
Mutatio Fossis M · IX ·
Civitas Bassianis M · X ·
Mutatio Noviciani M · XII ·
Mutatio Altina M · XI ·
Civitas Singiduno M · VIII ·

¹ és ² *Wesselingius Pet.*, *Vetera romanor. Itineraria etc Amstelaedami*, 1735.

³ *Katanchich*, *Orbis antiquus ex Tab. Itiner. etc. Budae* 1824.

⁴ *Ravennatis Anon. Cosmographia* Edid. Pinder et Parthey. Berolini 1860.

Tab. Peut. p. XLIV.

Iter a Sirmio Singidunum.
Sirmium.
Bassianis, XVIII.
Idiminio, VIII.
Tauruno, VIII.
Confluentibus, III.
Singiduno.

Ravennas Anon. IV. 19.

Taurinum.
Idominio.
Bassianis.
Fossis.
Sirmium.

Az újabb írók, köztük Mommsen is, ezen római várost a Ruma közelében fekvő Petrovceze nevű falunál keresik.

A classicus íróknál * sehol sem neveztetett Bassianae coloniának, hanem csak civitasnak; így az említett Itinerariumokon kívül még Jordanus, Get. 53.: «ad Bassianam Pannoniae civitatem,» Novella Justiniani 11.: «secundae pars Pannoniae, quae in Bacensi est civitate» stb.

Miután az eddig ismert római feliratok sem beszélnek colonia Bassianaeről, onnan magyarázható azon körülmény, hogy a Corpus Inscriptionumban sem említetik Bassianae mint colonia. — A mi feliratunk által azonban Bassianae határozottan a római coloniák sorába emeltetett!

II. Síremlék. Vukajlovics Milan birtokában van még egy másik római feliratos kő, melynek leírását szintén Kaiser Lajos úrnak köszönöm. Ezen kő egy fehér mészkőből készített meglehetősen jól fenntartott síremlék, felső részén egy asszony, egy férfiú és egy leány mellképével. Magassága 0.66; szélessége 0.73; vastagsága 0.17; és a betűk magassága 0.04, kivéve a második sor utolsó betűjét, mely sokkal kisebb. Felirata a következő.

Felírás:

1. AVR · IANVARINO · Q · VIX · ANN · X
2. AVR · IANVARIVS · TRIB · LEG · II · ADIVT_R
3. ER(?)P · VALENTINA · FILIO · (CAR) ISSI(?)
4. (M)O · ET · SIBI · VIV · POSVERVNT

Olvasás:

1. AVRelio · IANVARINO · Qui · VIXit · ANNos · X ·
2. AVRelius · IANVARIVS · TRIBunus · LEGionis · II · ADIVTRicis
3. (hERes) Publia VALENTINA · FILIO · CARISSI-
4. MO · ET · SIBI · VIVi · POSVERVNT

* Mommsen C. I. p. 417. szerint.

A harmadik sor kezdetét és végét a közlő, Kaiser úr, a betűk sérülése miatt nem tudta jól olvasni, és azért az e helyen tett magyarázatomért nem állhatok jól, mielőtt magát a követ vagy pacskolatát nem láttam.

E feliraton említetik egy tribunus legionis II. adiutricis, a miből azt lehetne következtetni, hogy ezen legio e környéken is tanyázott, azonban lehet, hogy az említett tribunus Mursából vagy Sirmiumból is került Bassianaeba. Érdekes az első sorban a IANVARINVS név, és a másodikban az ADIVTR rövidítés, mely ilyformán eddig nem fordult elő.

Miután e két fontos felirat Dobrinchezben találtatott, meglehet talán, hogy colonia Bassianae nem is feküdt Petrovceze, hanem Dobrincze helyén, mely vélemény az által is támogatott, hogy a Sirmiumból Taurunumba vezető út Dobrinczén keresztül sokkal rövidebb és egyenesebb volna, mint Petrovcezen keresztül; azonkívül a mai út Mitrovicezből Zimonyba szintén Dobrinczén megy át, és tudvalevőleg az új utak többnyire a rómaiak irányát követik. Azonban ez csak vélemény, a melyről csak akkor szólhatunk határozottabban, ha magát a helyszínét megvizsgáltuk.

III. Síremlék-töredék. E töredék sírlapnak magassága 0.305; szélessége 0.295; vastagsága 0.05; betűk nagysága 0.03. — Anyaga fehér kemény mészkő. — A sírlap bal felső része egészen hiányzik, a többi pedig két részre van törve. — A betűk csinosak és jól kivehetők.

Találtatott 1875-ben az Eszék vár és az alsóváros közti területen bolgár kertészek által. Később egyik darabja Zucker M. mérnök, másika pedig Kramer E. nyug. őrnagy úr birtokába került, kik azt 1878. április 11-én az Eszéki városi muzeumnak ajándékozták, hol azt magam lemásoltam.¹

Felírás:

1. D .
2. M · AVR · DI
3. QVI · VIXIT · AN
4. MENS · VIII · DIES
5. M · AVR · ACHILLEVS · I
6. EX · CVST · ARMOR · LEG · II
7. ADIVT · VIVO · S · FECIT · ET · F
8. IO · KARISSIMO ·

Olvasás:

1. Diis manibus
2. Marco AVRelio DI
3. QVI VIXIT ANnos
4. MENSes VIII DIES
5. Marcus AVRelius ACHILLEVS I
6. EX CVSTode ARMORum LEGionis II.
7. ADIVTricis VIVO Sibi FECIT ET Fil-
8. IO KARISSIMO ·

Ezen kö annyiban érdekes, mert kora biztosan meghatározható; a rajta említett Legio II. Adiutrix ugyanis csak Hadrianus korában, Krisztus után 133-ban lakott Mursában. Ld. Mommsen Corp. Inscr. pag. 423., n. 3280. és n. 3283.

Az EX CVSTode ARMORum kitétel a ritkébbak közé tartozik, mert a Corpus Inscriptionumban csak kétszer fordul elő, ugyanis n. 4572.: «ex armo(rum) custode»; és n. 5655.: «Veteranus, ex armorum custode alae I. Aug.»

¹ Megfejtését közöltem az «Esseker Zeitung» 1878. április 8-ki számában.

IV. *Emléktábla-töredék.* Legnagyobb magassága 0·16; legnagyobb szélessége 0·205; a tábla vastagsága 0·02; betűk 0·03.

Találtatott az eszéki alsó-városban csatornaépítés alkalmával. Zucker mérnök ur közbenjárása folytán az eszéki városi muzeumba került, hol azt láttam.

Anyaga fehér márvány.

Felírás:

. . . . NNONICI · B₁

Olvasás:

talán: paNNONICI B₁ . . . (?)

V. *Fogadmányi kövek töredékei.*

1. Felírás:

I · O · M
C · I

Olvasás:

Iovi. Optimo. Maxime
Cajus. I (?)

Legnagyobb magassága 0·33; a feliratnál szélessége 0·32; a felső párhányzat magass. 0·12 és széless. 0·35.

Találtatott az eszéki alsó-városban. Kramer E. tulajdona,

Anyaga fehér mészkő.

2. SIRI . . .

M · AVRELI . . .

Ezen töredék az eszéki sörfőződében van befalazva. Magam nem láthattam. Kramer E. ur leírása szerint közlöm.

A TÜSKEVÁRI PÁLOS TEMPLOM. (VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN.)

Adalék hazánk műtörténeti emlékeinek ismertetéséhez.

Ádám Ivántól.

Hazánk góth templomai nagyobb részt német befolyás alatt és német jelleggel készültek. A kivételek gyérek, de ép azért fontosak, mert az illető kor művelődési irányának, sőt gyakran történeti események okszerű megoldásának határozott utat jelölnek ki.

Ily kivételes emléket képeznek a túskevári romok, melyek az egyetlen magyar szerzetnek, a dicső emlékü pálosoknak szolgáltak egyházul, és melyek a franczia modor és befolyás nyomait világosan hordják a tervezetben és a kivitelben.

A templom romjai Túskevár tőszomszédságában vannak, ott, a hol a Somló vidékét átszelő Torna folyó a szomszédos Zalamegyébe készül ömleni.

E templom Özséb esztergomi kanonok által Pilisen alapított remete szent Pálról nevezett szerzet tulajdona volt. Túskevára, melyet akkor még Nagy-Jenőnek hívtak, II. Miklós, győri püspök és a tornai nemes birtokosok hívták a szerzeteseket. A zárdát alapították 1310 körül*, egy ingoványos helyen, melyet mély fekvése és vizenyős talaja miatt valószínűleg pilóták által kellett az épületek elfogadására előkészíteni. A szerzetesek (pálosok) sz. Keresztről (Pilismegye) vezettettek oda 1321. évben (Fragmen panis 109). Működésük áldásos lehetett a vidéken, mert 1314-től egész 1500-ig szakadatlan sorával találkoztunk a jótevőknek és javadalmazóknak, kik a kolostort részint ingókkal, részint fekvő birtokokkal megajándékozták. Ezek között találjuk Kálmán győri püspököt is, ki 1349-ben egyebek közt átengedte a zárdának a neki Nagy-Martontól járó dézsmát, és Gara Miklóst, ki Torna községben levő birtokából 1393-ban 12 hold földet adott a szerzetnek. 1493-ban Kinizsi tornai birtokát Essegvári Györgynek adományozván, a beiktatási ünnepélyen — mint szomszéd — jelen volt a szerzetesek nevében egy Simon nevű zárdahelynök.** 1514-ik évben a pórlázadás hullámai Somló vidékét is csapkodták, miért a túskevári pálosok Zalában fekvő örményesi kolostorukba menekültek. Ezen időtől fogva és különösen II. Soliman tatár csordái pusztításainak következtében a kolostor és templom pusztulásnak indult, és a zárdajóságába hatalmaskodók helyezkedtek el. A romok azonban még a XVII. század második felében is tekintélyesek lehettek, mi abból tűnik ki, hogy Nagy-

* Rupp Jak. magy. helyr. tört. I. 293. 1310-ben a székház helyreállíttatott és megnagyobbíttatott. Pauer J. szerint (Egyh. rend érdeme 184. 188. l.) 1311. alapíttatott. Fejér Cod. Dip. VIII. 7. 101. l.

** Az irodalmilag híres Simon Máté 1774. lakott a túskevári zárdában.

Jenő lakosai 1658-ban a győri püspökhöz folyamodtak, miszerint nekik megengedtéssék, hogy a kolostor és templom romjaiból maguknak a török pusztító csapatok elől menhelyet készíthessenek.

Az épületek közel 200 évig feküdtek romban. A szerzet birtokait a XVIII. század elején foglalta vissza. 1717-ben már pálos szerzetesek működtek a vidéken, mert a túskevári plebánia anyakönyvének legrégibb lapjai ezen évszám július haváról szólnak, melyeken keresztelőnek pater Martinus Bencsik pálos szerzetes van följegyezve. A kolostor teljesen valószínűleg csak 1753-ban épült fel, mit a nagy ebédlő feletti gerendázaton levő évszámról következtettek. Temploma valamivel előbb restauráltatott, mert Károlyi Lőrincz győri nagyprépost és fölszentelt püspök egyházlátogatási körútjában 1730-ban megnyitva találta. (*Speculum jaurinensis.*)

A kolostor renaissance stylben lett újra építve. Az ebédlő déli homlokzata, valamint a kapuzat helyes arányai miatt megérdemlenék, hogy több gondozásban részesüljenek. A templom ugyanily stylben restauráltatott, és valószínűleg ekkor veszett el legtöbb emlék, mit az akkori ferde nézetek megbecsülni nem tudtak, s minek eltünése érzékeny veszteséget okozott hazánk műtörténelmi emlékei között. A restaurált templomban a góth ablakok egy részét befalazták, a szentély déli oldalán és a déli ablakok leghátulsójából ajtót törtek, hogy a déli oldalra épült új kolostorból a nyugati chorusba és a hagyma-sisaku ikertoronyba juthassanak.

Ezen templomra még emlékeznek a vidék vénei; magam is beszéltem egygyel, kinek ezen egyház néhány szomorú adatait köszönhetem. A szerzet II. József alatt eltöröltetett. 1783 márczius 20-kán kelt azon rendelet*, mely a hazánkban létező 34 pálos-kolostort, s így a túskevárit is beszűntette. Őszintén sajnáljuk e nemzeti szerzeteseink bukását. Mit a honnak legderekabb királyai és főpapjai ápoltak és pártfogoltak, min honfiúi kegyelettel és testvéri szeretettel csüngött a hazának nagyja és apraja, mi honunkban a tudomány és művészet, az erkölcs és isteni félelem gyarapításán annyi érdemet szerzett magának, minek talán egyetlen önálló nemzeti műalkotásainkat a műfaragmányokban köszönhetjük: azt egy tollvonással elvették, talán azért, hogy a nemzetiségnek utolsó csiráját is kiragadják a magyarnak szívéből. Ezen érzület hatása alatt állhatott a pálosok kolostorainak környékén lakó közönség, mikor az elhagyatott zárdákra egyik jelesünk epitaphiumul írta:

Siste viator iter! Pauli celeberrimus ordo
Haec jacet in tumba! Siste viator iter!
Quem magnus celebrem voluit Ludovicus haberi:
Joseph, qui minor est, hunc facit esse nihil.
Ordo! quiesce tuo in nihilo! Tu patria luge!
Nec tua durabit vita. — Viator abi.

Midőn a szerzetek ismét visszahozattak, sok rend jött be hazánkba és nyert lakást és földet pálosaink birtokából, melyre érdemük nem volt. És nemzeti szerzeteseink fölélesztése érdekében nem hallatszott hang! Pedig a roppant pártolás, melyben azt Róbert Károly,

* Rupp. J. helyr. tört. I. köf. 235. lap.

Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás részesítette, a kitüntetés, melylyel iránta nagyjaink és mágnásaink viseltettek, midőn Eszterháziak, Nádasdyak, Szécheniek stb. soraikba léptek és az elismerés, mely jeleseit kir. tanácsnoki, püspöki és érseki méltóságra emelte, mely V. Miklós pápát arra indította, hogy e szerzetet Rómába hívja (1454) és a portugalli szerzeteseket készítette, hogy a magyar provinciához kapcsoltsanak (1492) — mind megannyi tény, melyre mást várt a nemzet az akkori iránytadó köröktől, mint a szégyenteljes hallgatást.

Ha a felsőbb körök ily hazafiatlan mulasztást tudtak elkövetni, akkor bizony nem csodálhatjuk, hogy az alantiabb közegek sem respectálták műtörténeti emlékeinket, és hogy valóságos vandal módon az utolsó nyomokat is iparkodtak a föld színéről elpusztítani. Így járt a túskevári pálos-templom is. A belső fölszereléseket elárverezték és az el nem kelt tárgyakat a vallásalap kegyurasága alá tartozó plebániáknak szétosztották. Ezért még köszönettel tartozunk nekik, mert így legalább birunk több emléket, mely a templom műkinccseire következtetést enged vonni. A három oltárkép és egy pad fadaragványait a túskevári

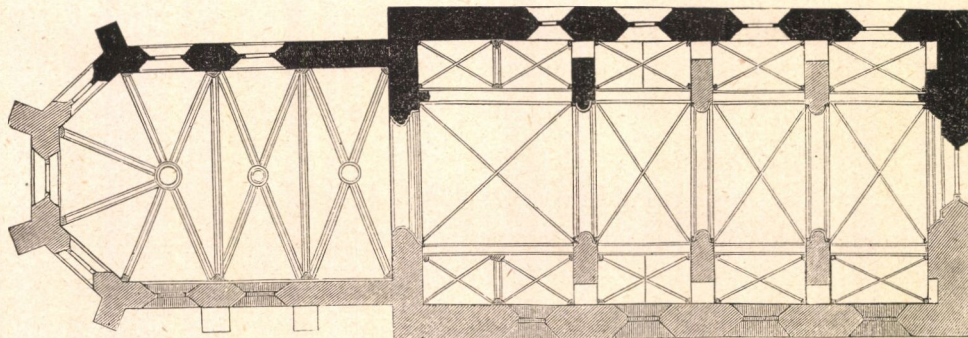

1. ábra.

plebániái templomban láttam. A gyönyörű hajóalaku szószék, a sekrestye-szekrények — igen nevezetes fadaragványok — és a harangok a vásárhelyi plebánia-templomba kerültek. A hívők padjai Karakon, Vasmegyében láthatók. Az ebédlő asztalait Simor hgprimás szerezte meg. A templomot magát, miután sem eladni, sem elajándékozni nem lehetett, földig lerontották. Házy A. plebános ur, kinek az adatok legnagyobb részét köszönhetem és kinek fáradhatlan buzgalmaért és segédkezéseért a romok fölmérésénél legnagyobb hálával és köszönettel tartozom, közölte velem az általa szerkesztett plebánia történetét, melyből a templom lerombolására vonatkozó részt szószerint ide iktatom. «Szemtanuk elbeszélése után — mondja a lelkes plebános — leirom a pusztítást. A tornyok tetőzetére erős kötelek hurkoltatván, csiga-segítséggel lerántattak. A tornyok közt állott sz. Pál képszobrát a túskeváriak elkérték, hogy a községben felállíthassák; de vad erőszakkal letaszíttatván, darabokra törött és a Lovason (puszta) épült istálló alapjába került. A templom falait csákányokkal, szálvasakkal szétfeszeggették és a Karakon, Lovason épült malom, istálló s egyéb gazdasági épületekre felhasználtattak. Jelenleg egyedül a kolostort éjszokról fedő része áll a templom-

ból.» Sőt még legujabban is 5 frtnyi díj mellett (□ ölért) felszólítottak a falubeliek, hogy a hátra levő részt lerontsák. S minthogy a munkát nem fizette ki a vele járó vesződség, maradt meg a csekély emlék, melyet rajzunk (1. ábra) mutat. Tehát e maradványokat is annak köszönhetjük, hogy a tudatlanság és vad erőszak már nem birt vele. Jól jegyezte meg dr. Ipolyi A., hogy hiába mentjük magunkat törökkel, tatárral, az igazi pusztítók magunk voltunk. Nevezetes római emlékeink, a híres székes-fehérvári, kalocsai, egri, esztergomi basilikák hová lettek? Ujabb jelentéktelen épületek falazataiban böngészi össze a műkedvelő monumentalis remekének egyes csonka darabjait, hogy a nemzetnek tudtára adhassa, mily kincsekkel birt valaha.

A túskevári pálos templom nem volt ugyan oly nagyszerű mint a hajdani kápolna-körös egri basilika vagy mind a kassai Erzsébet-templom; sokkal igénytelenebb helyen állott és sokkal csekélyebb feladatnak szolgált. Egyszerű szerzetes-templom volt. De e csekélyebb méretű egyháznak arányai, elrendezési módja és egyes részeinek tagozatai oly meglepők, hogy bővebb ismertetését a tudomány és művészetkedvelő közönség érdekében szükségesnek tartom. És mivel egyuttal magyar szerzet építményéről értekezünk, kétszeres

2. ábra.

örömmel cselekszem azt; lerovom e szerzet érdemei iránti elismerésem, s tán okot szolgáltatok a pálosok műemlékeinek behatóbb kutatásaira és becslésére.

*

A túskevári pálos templom góth jellege első pillanatra felismerhető. Nemcsak a csúcsívű ablakok és ajtók, a szentély zárása, a falsistorium, hanem a templom elrendezése is mutatja azon építészeti ízlést, mely hazánkban ugyan legelterjedtebb, de nem bír oly műremeket felmutatni, mely a külföldi híres domokkal vetekedhetnék. A templom elrendezése a hazánkban szokásos szerény egyházi épületek felosztásától lényegesen nem különbözik. De vannak sajátosságai, melyekhez hasonlók nálunk nem ismerünk. Ezek sem korzakot alkotók, mert utánzásukat még nem láttuk sehol,* de tanulságosak azért, hogy a külföldi délfrancia ismeretes beosztást és szerkezetet már oly időben mutatják, midőn azok Németországban bölesőben feküdtek még, és mert művelődési fejlődésünk történetéhez, valamint a külföldi befolyás irányának meghatározásához nevezetes adatokat szolgáltatnak.

Mindenekelőtt megismertetem néhány szóval az alaprajzot, hogy a sajátosságok elrendezés fontosabb tételeit világosan láthassuk. (2. ábra)

* A kolozsvári minorita-templom (1486) sokban hasonlít vele.

A zárdatemplom széles hosszszentélylyel birt (1. ábra), melynek záradéka a nyolcszög három oldalából áll. A záradék egy-egy oldala 3·37 met., a szentély szélessége 10·50 m., hossza 13·70 m. E hosszúságot számítottam a záradék külső falától a diadalív faláig. A hosszszentély három osztályból áll, melynek mindegyike 3 m. hosszú.

A templom hajója 85 cm.-rel kiszökik a szentély falától; a diadalív fala pedig a szentély felől benyul 2·50 meterrel. A hosszhajó négy tagozatból áll; az elsőnek belső szélessége 6 m., a következőké 3·70 m., az utolsó 30 cm-terrel többet mutat. Ezek egymástól 95 cmnyi széles belső támoikkal vannak elkülönítve. E támok 3·20 mnyire nyulnak a hajóba, melyet e szerint valóságos oldalkápolnás hajóra alakítottak. És minthogy az első osztály majdnem kétszer akkora mint a későbbi osztályok és ép oly széles, mint a belső támok átellenes arkád-íveinek szélessége: a kis templom valóságos kereszthajós ábrázatot mutat, mely a belső támok által elválasztott mellékhajókat (ha úgy nevezhetem őket) jobban kitünteti és jellemzi, dacára annak, hogy a kereszthajó semmivel sem terjed ki jobbra, mint e kápolnás mellék- hajók hosszúsági iránya.

Nevezetes e felosztásban az, hogy a diadalív előtt valóságos négyzet (Vierung) származott, melynek erős alapfalai azon következtetésre is jogosítanak, hogy az első tervezetben a templom négyzettornyáról is volt szó.* Másutt torony-nyomokra nem akadtam, mert azon szemtanuk állítása, hogy a templom nyugati részén iker-torony létezett, csak azon fenntartással veendő, hogy azok magassági méreteikben alig nyultak túl a templom ormozatán, és hogy a restauratio idejében ragasztattak a nyugati 1·76 met. széles homlok falához. Különben is tudjuk, hogy a kolduló szerzetesek kezdetben egyszerű oromtoronykákat birtak (Dachreiter), mi később oda módosítottak, hogy udvarbeli tornyot építhettek. Erről tanuskodik a sopronyi benezés-templom tornya, mely hajdan a ferenczrendüeké volt és kertben állott, a pozsonyi ferenczr. templom; a pesti ferenczr. zárdá-templom tornya, mely mind udvar felé a szentély és hajó közti sarkára emeltetett. Valószínű tehát, hogy itt is kezdetben oromtoronykával beérték.

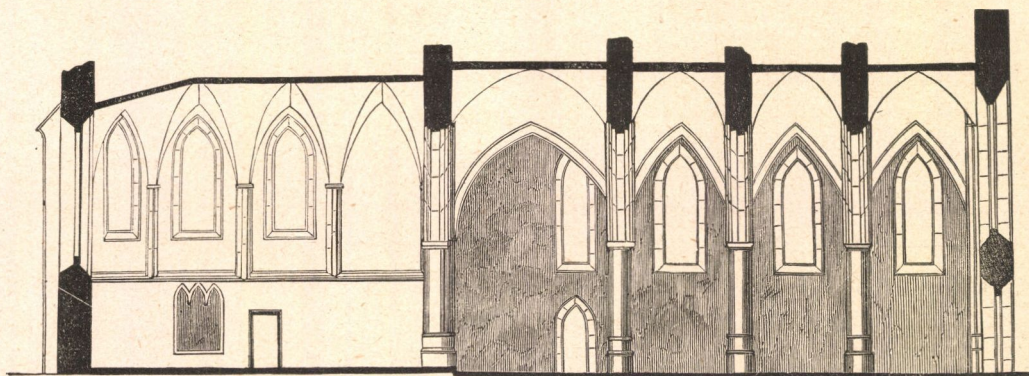
A templom általános elrendezése tehát lényegesen nem különbözött az akkori góth templomok beosztásától. Ha a belső támoikat nem vesszük figyelembe, középkori góth zárdatemplomainktól csak abban különbözik, hogy a szentély és hajó közti arány sokkal jobb érzést és felfogást tanúsít, mint bármely más ilyenmü emlékeink. Az egész templom hosszúsági mérete, a szentély falától a nyugati kapu küszöbéig 36 metert tesz; ennek *fele a négyzet közepére esik*. Ha a négyzet egyik oldalát vesszük egységnek, úgy a templom hosszúsága $5\frac{1}{7}$, a szélessége $2\frac{1}{5}$ egységet számít; ha pedig a mellékhajó szélességét tekintjük egységnek, úgy a szentély belső hossza az ablak küszöbéig 5, a hajóé az ajtó küszöbéig 13 egység. Szélességi arányai ezen egységgel (a szentély és egész kereszthajó közt, mely a hossz- és mellékhajók összegének felel meg), úgy állanak, mint 4 : 5. A szélességi és hosszúsági arány pedig — a falazattal együtt — ezen számokat 5 : 14 mutatja.

Valamint az alaprajz, úgy a metszet (3. ábra) is megfelel magassági méreteivel a hozzá kötött reménynek. Az alaprajzi méretek megszerzése nem került sok fáradságba vagy kombinálásba. Az egyik hosszfal minden részleteivel máig is fenáll; szélességi terjedése nyugat felől a kapu jobb száráig és keletről is a záradék első forduló ablakszáráig ter-

* Tetőtornyokat (Dachreiter) alkalmazhattak, hanem alig falazott négyzettornyot.

A szerk.

jed; a földszínen a záradék középső oldalát is látjuk. Egészen másképen áll a dolog a magassági méretekkel. A szentélynél, valamint a kereszt- és mellékhajó déli oldalánál csak nyomait találjuk az ablak feletti ívezeteknek. És nevezetes, e nyomok azt mutatják, hogy a külső zárfalra semmit sem nehezedett a boltozat, mert az összekötés helyei oly csekélyek és oly ritkák, hogy mellétámasztott falnak nézhetjük az egész hosszú oldalfalat. A szentélyben a szerves fentartást a gyámoszlopok viselték, a hajóban pedig a belső táмок fogták fel az összes boltozatok súlyát. A templom ezen elrendezésében az világlik ki, hogy építésze ott-honosan érte magát a góth styl legfőbb principiumaiban, melyek culmináló csomója abban állott, hogy czélszerűen elrendezett táмок és gyámoszlopok vigyék az összes boltozatok súlyát, s hogy az oldalfalak mellékes rendeltetéssel bírnak, sőt el is maradhatnak, mint ezt számtalan műemléken a góth styl fénykorából tényleg tapasztaljuk. Hogy templomunknál a hajó oldalfalának vastagsága (1·2 met.) mégis meghaladja a szentély oldalfalát, csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy az építész az akkori kor felfogásától tökéletesen nem mert eltérni; a gyakorlatból ugyanis még nem győződtek meg arról, hogy a helyesen alkalmazott táмок csakugyan fölöslegessé teszik az egész zárfalat.

3. ábra.

Az ablakok feletti süvegek nyomai azonban csak a bolthajlás kezdetét jelölték. Ezen magasság a talapzat felett 10·25 metert tesz. A zárkó magassága ily magasságnál góth épületeken csak akkor volna kereshető, ha a menyezet csúcsivü keresztboltozattól állana. Ez templomunkon csak részben áll. Az oldalkápolnák feletti bolthajlás ezen idomot mutatja; ez tehát csakugyan nem volt magasabb a fentemlített számnál. Sőt a középső hajó feletti tér is ilyen volt, mert a tövek hajlási alakja az egyszerű capitel-eken felül erről tökéletesen meggyőz. A nyugati zárfal, valamint a diadalív feletti tér nem létezik többé; ez tehát nem képezhet bizonyítékot a középhajó boltozatának alakjáról. De megmutatja ezt a diadalív, valamint a nyugati zárfal melletti tőtagozaton a kapitael feletti ívhajlás két meter hosszú részlete. Ez ugyanis tökéletesen megegyez az egyszerű tőfejezet felső táblának néyszöges alakjával és hajlásában azt mutatja, hogy a távferítő hosszának azon negyedes pontjából készült, mely a nyomott csúcsív jellemzője.

A szentély magasságának meghatározására két nyom vezetett. Az egyik a még teljes magasságában fenálló déli oldalfal, a másik a diadalív melletti falrészlet boltnyomai. A szentély szélességének viszonyítása az ívnyomok emelkedéseihez ugyanazon eredményre

vezettek a szentély-boltozat általános alakjára nézve. Ez ugyanis szintén nem lehetett más, mint nyomott csúcsív. Készleteiben azonban azt mutatja, hogy az ablakok feletti boltsüvegek nyomai egy meterrel mélyebben fekszenek, mint a zárkövek kiszámított helyei, melyből világos, hogy a szentély boltozata azon általános hazánkban a XIV. században dívó szokást követte, mely abban állott, hogy a középső hosszélek vízszintesen fektettek, míg a középső szélességek, azok, melyek az ablakok feletti közepét a zárkövel kötötték össze — kisebb-nagyobb emelkedést mutattak. A túskevári pálos-templomnál ezen egy meternyi emelkedés 4·35 met. hosszúságra, a szentély belső szélességének felére esik.

A magassági arányok az oldalkápolnák vagy mellékhajók szélességi egységével azt mutatták, hogy a szentély magassága $4\frac{1}{6}$ -od, a hosszhajó magassága pedig $4\frac{1}{2}$ egységet képez.

Az oldalhajó szélességét azért vettem itt egységül, mert azt láttam, hogy az összes vízszintes arányok ezen egységnek többesei törtszámok nélkül.

Az arányok különben teljesen megfelelnek várakozásunknak akkor is, ha a középhajó két gyámkő szélességi távolságát vesszük egységnek. Ez itt épen 5·1 meter, tehát majdnem egygyel kisebb, mint a kereszthajó belső szélessége, melylyel felebb hasonlítottuk össze a templom vízszintes kiterjedését. Eszerint templomunk 7 *egységet* mutat a záradék külső falától a nyugati fal kezdetéig. A hajók összes szélessége két egységet tesz; a szentély szélessége az egységből alakított köb átfogójával egyez meg. A mellékhajók szélessége a gyámoszlop központjáig fél egységet mutat; ha pedig szélességüket a belső zárfaltól a válívek belső oldaláig vesszük, akkor szélességük megegyez a kis derékszögű háromszög * átfogójával. Az egyes kápolnák hosszterjedése a négyzet átfogójának felét teszi. Ugyanily arány létezik a szentély egyes osztályai között is, azon különbséggel, hogy itt a gyámoszlopocskák központi távolságát vettük, míg a kápolnáknál a belső kiterjedést.

A magassági méretek összehasonlításánál ezeket tapasztaltuk. A szentély magassága a gyámoszlopok kezdetéig (3. ábra) ismét a négyzet átfogójának fele, s így alsó osztályai tökéletes négyzeteket ábrázolnak. A talaptól a gyámoszlopok fejezeteinek végeig vagyis a bolt kezdetéig, a négyzet átfogója foglaltatik; a talaptól a zárköig, tehát a szentély tiszta magassága: a köb átfogóját felülmulja a kis háromszög hosszabb befogójával. A Hajónál a talaptól a gyámkövek fejezetének végéig: két kis háromszögű átfogót, a válívek csúcspontjáig: az egység négyzetének átfogóját hozzáadva a kis háromszög hosszabbik befogóját, a boltozat tetejéig: $1\frac{1}{3}$ köbátmérőt találtam.

Ha az egység 5·1 méter, akkor megkapjuk a négyzet átmérőjét a kétszeres egység négyzetének gyökéből vagy $\sqrt{2 \times (5\cdot1)^2} = 7\cdot21$ meter. Az egységből alakított köb átfogója egyenlő lesz azon gyökkel, mely az egység és az egységből származott négyzet átmérőjének négyzetéből alakul. Más szóval: a köb átfogója $= \sqrt{(5\cdot1)^2 + (7\cdot21)^2} = \sqrt{52\cdot02 + 50\cdot98} = \sqrt{103} = 10\cdot14$ meter.

A kis háromszög szárai részint egyszerű kivonás, részint arány által szereztetnek meg. A kis háromszög nagyobbik befogója ugyanis nem egyéb a négyzet átmérője és az egység közötti különbségnél; más szóval $7\cdot21 - 5\cdot1 = 2\cdot11$ meter. A kis átfogó aránylik

* Középkori építészet. Dr. Henszlmann I. 31. l.

pedig úgy a köb átfogójához, valamint a kis háromszög nagy befogója a négyzet átmérőjéhez, vagyis a kis átfogó egyenlő $\frac{10 \cdot 14 \times 2 \cdot 11}{7 \cdot 21} = 2 \cdot 96$ meter. A kis háromszög kisebbik befogója ugyanazon eljárás szerint eredményül ad 1·49 metert.

Ezek szerint a főbb méretek így alakulnak:

A templom hossza = hét egység + zárfalvastagság = $35 \cdot 7 + 1 \cdot 20 = 36 \cdot 90$ met.

„ „ szélessége = két egység + 2 oldalfalvastagság = $10 \cdot 2 + 2 \cdot 80 = 13$ „

A középhajó magassága = $1 \frac{1}{3}$ köbátmérő = $10 \cdot 14 + 3 \cdot 38 = 13 \cdot 52$ „

A méretek összehasonlításából kitűnt, hogy szerény templomunk aránylagos hossz-kiterjedése *felülmulta hazánk valamennyi létező és ismert templomainak hosszát.*

A szentély szélességének megfigyelésénél szemünkbe ötlük annak aránytalan kiterjedése, viszonyítva a hajók testéhez. Ezen alakítást azonban magyarázza a templom célja, mely abban állott, hogy a szerzetes tagok befogadására elegendő térség legyen. Ily szerkezetet látunk eleget nem csak hazánk szerzetesi templomainál, hanem külföldön is, hol kevésbé népes helyen épült egyházak nagy kiterjedésű szentélyekkel vannak ellátva.

Egy másik sajátosságát képezik templomunknak annak belső támpjai. Ilynemű elrendezésre sajátosságos körülmények működtek közre.

A belső támrendszer magva már a góth styl alapfogalmaiban fekszik. A magasba törő építészet a hivektől elvette a tért, hogy azt a szellemeknek nyujtsa. Nagy magassági arányok mellett gyakran igen csekély vízszintes kiterjedéssel bírtak. Önkénytelenül is rá kellett jönni, hogy lényeges változtatás és költség nélkül a kínálkozó tért fel kell használni a szükségletek fedezésére. E felhasználható tért képezte a külső támok között levő üres terület, mely kétfelől a támok által és egyfelől a templom zárfalától határoltatik. S mint-hogy a támok a góthikában hordó és feszítő tevékenységet fejtenek ki, sőt nagyrészt egyedüli hordozói az épületek fedőrészeinek: legkevesebb gyengítés nélkül változtathatóvá lett a támok közötti zárfalazat. A zárfal tehát a tám elejétől annak hátulsó oldalára helyeztetett. Ezen kísérlet természetesen ott fordult elő legelőször, hol a támok mélysége és a nyerendő tér terjedelme erre buzditólag hatott, vagy hol egyéb helyi és közbiztonsági szempontok ezt igényelték. Innét van, hogy sugárkápolnákkal már a góth styl első korszakában találkozunk. A polygon záradék miatt és azért, hogy az épület nagy tömegének súlya nem oszthatott annyi részre, mint az oldaltámok hosszú soránál: szükséges volt a záradéktámokat megerősíteni. A támok megerősítése pedig nem vastagság, hanem mélység által eszközölhető, mert a góth boltozat terhe és feszítése csomókba pontosul, nem egyeneseken, mint a donga és a vele rokonmű boltozatoknál. A mélységi kiterjedéssel több tért kerítettek be, mint az oldaltámok, s ez magyarázza nekünk azon jelenséget, hogy a sugárkápolnák az oldalkápolnák szerkezetét megelőzték. Nem lehet tagadni azt sem, hogy a kápolna-körös szentély valószínűleg szükség hatása alatt is fejlődött oly gyorsan. Nem csak a térnyerést értem alatta, hanem a több áldozár által egy időben igénybe vett templom felosztási kelleit. Ez nevezetesen azon templomoknál fordult elő, melyek vagy katedralis igényeknek feleltek meg, vagy szerzetes-társulatnak szolgáltak. Így látjuk ezt a sz. Remy főtemplomban Rheimsban, az amiensi katedralisnál, a toul, trieri (bold. asszony templom központi épület), kölni, xanteni, oppenheimeri Katalin- és a lübecki Mária-templomban. Hazánkban erre nem találunk példát. A kassai kápolna-alakítás nem támok közé szorított fülkeépítés és

nem is felel meg a központi sugárzatnak. A kalocsai XIII. századbeli katedralis valódi sugárkápolnákkal volt ellátva, de táмок nélkül, félköri apsis alakban, s így sajnosan kell bevallanunk, hogy ily alaku építészeti emléküink nincs, vagy legalább: eddig nem ismerünk olyant.

Nevezetes változásokat szenvedett a sugárkápolna alakja, mikor Franciaországban a XII. században sz. Bernát a művészeti czikornyák ellen lépett síkra. A falazat és oszlopok és tövek egyszerűsítésével az alapterv is visszaszorítottatott eredeti keresztalakjára. Hogy ezt még jobban kitüntessék, a félköri vagy poligon záródást is egyenesre változtatták. És ez nem csak a főszentély-zárásnál fordult elő, hanem mindenütt, a hol a mellék-hajók különzárással bírtak, vagy összesen egy nagy polygon-alakban rekesztetett be a templomok keleti része. Megmaradt ugyan a polygon az általános alaprajzban, de a sugárkápolnák megfelelték a szigorú egyszerűség kívánatának. Ilyen a cistercita-templom Pontigny-ban és a majdnem száz évvel későbbben épült sz. Petronio Bolognában. Ezen utóbbi ugyan nem készült el egészen, de fenlevő eredeti alaptervezete mutatja a fenséges záródást egyszerű, egyenessel rekesztett sugárkápolnáival.

A sugárkápolnák viszonya a templom többi részleteihez kezdetben különféle volt. Néha a hosszszentély szélesbedett mindkét részen egy-egy hajóval; a kápolnák válaszfalai, a táмок, a templomba nyomultak, és a hozzácsatolt oldalhajók egyenes zárfalát mutatták. Ilyen a rheimsi, amiensi, kölni stb. dóm. Néha a szentély tágítása elmaradt, a táмок nem érnek a templom belsejébe, és a sugárkápolnák azon visszás tünetényt mutatják, hogy érintő-körük a templom hajójának külső hosszegyenesével nem találkozik. Ily alakítást látunk a séezi (Normandie) székestemplomban és a schwerini dóm szentélyében. Megesik az is, hogy a hosszszentély nem tágul és a sugárkápolnák érintő-görbéje mégis összesik a szentély és hajó hossz-egyenesével. Természetes, hogy ily alakítás a mellék-hajók rovására történik. A mellett a hajók a szentély-körözésnél (Ungang) szűkülnek vagy teljesen eltűnnek. Ezt látjuk az oppenhoimi Katalin-templomban és a lübecki Mária-egyházban. Teljesen eltűnik a mellék-hajó a touli székes-egyháznál, hol a (valószínűleg későbbi) sugárkápolnák *belső* érintő-görbéje találkozik a középhajó egyenesével.

Az oldalkápolnák szerves elrendezése a sugárkápolnák alkalmazása után következett. Ezek kezdetleges elemeit némelyek a főtemplomok mellé épített kápolnáknak látják. Igen valószínű, hogy az ügyes építész ezen igényekre is kiterjeszté figyelmét, midőn templomának rendeltetéséről tudta, hogy az nagy családok, vagy tán fejedelmek és uralkodók temetési helyéül is szolgálанд. De viszont nem lehet tagadni, 1. hogy a szaporodó, egy templomhoz szorító papság mindennapi szükséglete is azt követelte, 2. hogy a sugárkápolnák köre folytatásra kínálkozott, különösen ott, hol térnyerés nagy előnynek mutatkozott, és 3. hogy az akkori védelmi gondoskodás is nagy befolyással volt az oldalkápolnák felkarolására.

Kezdetben rendetlenül a templom oldalfalaihoz épített kápolnákat találunk, melyek sem hely-, sem terjedelemben nem voltak arányosítva egymáshoz vagy a főtemplomhoz. Ilyen templomot találunk nálunk is eleget. A győri, hédervári, szepesaljai, a pozsonyi Anna-, a szepes-csötörtöki, a nagy-martoni Anna-, (XVII. sz.) kápolnák stb. mind későbbi időben hozzáépült imolák. Csakhogy nálunk ezen kápolnák a XV. században készültek, míg külföldön már a XII. végén találunk rá nyomokat. Rendszeres beépítéssel a templom lényegének változtatása nélkül, vagy lényeges és szerves egészszé alakítással nálunk nem

találkozunk, a külföldön is ritkán. Egyedül Dél-Franciaország mutat erre tömeges példákat.

Már korábban kísérelték meg a román dongaboltozatos egyhajóú templom szerkezetét a csúcsívű stylbe átvinni. Ennek első nyomait jellemző példaként a toulousi székesegyház hosszszentélyén látjuk. A belső egyformaság (különösen a csekély mélyedések következtében), valamint a fentemlített szükségleti hiányok elhárítása végett csakhamar felkaroltatott a kápolna-körös templom szerkezete, mely nagyobb egyházaknál sugár- és oldalkápolnákból állott, kisebbeknél azonban csak oldalkápolnákra szorítkozott. A kápolna-körös templomok elrendezését azonban egy másik igen fontos ok is mozdította elő, melyet már többször érintettem, és befolyása miatt szükséges e helyen is tüzetesebben tárgyalni.

Éppen Dél-Franciaországban látunk roppant vallási mozgalmakat a XII. században. Wald, a gazdag lyoni kereskedő, 1170 óta bejárja Franciaország déli tartományait, hirdetve a szegénységet és ostromozván kegyetlenül a dúsgazdag pazarlókat. A tan tetszett. A birtok nélküli osztály akkor is ugyanazon hajlamot tanusította a potya osztzkodásra, mint mainap a nadrágtalan gentlemanek, a dologtalan dandyk vagy a pénzfogyott író- és prókátor-sereg. Volt is pártja az új vallásalapítónak, de nem a szegénység és nélkülözések gyakorlásában — ezt hamar megunja a szabadságra termett ember — hanem a szegénység osztzogtatásában, ohajtván rablásokkal és gyújtogatásokkal gazdagabb felebarátoknak alkalmat nyújtani a szűkölködés, szenvedés és nélkülözés gyakorlására. Természetes, hogy már akkor is protestáltak ily boldogító módszer ellen. És minthogy a pusztas szó nem birt elég nyomatékkal, hozzávetették a kardot is, és támadt oly mód nélküli dulakodás és elke-seredett harc, melynek iszonyatosságait csak a polgár- és vallásháborúhoz kötött szomorú tapasztalatból tudjuk megfejtetni. Ezen vérengző diadalban a nagyszerű dómok és székesegyházak sem menekedtek meg a pusztító kísérletek és romboló támadásoktól. Nem csak a templomokban levő sz. edények gyakran igen magas értéke csábította a lázongó kedélyeket az egyházak ostromlására és kifosztására, nem is egyedül azon indok, mely a lerombolt templomokban az ellenfél biztosított védhelyeit vélte tönkre tenni, hanem igen sokszor pusztas rombolási düh, fanatikus vandalizmus és vak gyűlölet és boszu keresett és talált áldozatot vad szenvedélyeinek kitöltésére. Csoda-e, ha a templomok építésénél ezentúl nem csak a czélszerűség és kellem, hanem az erősítési kellékek is számba vétettek? Hisz nem csak a lázadó elemek hamu alatti forrongása, hanem a szomszéd ellenség, a pyrenaei hegyeken túl alkalmat leső szaraczen is kényszerítette a népeket Franciaország déli tartományaiban e veszélyek ellen hathatósan magukat biztosítani. Ugyanily szempontból ítélendők meg sz. István sarktornyos basilikái is, melyek nálunk századokon át alapmintákat képeztek nagyszerű székesegyházak emelésénél. Franciaországban azonban nem annyira a tornyokba, mint a tagozatlan erős zárfalakba helyezték az építmény védképességét. E czélra igen alkalmasnak mutatkozott a belső-támas elrendezés, mely a külső üres falterek és bástyaszerű falazat mellett a belső nagy mélyedések által előidézett változatos és festői szervezettel összekötötte a dualistikus igények megfejtését. És valóban, a délfancia XII. és XIII. század egyházai nagyjára mind e követelményeknek látszottak megfelelni. Ha nem is mindenben, egyben-másban ráakadunk e kor eszméinek valósítására még egyszerű falusi templomokban is. Ezek utánózták en miniature azon egyházakat, melyek a kor kívánalmainak leginkább megfeleltek. Ilyenek voltak Toulouse, Carcassone, Montperát-

(Gar.)ban, de még nem tökéletes átalakulásban. Mintaszerűleg lép fel ugyanazon Albi székesegyháza, melyben a waldensek legfanatikusabb és legnagyobb tömege szította a vallás- és polgár-háború üszkét. Hatalmas bástyatorony és csekély tagozatu hosszú zárfalak jellemzik azon egyház külsejét. Valódi erődítmény, mely építési korának gondolatait homlokán hordja. De a mily nehézkes és tömeges külseje, oly harmonikus és változatos annak belső szervezete és beosztása. * Meglepő itt nemcsak a hosszszentély közepén kelet felé huzódó presbiterium és az apsiszerű záradék, hanem főleg az oldal és sugárkápólnak ízléses és harmonikus elrendezése. Egy nagy, hosszú oldalfal mellé sorakozik egymásután tizenkét egyenes-záratu kápolna, melynek ugyanannyi felel meg az ellenkező oldalon is. A szentély-záradék 14 szög 7 oldalából áll, melyek közül azonban csak azok térnek el belső rendezés tekintetében, melyek már a hosszfal irányától elágaznak: tehát 5 oldal. Ezek a sugárkápólnak oly nemét képezik, mely eltérőleg az oldalkápolnáktól, nem egyenesen, hanem a nyolczszög három oldalával záródik. Kívül a polygon tökéletes, belől ellenben a sugárkápólnak hatalmas és sajátos tagozásai elfelejtetik velünk a szabályos sokszögű kerítést. Egyetlen tornya a székesegyháznak a nyugati középtorony. Egyszerű masszív épület, melyen tömör kidüledező köridomu sarkai, valamint a falazat irtózatossága a védelmi célt nyilvánosan mutatják. — Sajátságos a sugár és oldalkápolnák közötti eltérés más emlékeken is. Nem csak vízszintes alakra, de gyakran magasságra nézve is tökéletesen eltérnek egymástól. Igen természetes. A sugár és oldalkápolnák más-más principium, más rendeltetés és más szerves kiágazás követelményének feleltek meg.

A sugárkápólnak a több-hajós templom apsisainak szerves fejlesztményei. A sugáralku záradék támpjai oly alkalmazást nyertek, minőt a czélszerűség és kellem igényeltek. Az oldalkápolnák ellenben az egyenes irányu oldalfalak helyes tagozatából keletkeztek. Igaz, hogy itt a hasznos térnyerés mellett főképen az épület belső kellemére törekedtek, mi a külső látszatra keveset adó középkorban (?) nem épen meglepő dolog, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a külső egyhangúság mentségére a védelmi okok is voltak irányadók. A sugárkápólnak továbbá az apsisok praerogatíváit, különlegességeit képviselték, midőn a miseáldozatot a szentélyben levő oltároknál és egy időben lehetett a népért bemutatni. Ezen kápolnáknak külön javadalmazói voltak, mintha mindannyian plebániákat képviseltek volna. Az oldalkápolnák azonban többnyire szertartásokra használtattak, miről azok nevei, patronusai és még meglevő egyéb feliratai és jelvényei eléggé tanuskodnak. Így keresztelő és keresztkápolnákat az oldalkápolnák utolsóiban találunk, míg az elsők a szentély környékén nemzeti szenteknek vagy különös pártfogóknak vannak ajánlva. Közben találunk fejedelmek, egyes családok, társulatok és czéhek birtokában levő kápolnákat, melyek részben temetkezésre, egyházi és világi szertartásokra használtattak, vagy gyakran külön kegyelmekért esedezőknek imahelyére szolgáltak. Így találunk kápolnákat — különösen Olaszországban — melyek a házasság szentségének kiszolgáltatására használtattak; mások, melyek áldoztatásra szolgáltak; ismét olyanok, melyek lovagi kitüntetésre, eskütételre, sőt mint Velenczében, a leendő anyák könyörgési imahelyére is, melyben a hazafias nők buzgó imában Istenhez esedeztek, hogy a köztársaságnak erős fiakat szüljenek.

* L. az Albi templomának alaptervét Henszlmann «Székes-Fehérvár ásatásainak» 162. l. és a «Művészeti Kalauz» II. 69. l.

A kápolnák alakjaira nagy befolyást gyakorolt a törzsepület azon része is, melynek szerves tagjait képezték. Igen világosan látjuk ezt a vízszintes, de még jobban a függélyes méretekben. Kezdetben a sugárkápolnák oldalfalai, a tulajdonképeni záradéktámok, egyenlő falvastagsággal bírtak. Ezt látjuk az átmeneti korhoz tartozó körzáradékos többhajós templomokon és a polygon záradékosoknál is gyakran. Sőt még a góth stylben épült egyházaknál (Pontigny részben, Alby, Toul stb.) is fordul elő. Ezen alakítás azonban csakhamar megszűnt. A kápolnák ugyanis helytelen és szemet sértő vízszintes alakját, mely abban állott, hogy a két oldalfal nem egyenközüen haladt, hanem a záradék felé szélesbülő alakzatot nyert, helyrehozták háromféle idomítással. Látszólagosan úgy, hogy a két oldalfal igen megkurtítottatott és a polygon-zárast közel a tám belső oldalfalához kezdtették. Ennek hiánya abban állott, hogy a tám erejét veszté, mert mélysége szenvedett. Ezt azzal pótolták, hogy a záradék kezdő oldalainál támadt háromszögű ürt falazattal kitöltötték.* Sikeresebb és a szerkezetnek megfelelőbb volt a másik mód. Az egyenközü oldalfalak megnyerésére a tám mindjárt belső eredeténél ketté ágazott. A feszerő szabályszerűen a táma nehezedett, és ez a csomóba gyűjtött fesztítő-erőnek a megfelelő középső irány helyett kettős utat adott, melyben az arányos ellenállási képességnek megfeleltetett. A sugárkápolnák oldalfalainak hosszúságát ezek szerint az épület magassága és szélessége határozta meg. S. Petronio Bolognában ily ketté ágazó sugártámokkal bírta, ha az eredeti tervezet keresztülvitték volna. A leghelyesebb alakot azonban akkor érték el, mikor a támok egyenközü vastagságától elállottak, és a középponti záródásnak megfelelően a sugártámokat valódi sugártámokká alakították. A támok kifelé aránylagos szélesbülése megadta a sugárkápolnának a helyes alakot, és nem kockáztatta a hordképességet a támban. Sőt ellenkezőleg. A kifelé való tömegerősítés előnyére vált a támnak, melynek ily módon nélkülözhetővé lett a masszív támtoronka. Szabadabban és gyengédebben emelkedhettek a mennyezetes szobrok, mint támszáradékok az épület külsején, míg benn a templomban a keskeny kezdetű tám a gerincezetnek is szellemibb alakot adott. Ily alakban látjuk már legnevezetesebb dómjaink sugártámjait.

Az oldaltámoknál ily viszony nem fordul elő. A támok merőlegesen nyulnak kifelé az épület hosszirányától; a kápolnák oldalfalainak egyenközüsége tehát nem talált akadályt.

Másképen állunk a kápolnák zárásával. Míg az egyházak hosszirányainak zárása a dolog természeténél fogva ** és alap és főirányokban a térrekesztés fogalmánál is az egyenest tünteti elő, addig a befejező idomoknál a merev egyenes nem elégíti ki a szemet. Hozzájárul még, hogy a basilika apsisa lényeges tagjává vált a templomoknak, mely változó alakban ritkán hiányzik monumentális egyházi emlékeinken. Polygon átalakulásánál követték ezt kezdetben a mellékapsisok, később a sugárkápolnák is. Általánosságban tehát mondhatjuk, hogy a szentély-záradék kápolnáit a kör vagy tört vonalat mutatják, az oldalkápolnák pedig az egyenest. Ezt látjuk az alby, lübecki, antwerpeni stb. katedralisokban.

* Alby székesegyháza.

** A kereszténységnek a miseáldozat a központ, mely körül minden egyházi ténykedés csoportosul. A főoltárnak kimagasló- és láthatónak kellett lenni a templomban levő minden hívőtől. Ezen elvek megengedik a templomzáradék kör- vagy polygon-alakját, de tiltják azt az oldalrekesztésnél.

Kivételes eset, midőn az egyenes zárást oldal- és sugárkapolnáknál szemléljük, mint pl. az ingolstadti Mária-templomban vagy a sz. Petronioban Bolognában. Egyenes záratu sugárkapolnákat látunk a XII. századtól fogva főleg szerzetesi templomokon, hol, mint Pontignyban, a tökéletes szakítás egyenes záratu szentélylyel a traditionalis polygon záradéktól még nem akart megtörténni. Hasonló kivételes esetet képeznek azon templomok is, hol az oldalkapolnák egyenes záradék helyett polygonnal bírnak, mint a geronai kathedrálisban. De itt is a szomszéd polygonok által keletkezett háromszögű ürt fallal tömték ki, mi e templomnak is, mely különben a dél-francia befolyást nyilván mutatja, bástyaszerű kinézést kölcsönöz. Ide tartozik továbbá azon alakítás is, mely sem körben, sem polygonban nem keríti a kapolnákat, hanem vagy két egyenlő hosszú oldallal záródik, úgy, hogy a kapolna közepén szög támad, vagy három oldalt mutat a záradék, a melyek azonban csak kettesével egyenlők, míg a harmadik, a középen fekvő, hosszabb szomszéd oldalainál. Az elsőre találunk példát a freiburgi münsterben. De valamint szemet sértő és helytelen a szentélyzáradék ilyenműi alakítása, a mint azt nálunk is a gyöngyösi, tur-szakálosi plebániatemplomon, vagy a határunkon, Pettauban levő különben szép góth temetői kapolnán látjuk, úgy furesa és csudálatos benyomást éreznünk a többiben ragyogó münsterben. — Az egyenetlen oldalokkal zárt kapolnák ritkák (lübecki Mária-templom két mellékkapolnája). Sem szerkezetök, sem tekintetök olyan, hogy maradandó helyet vívhattak volna ki maguknak építészeti emlékeken.

A függélyes arányokban fekvő különbség a sugár és oldalkapolnák közt mindig azon alaprészekről függött, melyek kiágazó tagjait képezték. Ha a sugárkapolnák a mellék-hajók folytatását mutatták, akkor azok magassága a mellék-hajókét megtartotta. Csarnokos egyházakon tehát egészen vagy igen megközelítőleg fölérték a középhajó magasságáig, a francia ívtámas templomoknál pedig csak az árkádok magasságáig. Az oldalkapolnák többnyire a mellék-hajókat képviselték. A német és francia styl szerint ezek is különböző magasságot értek. De ha a kapolnák a mellék-hajók folytatásai gyanánt léptek fel, vagy a szentély-záradéknál közvetlen a főépülethez ragasztattak, vagy kölcsönös kiegészítést képeztek a sugárkapolnákkal, akkor azok magassága is ezek szerint idomult. Kivételt képeznek azon kapolnák, melyek tulajdonképeni melléragasztott, későbbben hozzátoldott kapolnák nyilvános jellegét hordják magukon. Természetes, hogy ezek között általános szabályra nem ismerünk. Az építész képessége és igen gyakran az alapító ohaja vagy anyagi segélye tekinthető mérvadónak. Ezek nem is képeztek, csak igen ritka esetben, szerves egészet az illető főépülettel.

A túskevári pálos-templom mellék vagy oldalkapolnáit a német styl szerint készítették. Magasságuk ugyanis majdnem fölé a középhajó magasságáig. A különbség, mint a meglevő ívek nyomai mutatják, csak centiméterekben fejezhető ki. Záródásaikat képezte a hosszfal egyenes iránya.

Hogy e kapolnák valóságos oldalkapolnákat képeztek, s hogy az építész maga már tervezetében kijelölte és szerves összeköttetésbe hozta a főépülettel: ezt nem csak a belső tárnokok tekintélyes beugrása, hanem főképen a kapolnák külön elválasztott boltozata tanúsítja. E boltozat nyomai még világosan láthatók a diadalív falán és a nyugati zárfalon.

Egyszerűségeket követeli már az épület czélja és az alapító intentiója. Az egész egyházat magát a szigorú egyszerűség és komoly szegénység jellemzi. Emellett azonban

védelmi indokok is járultak hozzá, melyet az aránylagos falvastagságban, a nehezen hozzáférhető ingoványos talapban, és az építészeti anyag kitűnő minőségében találunk. Az egész épület, értem az eredeti állapotában meglevő részeket — bazalt, fehér homokkő és itt-ott lávaszerű kőanyagból készült. A sarkok, pillértők, fejezetek, gerinczek, ablak- és ajtószárak, szemöldökök faragott kemény homokkövet mutatnak. A kő jó minőségéről tanúságot tesz az, hogy százados ázások és fagyok nem rontottak rajta semmit. A mi sérelem van: az emberi erőszak nyomait mutatja.

A pálos-templom általános jellemzése összefoglalható rövid szavakban a következőkben. A szentély aránylagos hossza és szélessége és a kereszthajó világos létezése, valamint az oldalkápolnák szerves elrendezése francia befolyást tanúsítanak. A hossz- és zár-falak túlságos vastagsága szintén a mellett bizonyít. Német elrendezést csak az oldalkápolnák magasságában látunk, a mennyiben a csarnokos elrendezés eszméjét azonnal felismerhetjük. Korának fölismerésére az általános vízszintes elrendezés mellett a szentély csekélyebb magassága és a minden részleteiben alkalmazott nyomott csúcsív vezet. Egyes részletei még nagyobb bizonyítást nyújtanak majd a felől, hogy az épület keletkezési ideje valóban a XIV. század első felébe esik, s hogy az idegen befolyás túlsúlya francia modorra utal.

Az egész épület tervezetében láttuk, hogy minden fölösleges rész, vagy szigorúan véve nélkülözhető tag elmaradt, és csak arra szorítkoztak, miszerint a kitűzött czélnek: egyszerű szerzetesi templomnak megfelelően az épület.

E takarékosági elvnek megfelelnek a *részletek* is. Kevés van ugyan hátra ezekből, de a mennyi van, elegendő arra, hogy nekünk a kívánt adatokat megadja.

Műkincset faragmányokban nem találunk, sőt azt merem állítani, hogy ilyenekkel nem is dicsekedett soha. De az építészeti részletek oly czélszerűen és oly összhangzó ízlésben készültek, hogy építőmesterének becsületére válnak és világosan tanuskodnak arról, miszerint itt is, valamint pl. Bélháromkuton, Sopronban vagy Pozsonyban, a mester kitűnőbbre is képes lett volna, ha a szerzetesi szabályok és az anyagi kellékek azt megengedték volna.

Ezen megjegyzések azonban csak a szentélyre és a középhajó némely részeire alkalmazhatók. Itt is, mint a pozsonyi főegyházról állíthatjuk dr. Ipolyi Arnoldddal: «Míg a szentély az ízlésnek tökéletesebb képzésével alakult, magas ablakzattal áttörve, könnyedes sudaron és nyulákon emelkedik, addig a hozzácsatlakozó hajó durván, kiképzetlenül tátong.» A középhajó még mutatta némileg a szentély gondos és ügyes kezét, a mellék-kápolnák azonban tökéletesen nélkülözék azt. Négyszögű üres falterek meredeztek a szemlélőre; sem díszítésről, sem tagozásról semmi nyoma.

A szentélyben szembe ötlött első pillantásra a tekintélyes nagy ablak sorozata, a szép belső párkányzat, a gyámoszlopok egyszerű, de csinos elrendezése, és a szentély gyöngye: a három osztályos falsistorium.

Az ablakok a három meternyi széles osztályokban 1·76 mt. szélességet foglaltak el és felnyultak a boltozat széléig. Daczára annak, hogy az esvető alaku párkányzat fölött 1·2 mt. kezdődnek, mégis 4·21 mt. magasságot érnek. Bélietők belül-kívül egyszerű rézsut, mely a középén a négyszögletű ablakszárban találkozik. Az ablakszár maga nem esik a fal közepébe. Külső mélyedése az ablaknak nagyobb mint a belső; épen ellenkezője állott be a nyugati kapubélletnél és a kereszthajó déli részén levő ajtónál. Ily ablak volt a szentély

déli részén kettő, — a diadalív melletti osztály nélkülözte az ablakot — és a záradéknál három. Az északi részen alig volt ablak, mert nálunk zivataros időjárásunk miatt ezeket csak ritka kivételben találjuk. Bizonyosat nem állíthatunk, mert az északi falról még alapjait is számításra kellett kikeresnünk. Az ablakok alatt húzódik végig a szentélyen az esvétőféle párkány, mely általános alakjában a góth ilyenü tagokkal megegyez. A felső rézsutos lap azonban nem nyúl a falig; ezt keskeny, vízszintes szalag köti össze a falazattal. Az alsó, horony- és hengertag összetételéből keletkezett hullám-alaku felület ismét a falhoz simul, honnét pálczatagban találja befejezőjét. A henger-tagozat, melyet többnyire a pálczatag helyén találunk, itt hiányzik.

A párkányzat ügyes tagozatot képez a faltéren; mintha az emeletes osztályok fogalmainak akartak volna kifejezést találni. Ily belső párkányzat hazánkban a későbbi góth templomokban is gyakran fordul elő. Így a zágrábi székesegyházban, a pozsonyi fer.-r., a soproni és keszthelyiben. Ilyent látni a cillei főtemplom mellékkápolnáján, a villachi hajdani apácza templomban és a gráci szent ferenczrendű egyházon stb. Célja az volt, hogy az ügyes tagozás mellett, a lefutó gyámoszlopocskáknak kellemes zárpontot adjanak. A fénykorban a gyámoszlopok a talapzaton kezdődtek; későbbben csinos gyámkövek fogták fel az oszlopokat vagy mindjárt a fejezetek alatt, a mikor az oszlopok maguk elmaradtak, vagy kisebb-nagyobb távolságban tőlük. A belső párkányzattal az oszlopoknak a szentély magasságának fele biztosított. A hanyatlási korban a gyámoszlopok egyszerre megszakadtak. Ilyen van a gráci főegyházban és kisebb rendű hazai és külföldi templomokban. (Várkonyi, Máriavölgy stb.)

A túskevári pálos-templom szentélypárkányzata 3·2 magasságban futott a szentély körül. Az ablakok belső rézsutos állapotjai folytatások gyanánt tűnnek fel a záradéknál, azért maguk ezen ablakok 1·2 meterrel hosszabbak is voltak az oldalablakoknál. A gyámoszlopok ezen párkányzatra támaszkodtak. Kár, hogy a diadalívnél már megszakadt a párkányzat, s hogy a belső táмок és a diadalív támjának fejezete nincs vele egy irányban.

A gerincezet a körív részeiből állott. Nyomott ívezete és a kifejtetlen körte-alak — egyszerű félívű hengertag, középen kissé kiugró pálczataggal — a góth építészet első idejére utal. Nálunk a kora góth ízlés egy századdal későbbben veendő mint a szomszéd németnél. E részletek tehát kissé elkésett maradványnak tekinthetjük, mi nálunk nem feltűnő, mint-hogy rendszeres építészeti iskoláink nem voltak, és az épületek nagyobb része az építőmester ügyességétől és tapasztaltságától függött.

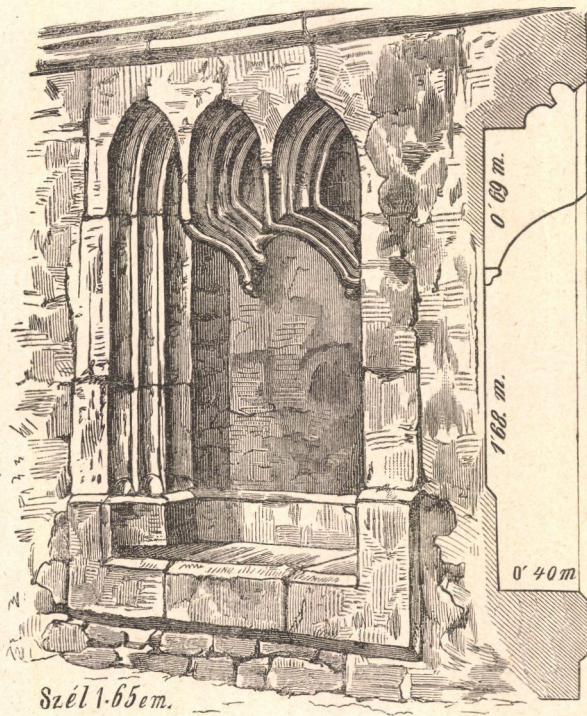
A gyámoszlopok a szentélyfalazat függélyes tagozását képezték. Alakjai könnyüdedek, nyulánkok. A faltól felénél jóval többet álltak ki. Metszetei három negyed körívet képeznek. A második és harmadik osztályban egymásba forrva áll. három ily oszlop, megfelelően a kereszt- és átlós gerinceknek. A záradéknál és a diadalív sarkában csak egy-egy oszlopocska fogja fel a megfelelő gerinczet. Fejezeteiről nem tudok semmit, mert egyetlen egyet sem találtam. A templom későbbi beboltozásánál valószínűleg leverték, hogy az új modoros boltozatnak inyük szerinti kezdőpontokat adhattak. Helyök mindenütt téglákkal van kitömve, míg a gyámoszlopok maguk faragott kőből vannak.

A gyámoszlopok talpai a párkányzatra nehezednek. A párkányzat alatt folytatásképen, egy rózsadíszítmény jelenik meg, mely az egész templom egyetlen nagyobb virág-ékítménye. A virág maga 15 cm. széles, és megfelel a középső gyámoszlop függélyes irá-

nyának. Négy nagy levele egymást éri. A levelek szélei kissé horpadtak; összes körvonalai-
val a körbe vannak írva. A levél rovátkos és közepe felé domborul. Középen kerek idomu
poroda-csomó van, mely keresztben futó párhuzamos mélyedéseket mutat. A mű jó.

A szentélyzáradék előtti déli osztályban van 60 cm. magasságban a falban bemé-
lyedve a szép falsistorium (4. ábra). Szélessége 1.65 m.; ürmagassága 2.37 m.. A felső
rész három osztályra van osztva, mely gyönyörűen benyuló és finomul tagozott csúcsívecs-
kéket képez. A székmélyedés 75 cm. Tagozata kívül keskeny rézsutos szalaggal kezdődik,
melyet mély horony, körtetag és végül csekély mélyedésű henger-felület követ. A belső
ívecskék ívszeletben huzódnak a hátlaphoz; befejezésök jól kidolgozott apró nefelejts-virá-
gok. A virágok csüggő alakban vannak az ívek végeire illesztve; igen szabadok, azért nem
csoda, hogy teljesen épet nem találunk.

A hármás ülőkék rendesen az északi oldalon jelennek meg, ritkábban a délin.

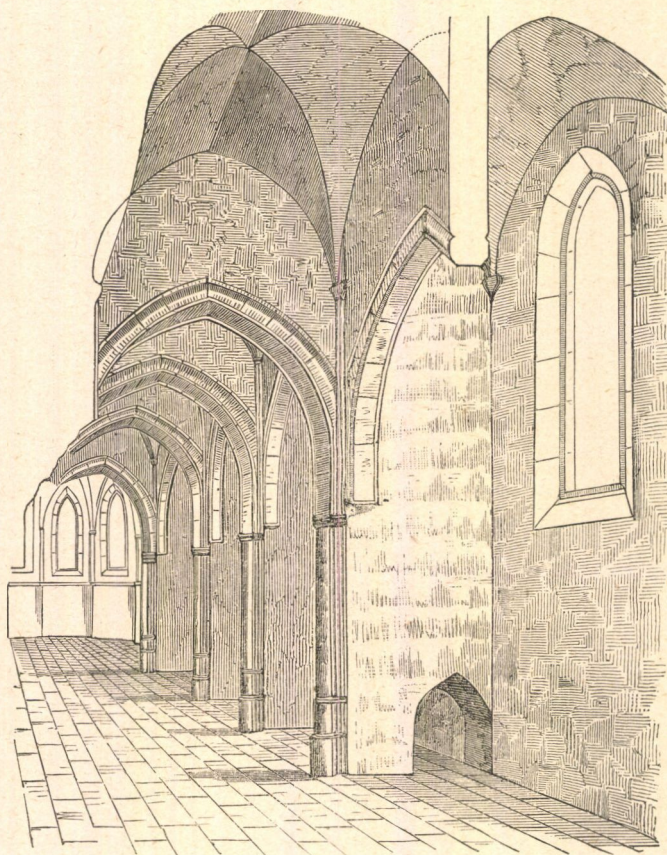
4. ábra.

Lehet, hogy templomunkban mindkettőn megvolt. Püspöki épületeken ezt gyakran talál-
ják. Díszmennyezete nem volt; a középső ívezet sem emelkedik túl a szomszéd kettőn.
Ilyen alaku ülőkét találunk hazánkban is többet. A soproni sz. Mihály-templomé igen
hasonlít a túskevárihoz, csak hogy ezében nincs lóherlevéldísz az ívterekben, míg amabban
hiányzik a zárvirág. Van még hármás ülőke sz. Mihályfán, Csötörtökön, Egyház-Gellyén és
Somorján. Pozsonymegye tehát gazdag ily alkotványokban. Ezek, valamint a Kis-Szeben-
ben levő szintén nélkülozték a díszmennyezetet. Legnevezetesebb ily alaku példányok van-
nak Borkenben (Westphália) a plebániaegyházban és Coesfeldben, sz. Lambert tem-
plomában.

A szentély középső osztályában találunk még lapos metszetű keskeny ajtót, mely-
nek béléte két derékszögű pálczatag. Egész alakja mutatja, hogy keletkezését a későbben
hozzaépített sekrestyének köszöni. Jelenleg a déli oldalon áll, a templomhoz ragasztva a

zárdáépület. Ezért kellett néhány ablakot befalazni vagy átídomítani. Hajdan ennek helye valószínűleg az északi téren volt; a déli külfalon ugyanis legcsekélyebb nyoma sincs a kiugró falaknak, míg éjszakon mai napig emelkedettebb hely létezik, melynek erős bástya-kerítését nem régen pusztították le.

A szentély emelkedése a hajó-padozat felé igen csekély volt. Daczára annak bizonyos, hogy a szentély alatt kriptá is létezett. Ha nem hallottam volna teljes bizonyossággal, hogy a 30-as években benne voltak és csontvázakat találtak, hihetlennék tartanám azon állítást, hogy két decimeteres szentély-emelkedés kriptát rejtene maga alatt oly helyen, mint itt, hol hajdan átgázolhatlan limbus környékezte a templomot és a hol máig is másfél meter mélységben fenékvíz járja át talaját.

5. ábra.

A széles és hosszú szentélyt nyugat felől a diadalív hatalmas beugrása rekeszti a hajóktól. A 2·47 mt. bemélyedés egészen csupasz a szentély felé. Mintha itt megszűnt volna az építömester szellemi vagy az építő ur anyagi tehetsége. Egyedül a diadalív hajó felé eső része, valamint a belső táмок középhajóra néző tagozata mutat némi gondot és szorgalmat a kivitelben és helyes értelmet a tervezetben. (5. ábra.)

A diadalív tagozata összhangban volt a belső táмок tagozatával. Egyedüli különbsége abban állott, hogy mellékosztása egyfelől egészen hiányzott, és hogy a kereszthajó négyzetének átlós gerinceit horonynyal körülvett gyámoszlopocskákban vezette le a padozatig, míg a táмок csak az átlós gerincznek megfelelő torony nélküli féloszlopjait tartalmazták a középső erős félhenger mellett. A diadalív befelé féloszlopban végződött, mely-

nek átmérője 55 cm. képezett. A féloszlop alapja kettős tagozatú. A legalsóbb 40 cm. magasságban 5 cm. magas tagozatot képez, mely két vastag és köztük két vékonyabb hengertagból áll. A felsőbb 92 cm. magasságban veszi kezdetét. 4 cm. magasságban három vékony hengertagot mutat. A talapon nyugvó féloszlop magassága 4·6 mt. Tulajdonképeni kapitael nincs. Az átmenetet képviseli (15 cm.) kiszökő nyolczoldalú hasáb,* melynek lapjaiból indul ki az ívezet. Pozsonban, Lőcsén, Zágrábban a pillérek maguk négy vagy nyolczszögű hasábok, melyekből a gerinczek minden tagozás és szerves fejlődés nélkül ugornak ki. Steierország déli falusi templomaiban többször látunk esetet, hogy a gerinczek közvetlen a tagozatlan henger-alaku gyámtöből ágaznak szét (sz. Marein, sz. Barbara- tp.) vagy egyszerű gyűrű-tag felett kelnek ki gyámoszlopból (Sz. Kereszt sz. Mária-templomában). Nálunk Sopron sz. Mihály templomában látunk ily alakításokat.

Mindezeknél sokkal ügyesebb a túskevári templom belső támai tagozata, melyek itt a pilléreket helyettesítik. Minthogy a táмок tulajdonainál és rendeltetésénél fogva csak a belső oldal esett tagozás alá — a külső és hosszfalba forrott — tökéletes pilléreket nem kereshetünk. A belső táмок tagozása tehát a gyámoszlopok mintájára történt, melyek kisebb mértékben ugyanazon rendeltetésnek feleltek meg, mint a kápolna-soros egyházaknál a belső táмок. A félhengeres tő felett a szabályos nyolczszög három oldala nincs ugyan elválasztva rendes fejezettel, de az átmenetet mégis oly alakítás képezi, melyet tagadhatlanul a sikerültebb közé sorolhatunk. A henger tő végén ugyanis 6 cm-teres körtettagot látunk, mely elütve a gerinczféle symetrikus alakzatoktól, aljában domborubb és rövidebb ívszeletet tüntet elő keresztmetszetében, mint a milyent felső oldalán szemlélünk. E körtetag már nem gyűrű-alakú, hanem szabályos nyolczszögű; a polygonba való átmenet tehát már itt kezdődik. A körtetag felett látunk rövidke kis függélyes szalagot, melyből a nagyon kidudorodó tökéletes hasáb kiválik. A 15 cm-terrel kiugró hasábra készíti az átmenetet kis hengertaggal körített mély horony, melyet terjedelmesen kidomborodó hengertag és végül ismét apró horony környez. A körtetagtól már minden következő idom a polygonból készült. A tagozat feletti hasáb tehát semminemű erőltetést nem mutat, sőt természetes folytatás gyanánt lép fel a nagy mélyedéseivel és tekintélyes kidomborodásaival meglepő árnytani hatást tanúsító fejezet felett. Igaz, hogy valódi kapitaelnek nem mondható e rész, mert hiányoznak neki a megkivántató alaprészek. Azonban a 20 cm-teres magas átmenet és a festői szerkezet elfelejteti a szemlélővel az antik szabályokat.

A hasábból kiágazó gerinczezet 1·52 mtben kezdődik az átmenet felett. A diadalív ívtagozata, valamint a többi táмок hevederei 82 cm. széles, kajácsos taggal kezdődnek, melyet mély horony és orral ellátott hengertag fejez be. Alakítása tehát elég korai idomot mutat, csak hogy ilynemű alakítás nem a heveder-gerinczezetben, hanem az átlós-gerinczekben szokott előfordulni, mint ezt a zágrábi székesegyházban tapasztalhatjuk.

Egészen más alakú a válív tagozata. 68 cm. szélességet nemcsak az ív, hanem gerinczezete is számlál. Ez utóbbi még oly primitív, hogy idoma alig mutatja a körtetag körvonalaait. Merőleges bemélyedéssel kezdődik, és nem a szokásos kajácssal. A többi valóságos henger, mely csak a hátán mutat derékszögben kiugró pálczatagot. Nagyon hasonlít a kassai hevederhez, melyről pedig tudjuk, hogy már 1260 (?) körül készült.

* E hasábon látjuk mainapig azon négyszögletes lyukat, melyben a diadalkeresztet vivő gerenda feküdt.

A heveder, valamint a válívezetek nem nyulnak fel a boltozat magasságáig. Mind-egyik ívezeten fölemelkedik a fal három méter magasságban, míg az egyszerű négy-süvegű keresztboltozatot eléri. Az erősen lehajló heveder és válívek tehát csökkentik az egyház távlati elrendezését; mert a gerinczes boltozatot nem csak a mellékhajókban, hanem a főhajóban és szentélyben is eltakarják. Máskülönben pedig oly tömeges, hatalmas kinézést kölcsönöznek a templomnak, melyet védműveknél keresünk, vagy oly templomok egyes részein, hol nagy súlyok terhelik az alapfalakat. Ezen eset előfordul oly egyházakban, hol a főhajó a kereszthajóval négyzetet alakít, mely kupolát vagy tornyot hordozott, vagy annak hordozására volt szánva. A freiburgi münster példa rá. A kereszthajó középső pillérei sokkal erősebbek a többinél, az ívezetek pedig sokkal mélyebbek mint a hajó egyéb gerincei. Ily alakítások legnagyobb részt Franciaországban vannak, hol a laoni és rheimsi egyházak mintájára igen sokan készültek. Nálunk a volt egri székesegyházról állítják, hogy alaptervezete a tökéletes francia modort mutatja. Kisebb templomoknál, sőt egyhajós egyházaknál is találunk hasonló (középső) erősen lenyúló hevederívezeteket. A nagymartoni góth templom ilyen szerkezetet mutat. Nevezetes e templomban, hogy a szentély oldalfalaival egyirányos a hajó falazata is. Eltérőleg a rendes szokástól az egyház hajója tehát nem tárgult, mi szintén dél Franciaországra figyelmeztet. A szentély és a hajó között azonban négyzetes alakú tér van, mely erős belső támaikon egyszerű igen magas kereszt-süvegű boltozatot hord. A süvegek iránya nem a hajó tengelye felé dül, hanem egyközűen halad vele. A négyzetet elválasztó hevederek úgy tűnnek fel, mintha a templomnak két diadalíve volna, pedig valószínű, hogy négyzet-toronyra voltak tervezve. Erős falazata, a boltfeletti lőrések, a kerítő fal, a töltés és árok: mind arra mutat, hogy ezen egyház szintén a védművek közé tartozott. Későbbi toldások, foltozások elidomtalánították ezt is.

A gerinczhordozók a hajóban már nincsenek azon csinos egyszerűségben tervezve és alakítva, melyet a szentély gyámoszlopaiban szemléltünk. A gerinczhordók ugyan lefutnak az erős tő mellett egészen a talapzatig, de kidomborodásuk hiányzik. Itt nem $\frac{3}{4}$ ívszeletről, hanem harmadrészből, $\frac{1}{4}$ ívből készült a metszete. Világos, hogy a hatás is elmaradt. Sajnos továbbá még az, hogy csak az átlós gerinczeknek készültek hordozók; a válíveknek semmi nyoma a tő mellett; egyszerűen kinőnek a belső támból. A hevederek hordozói igen terjedelmesek, mint már feljebb láttuk, de nem nyúlnak oly magasra, mint a bolt-gerinczeké; ezek hordozói kiszöknek a tő fejezet-alakú átmeneténél és a gerinczek csomópontján. Tagozásuk tehát kettős volt.

A teljes tő e szerint négy erős és négy gyenge gerinczhordót mutatna, ha az egyház tervezetében a táмок kifelé kerültek volna.

A gyenge gerinczhordók mellett két-két hornyot is veszünk észre, melyek a boltsüvegek szerves tagozását már a tövek alján jelentik. A hornyok annyira mélyednek, a menyire domborodik a köztük levő gerinczhordó. A horony és a gerinczhordó metszetében a hullámvonal azonban nem foly közvetlenül egymásba. A két horony ugyanis bevezető pálczataggal vétetik körül, mely kiegészítve épszögű taggá változnék. Ezen épszögű tag két harmadrésze hornyosan leszelve adja a gerinczhordók mellékletét.

Gerinczhordóknak nyomai csak a szentélyben és a középhajóban vannak. A mellék-hajókban, illetőleg oldalkápolnáknak, sőt még a 6 mt. széles kereszthajó északi és déli részében teljesen hiányoztak. És mivel a boltozat nyomai a csomó-ponton alul nem terjed-

tek, igen világos, hogy a gyámoszlopok sem léteztek e helyeken, hanem hogy a gerinczetet egyszerű gyámkő fogta fel és zárta be.

A kereszthajó oldalboltozata két osztályos volt, míg a többi oldalkápolnáké egy-egy boltosztályt képviselt. A kereszthajó két osztályos boltozatának szüksége volt középen fekvő gyámkőre, mely a középen összegyűlő gerinczetet felfogta és tartotta. A kifelé álló gyámkő nyomait maig látjuk; a befelé állóé szükségképen a válív fölé esett. Igen valószínű, hogy ez határozta meg az oldalkápolnák tekintélyes magasságát.

Az oldalkápolnák mindegyike nagy csúcsíves ablakkal bírt, mely 1·2 méter mélyebben feküdt mint a szentélyé, alakra nézve azonban megegyeztek mindnyájan. A jellemző nyomott ív a kereszthevedereken, a boltsüvegeken, ajtókon és ablakokon egyaránt látható. E csúcsív szerkezete megegyez a hazánkban általában dívó csúcsívek alakjával. Az átmérő fölé alakított félkör nyomott csúcsívre úgy alakítottatott át, hogy sugarának negyedrésszel a középpont jobbra és balra helyeztetett az átmérőn. A csúcsív sugara tehát egy és egy negyed körsugarat mutatott. A csúcsív magasságát könnyen kiszámíthatjuk azon kör egyenletéből, melynek középpontja az összendező kezdő pontjában fekszik. A rendező képezi a keresett magasságot $= (y)$; az egyenlet lesz: $y = \sqrt{a^2 - x^2}$. Mindkét betű ismeretes mennyiség; a a csúcsív sugara, vagy a távfeszítésnek $\frac{5}{8}$ -ada, vagy az előbbiek szerint: a körsugár egy és egy negyed része. A másik betű (x) a csúcspontnak metszését ábrázolja; erről pedig tudjuk, hogy a körsugár egy negyede. (Körsugár alatt mindig azon távolságnak fele értendő, mely a csúcsív kezdőpontjait összeköti.)

A nyugati kapuzat ugyanezen ívezetet mutatja; ékített béllete nem volt. A kapu felett látszanak óriási ablaknak nyomai, melyekben azonban, valamint a záradék nagy ablakaiban, mérvműmaradványokat nem találtam. A kapu szélessége 1·73, magassága 2·66 m. volt. A nyugati ablak szélessége akkora volt mint a kapuzaté, magassága azonban négy és fél meteren is túltesz.

Megemlítenő még a belső táмок falmelletti áttörése, mely ugyanazon nyomott ívvel volt fedve, és szélessége a tám szélességével megegyezett. Diszítmény ezen átjárásokon sem volt.

A templom általános berendezése és a részletek alakítása körül tett észrevételeink meggyőznek tehát arról, hogy a befolyás túlnyomó része francia, és hogy építésének kora az okmányilag meglevő meghatározással megegyez.

Mert nyilvános francia modort látunk a templom aránylagos hosszúságában, a négyzet-alakításnál, a kereszthajó létezéséről, az oldalkápolnák *szerves* beépítésénél és főképen abban, hogy az egyház hossztengelyének felező pontja összeesik a négyzet középpontjával. Még világosabban látjuk e befolyást a részletekben. Így francia sajátságra mutat az aránylagos széles és magas ablak, és főkép a gyámoszlop és támnak tagozata. Ezeknél ugyanis általános a köralakú tő használata; az oszloptalapzat tagozatában a horony hiányzott, a tagozat kettős volt. A gerinczhordók felénél többet szoknek ki és hengeralakot mutatnak. Francia még a boltsüveg csekély előkészítése a töveken, a kereszthajó végein levő ajtók és a kriptá létele.

Német befolyásra csak a kápolnák magassága és a kapitelek elmaradása mutat. De ezekre is meg kell jegyezni, hogy a kereszt-hajó nem szokik túl az oldalhajók zárfalán, és hogy annak magassága a kápolnák magasságát is befolyásolta a válív fölötti

gyámkő elhelyezésével. A fejezetek elmaradására pedig megjegyezzük, hogy Némethonban a tagozat is elmaradt rajta, és hogy a túskevári templom tőinek csekély vízszintes tagozata valamint a hasábra való átmenet, a hasáb kiugrása és a hasábból kinövő gerinczet ismét csak francia ízlést tanúsít.

Korra nézve állíthatjuk, hogy minden gyengéi mellett a fénykor szüleménye. Nálunk ez nem jelent annyit, hogy minden íze megfeleljen a styl fejlettségének, azt sem, hogy a nevezetesebb cultur-népek fénykorával összeessék. Legremekebb példáinkon, Kaszán, Lőcsén, Pozsonyban még igen sok a hiány és helytelenség. Mi megelégszünk ha a tervezetben a helyes viszonyok, a fejlett gót-korszak vívmányai alkalmazást nyertek, és ha a kivitel nagyban arányos az épület magasztosságával. Ha nem is áll ez azon egyház minden tagjáról, de a szentélyről bizonyára mondhatjuk, hogy ez egyszerűségében és szegénységében tökéletesen megfelel a czélnek és az építészet fensőbb követelményeinek. Egyes részletek nálunk mindig találatnak, melyek túlhaladott álláspontra emlékeztetnek; vagy melyek az építőmester új idomokra való törekvését (bár legtöbbször legkevésbé sikerültek) világosan mutatják. Ide tartozik a válívek mostoha gondozása, és az oldalkápolnák szegényes tagozása. De igen meglepők a hengeroszlopok szép tagozásukkal, a gyámoszlopok elrendezése és kezelése, a hevederív gerinczeinek nálunk ritka tökéletessége, a boltsüvegek egyszerű mesterkéletlen alakja, és a gerinczhordók hornyaival végigfutó és tagozatos alkalmazása. Még a nyomott ív általános használata is ide mutat, bár hazánkban ez volt a kedvencz ívezés a góth styl minden korszakában.

Kár, hogy e szép épületről oly kevés és oly roncsolt emlékünknél van és még nagyobb kár, hogy e csekély emlékek is az uristen az egyedüli gondviselője.

EGY NÉMET NYEREG A XIV. SZÁZADBÓL.

Ismertetés **Lipp Vilmostól.**

Nem ártalljuk kimondani, hogy az annyit gyalázott, annyiszor barbárnak, sötétnek, műveletlennek bélyegzett középkor is oly fényoldalakkal bir, melyekkel fölvilágosodott, tudós, finom s szabadelvű jelenünk nemcsak hogy nem dicsekedhetik, hanem már elegendő érzéke sincs arra, hogy azokat kellőleg méltányolhassa.

Értjük a nagy nemzetek, pl. a francziák, németek, olaszok, középkorát. Hazánk — Magyarország — mint a mely a középkorban élte át európai művelődésének gyermekkorát, de még azonkívül folytonos harcok és villongások által is akadályoztatott abban, hogy a szomszéd népeket művészet dolgában utólrje és egy tiszta, önálló magyar typust létesítsen, habár egyes műágakban pl. a románstílu építészetben az önállóság utáni törekvés félreismerhetetlen is, — a középkor társadalmi s művészeti viszonyainak megítélésében tényezőként nem szerepelhet.

De hát micsoda előnyt mutathat fel a középkor a jelen fölött? Erre oly röviden, mint ma szokás, valami csattanós kifejezéssel nem felelhetünk. Ma, midőn minden gőzerővel halad, midőn gondolatainkat villámsebességgel küldjük egyik világrészből a másikba, az ítéletekre sem szoktunk időt pazarolni; odavágunk sulyokként egy szót s avval vége. Ezen sulykos ítélet lehet jó is, rossz is, kifejezheti a valót, de gyakran eszmeszegénységünk eltakarására is szolgál vagy meggondolatlanul utána mondjuk egy másiknak; elvégre is nem sokattörődünk vele; az idő drága, dolgunk sok, rendkívüli pedig ma úgy sincs semmi. Egyének, események, szokások, divatok rohamosan fejlődnek, kis ideig kápráztatják szemeinket, azután ép oly hamar, mint jöttek, néha közvetlen környezetöket kissé megrázkódtató durranással el is tűnnek, hogy ismét másoknak adjanak helyet.

A középkorban azonban egészen máskép állott a dolog, egészen máskép alakultak a viszonyok. A népvándorlás és a kereszténység terjesztése által nyugaton előidézett és századokig tartott viharok között forrott ki a középkor valódi jellege, a több századot igénybe vett keresztes hadjáratok alatt érte el az virágzása tetőpontját, és több századba került ismét hanyatlása és elpusztulása. Vértüdőben született s vértüdőben temetkezett is el.

Bármint ítélnk is a középkorról, bármily elfogúltak legyünk is iránta, egyet, a nagyszerűséget soha sem fogjuk tőle elvitathatni, de még azt sem, hogy épen viszonyainak s helyzeteinek nagyobb állandósága következtében egy, oly önálló, szigorúan körvonalozott s határozottan egységes jellegre tett szert, mely a köz- és magánéletet tökéletesen áthatotta s annak annyira vérévé vált, hogy az a középkor minden szokásán, intézményén, épületén, sőt minden gyártmányán kezdve a legnagyobbtól le egészen az apróságig, rögtön és tisztán ismerhető föl.

És ezen egységes jelleg a középkor előnye a jelen fölött. E jelleg, ha egyik-másik téren a haladásnak útját állotta is, a művészetek kifejlődését nem akadályozta s rájuk mégis határozólag befolyt. Jelenünk az intézmények egymást elsodró árjának kora — művészies productionknak pedig határozott jellege ritkán van, mert mai művészetünk legtöbbször vagy világot ostromló kísérletekben fecserli el erejét vagy utánzásokból tengődik.

A nyereg, melyet ismertetni akarunk, képeiben a már hanyatlása kezdetén álló középkor vezéreszméit, az udvari lovagelemnek a népiesszel való összeelegyedését, kivitelében pedig az akkori műfelfogást és műalakítást tükrözi vissza.

A nyereg, illetőleg elefántesonttal bevont és dombor faragványokkal díszített nyereg-állvány (Sattelbaum) fölratai után ítélve, határozottan német, valószínűleg német burgund munka; készítésének idejét, habár kétségtelen adatunk nincs is reá, de tekintve minden körülményt, bizvást a XIV. (?) század elejére tehetjük.

A herczeg Batthyány-féle hitbizomány letétkép több igen becses műtárgyat engedett át a vasmegyei régiségtárnak, és azok közé tartozik a szóban forgó nyereg is. Mellesleg legyen itt még megemlítve az is, hogy a vasmegyei régiségtár négy év alatt több mint hatezer régészeti, történelmi vagy művészi becsű tárgyat gyűjtött s állított ki.

De térjünk vissza tárgyunkhoz.

Nyergünk képeinek megérthetése elodázhatlanul szükséges a XIII. és XIV. század német eposköltészet ismerete, mely tudvalevőleg a középfelnémet költészet délpontján, a Hohenstaufok uralkodása alatt két külön ágra oszlott, az udvari és népies eposra.

Az udvari, helyesebben romantikus epos alakját és szellemét az akkor kifejlődése magaslatán álló lovagintézménytől vette s úgy, mint ez, főleg a látszatnak hódolt; anyagát leginkább a költött lovagok hihetetlen, túlságózott képzelgős, irányú kalandjait tárgyaló francia regényekből merítette, valamint hogy a német lovagság is francia minta után képződött s épen ez okból ha csekély benső igazsággal s valódi értékkel bír is, mindazonáltal a lovagság volt az, mely minden ízetlensége mellett is a finom műveltséget, a szószerinti udvariasságot (courtoisie) honosította meg a csak fegyverzörejhez és iszákossághoz szokott német urak között.

A népies epos ellenben a régi germánoknak hagyomány útján fennmaradt népdalaira és a nemzeti hősmondára támaszkodik, a csodás elemet nem küszöböli ugyan ki egészen, de ennek az események folyamatára, legalább kitünőbb termékeiben, mint a milyen pl. a *Nibelungenlied*, *Gudrun*, stb. túlságos befolyást nem enged.

A német hagyomány és hősmonda azonban a kereszténység felvétele által lényeges változáson ment keresztül. A pogány germán hősekből keresztény lovagok és királyok lettek; a pogány áldozatok helyébe székesegyházak s nagymisék léptek; a legrégibb, hogy úgy mondjuk történelemelőtti mondák és regények kora a népvándorlás korával, sőt még újabb korszakokkal is önkénytelen kevertetett össze és ezek szellemében idomíttatott át.

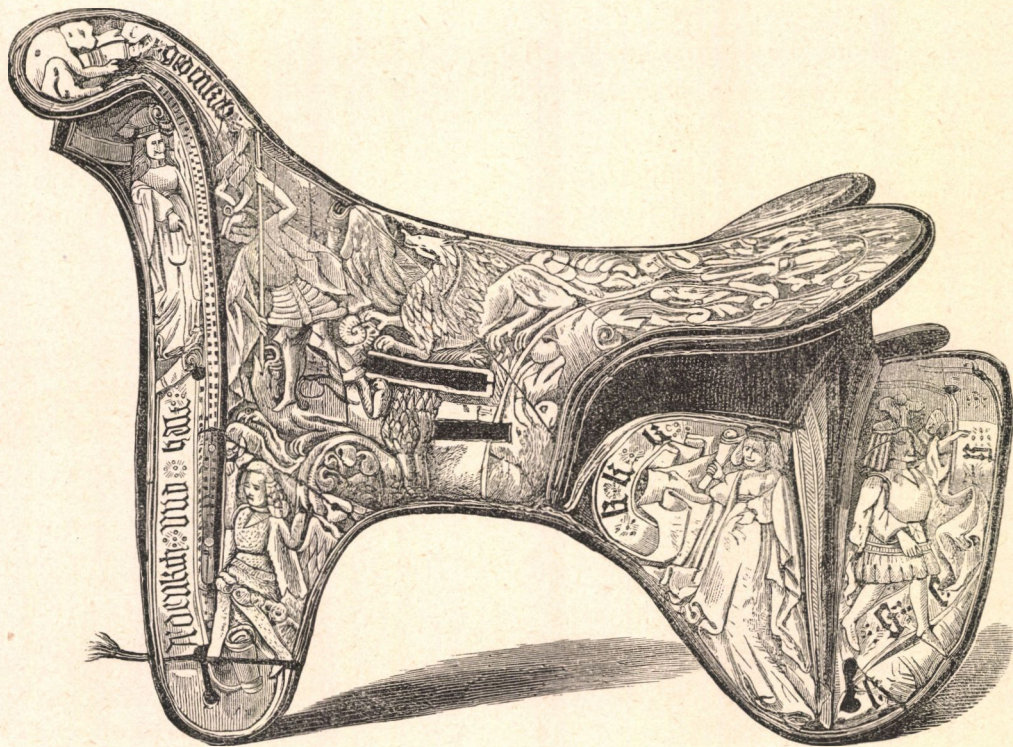
A XIV. században azonban e két irány kezdett összeolvadni, a hősmonda feldolgozásával most már lovagköltők is foglalkoztak, minek az lön következménye, hogy a legegyszerűbb népies alakok is néha egészen lovagi mázt nyertek, a mesterkéletlen népmonda közé pedig képzelgős elem vegyült.

Ezen felfogást látjuk nyergünk képein is, melyek nézetünk szerint a Hug- és Wolf-dietrich féle népies epos egy epizódját, képzelgős lovagszellemben átalakítva tüntetik fel.

A monda idevágó részlete, a hasonló nevű eposból merítve, mely epos csak két későbbi XIII. és részben XIV. századbeli átdolgozásokban maradt fenn, a következő:

«Ortnit, lamparteni király, egy keleti pogány fejedelem leányát, Sideratot, szökteti meg, és nőül veszi, miután előbb megkereszteltette. Ipja bosszúból két sárkánytojást vitet titkon Lampartenbe, melyekből egy év múlva apró sárkányok keltek ki s ezek akkora étvágygyal bírnak, hogy naponta egy-egy ökörrrel sem érik be, hanem a tartományt pusztítani kezdik. Végre is Ortnit megküzd velök, de a sárkányok felfalják. Erre a fiatal özvegy kijelenti, hogy csak ahhoz menend nőül, ki e szörnyetegeket megöli s miután e föltételéhez állhatatosan ragaszkodik, alattvalói őt egy toronyba zárják. Ekkor jelenik meg Woldietrich, Hugdietrich fia, ki közben meg nejét veszti el, Lampartenben, megöli a sárkányokat és elveszi Ortnit özvegyét. Woldietrich másodszor is özvegygé lévén, egy zárdában tölté végnapjait.»

Nézzük most nyergünket s ugyan először is annak baloldalát. A nyeregfej csúcsában

majomforma alak guggol tekercscsel kezében, melyről széles szalag hullámszik le ezen góth betűs fölirattal: „gedenſch“. Ez alatt az ülőlap elején látjuk Woldietrichet, ki mögötte álló griffalakú paripájáról leszállva épen az egyik sárkány torkába döfi lándzsáját, míg a másik sárkány már megölve a kép alapját képező stilizált levél és fadisz között ellapul. A hős alatt fegyvernőke siet a nyereg elő részét képező keskenyen lenyúló kép felé, melynek felső felében a szép özvegy királynőt látjuk, alsó felében pedig ismét egy szalag húzódik felfelé, melyen e föliratot olvassuk: „gedenſch und ſaſt“. Az ülőlap hátulsó részében pedig roppant széles karddal egy szakállas férfiú simúl a virág szára közé. A nyeregalj ugyanezen oldalon két részre van osztva. Az elsőben a hős felé fordulva egy éltés hölgyet látunk: jobbjában szalagot tart e fölirattal: „ſſiſch=Glück“, baljában pedig hosszú uszályos ruháját fogja fel; a hátulsóban pedig egy fejedelmi alak, fővegén három strucztollal lép kifelé, baljában szintén szalagot tart e fölirattal: „gehe“. E két éltés alak nyilván a hős szülőit ábrázolja, az apa bátorítja,

anyja szerencsét kíván neki. Elindul tehát és eszményképére, a szép fogoly királynőre emlékezve, megöli a sárkányokat az erdőben.

A nyereg jobb oldala mutatja a harcra következő idyllt. A hős és a királynő találkoznak. A jótékony, keletiesen nagy, virágos főveggel ellátott bűvész az előrész felső felében áll a találkozó szerelmesek felé fordúlva, alatta a fölirat. A nyereg fejében egy kecskealakú állat ül, szájában tartva a tekercset, melyről széles szalag kanyarodik a két főalak közé. Woldietrich a szalagot jobbjával, Siderat királynő pedig baljával tartja s épen kettőjük közt áll a szó: „und“, a nyeregfő felé pedig: „halt“. A királynő alatt áll a félreismerhetetlenül néger* eláruló apród az uszály szélét tartva. Az ülőlap kerek részében a virágszár között egy szakállas férfiú helyezkedik el fáklyával kezében, mi tán az összekelésre mutat; a nyeregalj két osztályában pedig hasonló elrendezéssel mint a túlsó oldalon, a királynő anyját, atyját szemléljük.

Hogy a két oldal képei összetartoznak, már csak abból is világos, hogy a jelszó, kétségkívül a nyereg birtokosának jelszava, mely mindkét oldal elő részén egészen olvasható, a középlapon ketté van választva. A baloldalon ugyanis a küzdelem ábrájánál ez áll: emlékezzél meg — tett fogadásodra, eszményképedre, szerelmedre, küzdj, dönts le minden akadályt és mint a jobb oldalon «állj meg», hogy hősiességed bérét elvegyed, a megszabadított királynő kezét megkapjad.

És hogy mi ezen, különben eléggé közönséges alapeszme művészi kivitelében mégis Woldietrich és Sideratra ismerünk, azt röviden a következőkkel indokolhatjuk.

Mint már említők, a nyereg keletkezésének ideje csaknem egész bizonyossággal

*Bocsánatot kérünk a t. cikkírótól, ha ezen alakban négerre épen nem tudunk ráismerni, néger-arcz ellen kiválólag sas orra szól, holott a néger orra kiválólag piczi.

a XIV.* századba tehető. E korban a régibb népies eposok jelentékenyen, habár nem is előnyösen átídomítva, kivált a német birodalom szélei felé még mindig új meg új költői reproductiók tárgyai voltak s a század vége felé az úgynevezett «Heldenbuch»-ba, hősök könyvébe foglaltattak egybe, mely még ezentúl is sokáig az olvasni tudó közönség kedvenc szórakozása volt. Föl kell tehát tennünk, hogy azon előkelő férfiú, ki e nyeret készítette, a műfaragónak maga jelezte ki azon képek tárgyát, melylyel dísznyergét ékesíttetni akarta. Pedig ezen előkelő férfiú az egyházi osztályhoz tartozott, mert a nyeregű alatt egy szintén elefántesontból készült kis címerpais van alkalmazva, melynek közepén a német lovagrend egyszerű fekete keresztje áll.** Igen valószínű tehát, hogy e művészpártoló lovag a német hősök közül éppen azt választá mintául és jelszavának megelevenítőjéül, ki sok kaland és harci tett után egy zárdában végzé be mozgalomteljes életét. Különben a képek tartalma is megerősít minket e nézetben, kivált a jobb oldal mellékalakjainak, az apród, a bűvész, a királynő atyja s anyja nem annyira idegen öltözéke, mint inkább kondor hajzata, mely határozottan a keleti eredetre utal és csodálatosan vág össze Wolfdietrichféle monda szövegével.

Van a költői anyag illetén fölhasználásában olyasmi, mi élénken emlékeztet a classicismus korára. Az eszményiség hatalma nyilvánul ebben, mely nem engedi a jobb érzelműt, a műveltet a köznapiasság porába sülyedni. Ma fájdalom, a realizmus korában, elég példa van rá, hogy egy kedvenc kutya, macska vagy ló akár képben, akár szoborban való megörökítésére pazarúl szórják a pénzt az igazi művészet vagy egy sokat ígérő tehetség pártolására s fölsegelésére pedig nem kerül. Különben hagyján, a jobb előbb-utóbb ismét utat fog törni magának és az idő igazságot fog szolgáltatni nekünk, mint a kik hazánk vidéki városaiban is régiségtárak s műipartárlatok fölállítása, szervezése és föntartása által az ízlést nemesíteni és e jobb irány útját egyengetni iparkodtunk.

Végül köszönettel kell megemlítenünk azt, hogy nyergünk fényképei Knebel Ferencz szombathelyi fényképész készítményei, ki a vasmegyei régiségtárnak már több műkincsét igen jól s mindig csupa szívességből vette le.

* A ruházat, a XV. század ruházata, valamint a felfogás és technikája is.

** Az egyházi lovagok illető lovagrendjeik címerét saját nemzetiségi címereikbe *szabadszállás* (Franc-Quartir) s szívpaizsként, vagy a *felnyegyelés* s egyéb heraldikai sectiók által szokták volt alkalmazni. Szokásos volt nemzetiségi címerpaizsaikat a rend keresztjére is vésetni és faragtatni. A rend címerét azonban paizsaikon és pecséteiken egymagában, valamint jelenleg úgy a régibb középkorban sem szokták volt használni. Egyébiránt, hogy fent említett nyergen látható címer mezeje valószínűleg ezüst-e? (s a kereszt fekete?) e részben alapos kételyeink vannak; éppen úgy lehet az említett mezőt aranynak mint ezüstnek állítani, mert a mező zománca a faragványon nincsen kitüntetve, s nem is lehet, miután tudvalevőleg a színjelzések (sraffrozás) csak a XVII. században keletkeztek. Egyébiránt meg is engedve, hogy az illető paizs csakugyan ezüst mezőben fekete keresztet tartalmaz, azt még ez esetben sem ismerhetnők el a XIV. (XV. sz.) századi német-lovagrend címeréül, mert ha ugyanis e rendnek címere legelső kezdetben a most említett alkattal birt, de az már a XIII. században egészen átalakult, s lett belőle: ezüst mezőben fekete kereszt arany liliomos ezüst kereszttel megrakva, a kereszten szívpaizs fekete sassal. Az utóbbi szívpaizsot, mint címerbővítést a német lovagrendnek, II Frigyes császár adományozta. Mindezek szerint a nyergen levő címer nem lehet a német rend címere, de igenis valamely nemzetségé, miként hogy külföldön annyi száz család viselte és viseli mai napság a legkülönbözőbb keresztet címereiben.

Szerk.

AZON AGYÚK, MOZSARAK ÉS VETAGYÚK INVENTÁRIUMA (LELTÁRA)
melyek Buda bevétele után 1686-ik év szeptember 3-án az állásokon találtattak,
úgy mint :

A fejevári kapun belül a magas tornyon, (mely mai nap már nem létezik) :

- * Egy bronz, $\frac{3}{4}$ fontos vasat (golyót) lövő ágyúcska, öntetett *II. Rudolf* alatt 1586-ban. Áll egy villán, használható.
- * Egy $\frac{1}{2}$ fontos vas, török ágyúcska, villán.
- * Egy $\frac{3}{4}$ fontos bronz ágyúcska, Öntetett *I. Ferdinand* alatt (?) 1503-ban, villán áll.

A fejevári kapu alatt :

- * Egy 8 fontos közúdító török ágyúcska, török tengelyen és hengeren.

A fejevári kapu melletti nagy kerekbástyán :

- * Egy $1\frac{1}{2}$ fontos bronz török ágyúcska, szájánál gödrös, földön fekszik fölszerelés nélkül.
- * Egy 40 fontos bronz török ágyú, törökösen fölszerelve.
- * Egy 3 fontos bronz ágyú; öntette *Boring Lénárd* által 1635-ben *Miksa bajor* választó fejedelem. Törökösen van fölszerelve.
- * Egy 3 fontos bronz ágyúcska, öntetve *III. Ferdinand* császár által. A gyujtolyuknál ki van égetve; különben.*
- * Egy 2 fontos török bronz ágyúcska, török fölszereléssel.
Egy egészen hasonló hasznavehetetlen.
- * Egy 40 fontos bronz ágyú. Ezt *Doller Mihály* 1548-ben, *I. Ferdinand* idejében a Stajer tartomány számára öntötte. Gyujtolyukja egészen kiégetett, fölszerelése török.
- * Egy 2 fontos bronz ágyúcska, a *császári sassal* és *görög* felirattal, fölszerelése törökös.
- * Egy $1\frac{1}{2}$ fontos törökösen fölszerelt török bronz ágyúcska.
- * Egy 10 fontos bronz ágyú. Öntetett 1561-ben *I. Ferdinand* alatt. Gyujtolyukja kissé kiégetett, fölszerelése török.
- * Egy 10 fontos bronz ágyú, neve „*Halál*„ 1592-ből való, bibornoki címerrel. Gyujtolyukja egészen kiégetve, nyaka körül vas abrincsesal van erősítve.
- * Egy 36 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel.
Egy 8 fontos bronz ágyú, készíttette br. *Gunderstorf Vilmos*. Puskaporttartója teljesen el van repesztve, hasznavehetetlen. Fölszerelése törökös.

* A használható ágyúkhoz *-got teszünk, mely a rosszaknál elmarad.

A nagy kerekbástya melletti boltozatban :

Egy 8 fontos vető ágyú (Haubiczen), öntette *II. Rudolf* 1594-ben. Török fölszereléssel. Használata ?

Van itten 20 mázsa zsákokban heverő közönséges török ágyúlőpor.

Jobbra a nagy kerekbástyától, a középfalon (Cortine) a vár felé :

Egy 100 fontos *mozsár* (Pöller) *Miksa császártól*. Oldalán két vas abrincs van. Használható ?

* Egy $\frac{1}{2}$ fontos törökösen fölszerelt, bronz török ágyúcska.

Egy 2 fontos hasonló.

Egy 40 fontos bronz ágyú, török fölszereléssel.

* Egy 2 fontos törökösen fölszerelt török bronz ágyúcska.

Egy 20 fontos ágyú, melyet 1529-ben *I. Ferdinand During János* által öntetett; rajta van egy feszület, gyújtólyukja igen ki van égetve, szája körül vas abrincsesal van megerősítve

Egy 2 fontos fölszerelt török ágyúcska.

* Egy 30 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel.

* Egy 30 fontos becsavarolt (verschraufftes) bronz török ágyúcska, fejénél vas karikával, török módon fölszerelve.

* Egy 40 fontos nagyon használt bronz török ágyú, szájánál vas abrincsesal, török fölszereléssel.

* Egy 48 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel.

* Egy 2 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel.

* Egy 40 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel ; nagyon használva.

A vízi kapun kívül, a hosszú, a vízhez vezető falnál :

* Egy 2 fontos török bronz ágyú, török fölszereléssel.

* Egy 2 fontos török bronz ágyú, felszerelés nélkül.

Egy $\frac{1}{2}$ fontos elrepedt császári ágyúcska, török fölszereléssel.

Egy 2 fontos török bronz ágyúcska ; egészen kiégve és elrontva ; török talpazaton.

Egy $2\frac{1}{2}$ fontos bronz ágyúcska, török fölszereléssel. Öntette br. *Hoffmann János* 1554-ben.

Egy 24 fontos török bronz ágyú ; gyújtólyukánál egészen kiégetve, és a sok lövés által elhasználva ; török fölszereléssel.

A városban a víznél, a vár felé jobbra a középfal irányában :

Egy 64 fontos török ágyú bronzból, a fejénél kilódózva és sérült ; talp nélkül.

Egy 6 fontos bronz ágyú, a *császári sassal*, és *Traun-féle* címerrel. Elöl-hátúl ki van égetve, török fölszereléssel.

Tovább balra a vízi kaputól a középfalnál :

Egy 2 fontos török ágyúcska, elöl kissé kilöve, talp nélkül.

Egy 48 fontos bronz török ágyú, elöl meglehetősen kilöve ; talp nélkül.

A kerekbástyánál jobbra a vár felé a zsidó-kapunál:

Egy 2 fontos császári ágyú, 1570-ben *II. Rudolf* alatt (?) öntve. Rajta a császári sas.
A földön talp nélkül hever.

Egy 24 fontos bronz török ágyú; a szájánál elrepedt, a földön hever.

* Egy 8 fontos ágyú, 1553-ban *I. Ferdinand* öntette; a földön hever.

Egy 8 fontos ágyú, 1582-ben *II. Rudolf* öntette; becsavarolt.

Egy 40 fontos egészen elrepedt ágyú a földön hever.

Egy 8 fontos bronz ágyú, rajta a császári és a *Tieffenbach*-féle címér és 1650. Szájánál becsavarolt és elrepedt; felszerelés nélkül.

Egy 3 fontos török bronz ágyúcska, török felszereléssel.

Egy 4 fontos ágyú, török felszereléssel, a bajor Választótól; e betűkkel: F. M. H.

I. P. C. F.

Egy 40 fontos, a földön heverő becsavarolt és túlhasznált török ágyú.

Egy 3 fontos török ágyúcska, török fölszereléssel.

Egy 3 fontos ágyúcska császári sassal és *Montocucoli* címérével, török fölszereléssel.

Egy 2 fontos ágyúcska török fölszerelésen a *Palotás gróftól*.

Egy 2 fontos ágyúcska bibornoki címerrel, kissé kiégetve, török fölszerelésen.

Egy 3 fontos kis ágyú, a császári és a *Gonzagai* címerrel.

Egy 2 fontos kis ágyú török fölszereléssel *II. Rudolf* császártól.

Egy 6 fontos *salczburgi* ágyú 1564-ből, török fölszereléssel.

Egy 40 fontos török ágyú, becsavarolt, török fölszereléssel.

Egy 3 fontos ágyúcska, török felszereléssel, kiégetve. 1569-ben öntetett *II. Miksa* császár alatt.

Egy 2 fontos egészen kiégetett kis ágyú, török felszereléssel, magyar címerrel (Mit einer Hungarischen Wappen).

Egy 30 fontos török ágyú, török fölszereléssel, a gyújtólyuk egészen ki van égetve.

Egy 48 fontos török ágyú meglehetősen kiégetve, török felszereléssel, el van repedve.

Egy 60 fontos török ágyú, török fölszereléssel.

Egy 6 fontos császári kis ágyú *II. Rudolftól*, egészen ki van égetve, török fölszereléssel.

Egy 20 fontos török ágyú, a szájánál kilövetve, a gyújtólyuknál kiégettetve, török fölszereléssel.

Egy 54 fontos török ágyú.

Egy 30 fontos török ágyú, becsavarolva, török talpon.

Egy 3 fontos török talpon. Öntette 1553-ban b. *Hoffmann János*.

Egy 3 fontos a császári és a *tieffenbachi* címerekkel.

Egy 3 fontos török ágyúcska, fölszerelés nélkül.

Egy 3 fontos császári ágyú, török talpon, *I. Ferdinandtól*, 1548-ból.

Egy 3 fontos *II. Miksa* császártól, 1570-ből, török talpon, a gyújtólyuknál igen ki van égetve.

A bécsi kapunál:

Egy 84 fontos török ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 72 fontos török ágyú, felszerelés nélkül.

Egy 12 fontos közúdító vetágyú, melyet *I. Ferdinand* 1550-ben *Lew Lénárt* által öntetett; fölszerelés nélkül.

Egy 40 fontos közúdító török mozsár, oldalai nélkül.

Egy 60 fontos török mozsár, oldalaival.

Egy 200 fontos mozsár *sziléziai herceg* címerrel, és oldalain régi irással.

Egy 30 fontos taraczk török ágyú, talpon. (Wendten).

Egy 48 fontos elvágott, sérült, kiégett, szájánál elhasznált, hasznavehetetlen török ágyú, török felszereléssel.

Egy 24 fontos török ágyú, török fölszereléssel.

A rézs (Hinter der Press [Bresche]) mögött a templomnál (t. i. a boldogs. szüz templománál).

Egy 2 fontos *augsburgi* kis ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 40 fontos hasznavehetetlen török ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 40 fontos becsavarolt török ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 60 fontos becsavarolt török ágyú, kevésbé sérült, fölszerelése nem használható.

Egy 12 fontos közúdító vetágyú (Haubitz). Öntötték 1564-ben. A *Traun* címerrel.

Két 60 fontos török mozsár (Pöller), oldalaikkal, (Wendten).

Egy 30 fontos török ágyú fölszerelés nélkül.

Egy 8 fontos bronz és egy 8 fontos vas török mozsár talp nélkül.

Egy 6 fontos falcaun (könnyű ágyú,) a császári sassal és a *Traun*-féle címerrel, kissé ki van égetve, fölszerelés nélkül a rézsen áll.

Egy 12 fontos ágyú, gyújtólukája egészen ki van égetve, *Calabrinától* fölszerelés nélkül.

Egy $1\frac{1}{2}$ fontos török ágyúcska, fölszerelés nélkül.

Egy 20 fontos török ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 48 fontos török ágyú fölszerelés nélkül.

Egy 36 fontos becsavarolt török ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 15 fontos közúdító Haubitz, fölszerelés nélkül.

Egy 12 fontos közúdító Haubitz fölszerelés nélkül, 1550-ből *I. Ferdinandtól*

Egy 2 fontos török ágyúcska, agy nélkül.

Egy 12 fontos török ágyúcska, szájánál meg van sértve, gyújtólukánál kiégetve, török fölszereléssel.

Egy 24 fontos török ágyú, szájánál sérült és elhasználva, felszerelés nélkül.

Egy 36 fontos török ágyú, török fölszereléssel.

Egy 40 fontos becsavarolt, szájában kiégetett ágyú, török fölszereléssel.

Egy 8 fontos *II. Rudolftól* származó ágyú, szájánál sérült, és elhasznált, a földön fekszik.

Egy 8 fontos. Öntette 1554-ben b. *Hoffmann János*, hasznavehetetlen, fölszerelés nélkül.

Egy 3 fontos. Öntette 1569-ben *II. Miksa* császár; rajta a császári sas, török fölszereléssel.

Egy 2 fontos török kiégetett ágyúcska, nyakán vas abrincscsal, török fölszereléssel.

Egy 8 fontos. Öntette 1546-ban *I. Ferdinand* császár, szájánál el van repesztve, különben is hasznavehetetlen.

Egy 6 fontos török hasznavehetetlen ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 1½ fontos gyujtólyukánál nagyon kiégetett ágyú, bibornoki címerrel. Neve „Halál“, török fölszereléssel.

Egy 4 fontos 1635-ben *Miksa bajor választó fejedelemtől* öntetett ágyú, török fölszereléssel.

Egy 55 fontos bronz, hasznavehetetlen ágyú, fölszerelés nélkül, a földön hever.

Egy 3 fontos bronz kis ágyú, megégett török talpon és kerekeken.

Egy 10 fontos, *II. Rudolftól*, fölszerelés nélkül.

Egy 3 fontos császári ágyú, *III. Ferdinandtól*, török fölszereléssel.

Egy 40 fontos bronz ágyú, fölszerelés nélkül.

Egy 3 fontos török ágyúcska, hasznavehetetlen, fölszerelés nélkül.

Egy 1½ fontos *magyar* bronz kis ágyú, fölszerelés nélkül.

Az összes ágyúk, mozsarak és vetágyúk száma: 123.

A fentebbiek azonban a váron kívül csak a városban álló helyeiken találtattak; mi el van ásatva, a fegyvertárban és más házakban löszerekben és lövegekben léteznék, a mindenfelé elterjedt tűz miatt ezen alkalommal nem lett leltározva.

Kelt a Buda előtti táborban, 1686. szept. 3-án.

A II-dik leltár (Inventárium) a várban előfordult ágyúkról, mozsarakról és vetőágyúkról (Haubitz).

Az első, előre álló nagyobb kerekbástyán.

Egy császári Haubitz, mely 11 fontos követ zúdít. — Két mozsár, melyek egyike, 65, a másika 35 fontos követ szór. Egy császári falkhaun, mely 5 fontos vasat lö.

A középső rekesztékben (Zwinger) balra.

Egy török ezredi ágyú. — Egy 36 fontos és még egy 36 fontos hasznavehetetlen. Továbbá egy 40 fontos. — 3 mozsár, mindegyik 35 fontos követ szór.

A középső rekeszték hátsó kerekbástyáján.

Egy török *Volkhaune* 6 fontos, vasat lö. — Egy 2 fontos el van repesztve.

A legfelső rekeszben.

Egy mozsár, vet 66 fontos követ; a másik 34 fontot. — Egy Haubitz, 8 fontos követ zúdít.

A város melletti piacon.

Egy *Volckhaune*, 1 fontos vasat lö; egy másik 2 fontos, egy ¾ fontos, és egy 2 fontos.

Továbbá ezen piacon a város közelében.

Egy 48 fontos; egy 1 fontos; egy 48 fontos és ismét egy 48 fontos, mely sérült; egy 36 fontos elrepesztett; egy *Cammer Stuckh*, mely 70 fontos vasat szór; egy 24 fontos német ágyú; egy 48 fontos, továbbá 48 fontos és egy 36 fontos, mely hasznavehetetlen. — Egy 40

fontos, továbbá egy 40 fontos, melyek elromlottak. — Egy 36 fontos elrepszett, egy 48 fontos, egy Cammer Stuckh, mely 70 fontos követ zúdít. — Egy 40 fontos, négy mozsár, a császári öntőből, mindegyik 5 fontos követ vet. — Egy 3 fontos, egy $\frac{3}{4}$ fontos császári ágyú, két 1 fontos török, egy 1 fontos császári, egy 6 fontos, egy 6 fontos török.

A várnál levő piacon.

Egy 40 fontos, ismét egy 40 fontos, egy 3 fontos császári, egy 12 fontos, két 48 fontos ágyú.

A harmadik rekeszben.

Egy 10 fontos ágyú.

A víznél levő rekeszben.

Egy 3 fontos császári ágyú, egy 3 fontos török, egy 45 fontos, egy 12 fontos, egy 6 fontos császári, egy 6 fontos *augsburgi*; két 3 fontos török, egy 150 fontos követ zúdító *Cammer-Stuckh*, egy 70 fontos követ vető hasonló, egy 40 fontos ágyú, melylyel vasat lönek.

A víznél levő kerekbástyán.

Egy 12 fontos, egy 1 fontos, egy $\frac{1}{2}$ fontos ágyú.

A nagy és kisebb ágyuk összege: 58; mozsár 11; vetágyú: 2. Összesen 71 darab. A városban leltározott 123 darabbal együtt teszen: 194 darab ágyút, mozsarat és vetágyút.

Podhraczky kéziratából, egykori feljegyzés nyomán.

Rómer Flóris Ferencz.

RÉGI ÁGYÚK A MUNKÁCSI VÁRBAN.

(1514—1711.)

Adalékul a magyar fegyvertan történetéhez.

Közli **Thaly Kálmán.**

A szathmári békekötés, illetőleg II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek külföldre bujdosása után, a Rákócziak családi vára : egy Báthory Zsófia, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferencz kedves lakóhelye, s a fényes nemzetség levéltárának, kincseinek, ereklyéinek, diadalmi jelvényeinek és fegyvereinek tárháza, hódolt meg III. Károly spanyol, magyar és cseh királynak — a későbbi VI. Károly császárnak — hadái előtt *legutoljára*. Innét vonult ki 1711. június 24-kén az „*utolsó kurucz*“, a ki Magyar- és Erdélyországban még fegyverben áll vala.

Midőn az erősség a gr. Pálffy János császári tábornagy és b. Sennyey István, Rákóczi altábornagya s munkácsi parancsnok között kötött szerződés értelmében kapuit kitará, a bebocsátott osztrák biztosok és tisztek a várban talált s általvett mindennemű tárgyról tüzetes lajstromokat készítettek, — melyeknek befejezése, a tárgyak sokaságánál fogva, majdnem egy álló hónapot vőn igénybe. A bástyákon és tárházban levő ágyúk és egyéb fegyverek, löszerek s más védelmi eszközök összeírása *Bickl János Sebestyen* nevű tábori tüzérségi tüzmasterre bízott; ki is június 22-étől július 21-éig dolgozott munkáján. A mint gyakorlatlan orthographiájáról látszik, csekély műveltségű ember, föladatának teljesítésében lelkiismeretes pontosságot s gondosságot fejtett ki. A bástyákon ütegszámra fölállított ágyúkat tövéről hegyére megvizsgálta, s nemcsak saját tüzéri szakmája szempontjából, — de különben is tárgyszerűleg részletesen leírja. És ez az, a mi Bickl lajstromának kiváló becsét kölcsönöz. Ugyanis a pedantságig pontos altiszt az ágyúcsövekre öntött alakokat s címereket figyelmesen tanulmányozva, egy esetben sem mulasztja el ismertetni; a legtöbbnyire latin feliratokat pedig — noha maga diákul nem tudott, a mennyire műveltségi fokozatától és németiségétől telt, betűhíven lemásolja s közli. Száma nélküli másolási hibát találunk ezekben, — de értelmöket mégis csak kivehetjük, és ezért, s az évszámok a címerek s az ágyúöntőmesterek neveinek fönntartásáért, a hazai régészet, és ennek maig megglehetős parlagon heverő egyik ága: a *magyar fegyvertan* szempontjából méltó köszönettel tartozunk a jó Bicklnek. Ugyanis eme Munkács várában egykor létezett régi ágyúkat, a kassai vagy bécsi cs. öntödékben rég beolvasztották és azóta ki tudja már hányadszor öntötték újra hajdan oly jellemző alakú s régészeti érdekű ércanyagukat!

Bickl munkája sokkal könnyebb lesz vala, ha lajstromát csak olyformán készíti, mint az azon időbeli ilyszerű összeírásokat általában készíteni szokták, s mint épen ezen mun-

kácsi ágyúkról is, midőn a várat II. Rákóczi Ferencz hadai bevették, e fejedelem biztosai: Kariczay Benedek, Kölkedy András és Krasznay Sámuel, a magok lajstromát 1704. márczius 6-kán készítették. T. i. az ágyúk, alaki minemiségére, feliratai, czímerei és egyéb jelvényeire semmi ügyelettel nem lévén, azokat csak ilyformán írják vala be: «egy öreg-ágyú, 18 fontos golyóbisú;» „egy hosszú taraczk“, egy «másfél fontos golyóbisú taraczk», stb. Az ilyes lajstromnak az utókor régiségbuvárja nem sok hasznát veszi, míg a szorgalmas, jámbor Bickl pontos pedanteriájáért hálás elismeréssel adózik.

Bicklnek sajátkezűleg írt számos ívre terjedő eredeti lajstroma jelenleg gyűjteményben van. A kék selyemmel összefűzött ívrétű lajstrom utolsó lapján a selyemfonál egyik végére Bickl finom metszetű nemesi címeres pecsége, másik végére pedig Behmer Antal cs. alezredes és munkácsi várparancsnok hasonló pecsége van nyomva, mindkettő fekete spanyolviaszban, I. József császár néhány hó előtti halálának gyászáért. Mielőtt a becses lajstromot egész terjedelműleg közölném, megjegyzem, hogy annak elrontott latin irmodorát (szerző pl. még az «Inventarium»-ot is „*Inventarium*“-nak írja) legalább szembeötlőbb hibáiban, az olvasó könnyebbiségeért, helyre igazítám; — továbbá különösen a következő fegyvertanilag érdekes tanulságokra hívom fel a t. régiség kedvelők figyelmét.

A legrégibb magyar feliratú ágyúról itt van emlékezet. Ugyanis úgy a Zrínyi Miklós-féle „*Ne bánts d a magyart*“ feliratú, mint az általam a Századok 1874-iki folyama 428—429. lapjain ismertetett gr. Berényi-féle bodoki magyar ágyúk („*Hogyha Isten velünk, Ki lesz ellenünk?*“) a XVII-ik század közepéről valók: míg lajstromunkban Bélthei Drágffy Gáspár-nak egy a XVI-ik század első feléből 1540-ből származott magyar feliratos ágyúja említetik. L. a „*Huszár bástya*“ 14. sz. a. leírt 15 fontos kurtacsövű lövegét, a Drágffy-czímerrel, mely alatt magyar fölirat állott („... *mit einer Hungarischen, unleslichen Unterschrift*“). Nagy kár, hogy Bickl e magyar feliratot, habár nem értette is, mégis legalább úgy a hogy, le nem másolá; mert hogy azt némileg ki birta betűzni: bizonyítja a körülmény, miszerint annak magyar voltát mégis megérthette. Ezen magyar ágyú „*Béka*“ nevet viselt, rá is volt öntve egy béka-alak. Tudjuk ugyanis, hogy a régi korban szokás volt az ágyúknak, legtöbbnyire állati neveket adni, és az illető állatok alakjait reájok önteni. (L. „*Régi ágyúnevek és föliratok*“ című értekezésemet a Századok 1870-iki folyama 415—419. lapjain. Mint ezen értekezésemből látható, a szathmári várban is találtatott 1704-ben egy 11 fontos „*Béka*“ nevezetű ágyú.)

„*Az egri vár ágyúi és löszerei*“ című közleményemben (Századok, 1872-iki évfolyam 337—341. l.) saját magyar és török modorban öntött XVI. és XVII-ik századi ágyúkról tétetik említés; mely magyar ágyúk 1541., 1547., 1561. és 1641-ben öntettek, s mint az 1561-iki 28 fontos öreg-ágyúról megjegyeztetik, a cső külseje csavar-alakú volt. * Jelenlegi lajstromunkban viszont egy Rákóczi-féle (tehát hazánkban készült) „spanyol módra“ (auff spanischer Arth) öntött mozsár-ágyú említetik, a „*Lakatos-bástya*“ ütegében 3. sz. alatt. Minthogy pedig ezen spanyol-magyar ágyú „*egészen új*“ vala: tehát, nem a XVII-ik századbeli Rákóczi fejedelmek, hanem a nagyhírű szabadsághős korában készült. És így bizvást állítható, hogy a spanyol mintára való ágyúöntés hazánkban II. Rákóczi Ferencz idejében divatozott, bizonyára e fejedelemnek francia tüzértisztei által behozatva. Rákóczinak Besz-

* Ha ugyan a „so verschraufft“ szó nem a gyújtó-lyuk becsavarolását jelenti.

terezbányán és Kassán voltak ágyú-öntödéi; tehát a „*Pro Libertate*“ feliratú magyar címeres, és a spanyol mód szerint öntött Rákóczy-címeres ágyúk ezen hazai ágyúgyárak készítményei.*

Legrégibb ágyúk e munkácsi lajstromban az évszámmal ellátottak közül, egy még mohácsi vész előtti, épen a Dózsa-féle porlázádással egykorú, 1514-iki, kőhányó mozsár (a tárház előtt hevert a földön, 8. sz. a.), melyet Dirin János öntött, mint a két fejű sas címerből látszik V. Károly császár, vagy I. Ferdinánd számára; továbbá a mohácsi vész évéből 1526-ból való, 16 latos «altvotterisches Stückhl» (a „*Major-bástya*“ 62. sz. a.), Turíni János mester öntvénye; egy 1527-iki kőhányó-mozsár (a hadszertár előtt, 7. sz. a.), «Dominicus Trunck zu Ysleben gosz mich» felirattal; egy 1528-iki taraczk (a „*Major-bástya*“, 56. sz. a.) «Her Jane von Strasnitz» ágyúja; nem különben báró *Pemphlinger Sebestyén* diós-győri várur — Enyingi Török Bálint sógorának) 1534-iki taraczkja (a „*Malom-bástya*“, 67. sz. a.), Schwartz János öntvénye. Még ezeknél is régibb ágyúk valának azonban a hadszertár előtt a földön heverő 48. és 4. szám alattiak, melyeknek elseje „*ein 4 1/2-iges, kurtzes altvotterisches, 8 eckiges Ketten-Stückhl*“, — elég sajátosságosan — odaforrasztott vasgyűrűkkel erősített érczső volt, lánczos-golyók lödőzésére. A mi pedig a cső 8 szegletű küllemét illeti, lehet, hogy ez még a *góth styl* jellemző maradványa; és így ezen ágyú még a XV-ik századból való lett volna. A második (4. sz. a.) 4 fontos haubitzcső is két vasgyűrűvel volt erősítve, s hasonlóan lánczos-golyókhoz szolgált.

Szintén igen régi, és tulajdonosaiknál fogva ritka és nevezetes ágyúk a *Fráter György* bibornok, 1547., *Pelsüezi Bebek Ferencz* 1545., *Patócsy Ferencz* gyulai kapitány 1548. és *Oláh Miklós* esztergomi érsek 1554-iki ágyúi. Fráter Györgynek a „*Kaszárnya-bástya*“ 79. sz. a. megjelölt másfél fontos taraczkja feliratát, a jámbor Bickl — nyilván a nehéz olvasat miatt — borzasztóan elrontva közli; azonossága iránt azonban mégis, főként a «*Warad*» helynév, a püspöksüveg és a címer folytán kétség egyáltalában nem lehet. Bebek Ferencz ágyújához hasonló két db., — ha jól emlékszünk, 1547-iki ágyú pedig még most is ott áll a krasznahorkai vár kapujában.

Fejedelmektől Munkácsen a következőktől találunk ágyúkat: *I. Ferdinánd*, *II. Miksa*, *II. Rudolf* (ettől igen sokat), *II. Mátyás* és *III. Ferdinánd* császár-királyok; *Bethlen Gábor*, *I. Rákóczy György* és *II. Rákóczi Ferencz* erdélyi fejedelmek, végre *Lorántffy Zsuzsánna* fejedelem asszony (1658.)

Főuraktól, a már fentebb említetteken kívül: gr. *Dietrichstein* Ferencz bíbornok ágyúi, melyek I. Rákóczi György 1644-iki hadjárata alkalmával Morvában esének zsákmányul; gr. *Eszterházy Miklós* a későbbi nádor 1614-iki ágyúja, magyar mester: Motkó Sebestyén által öntve; ifj. gr. *Bethlen István* ágyúja 1631-ből, I. Rákóczi György ajándéka; Homonnai gr. *Drugeth János* országbíró és kassai főkapitány 1639-iki ágyúja; b. *Teiffenbach* Rudolf császári tábornok ágyúja 1652-ből; gr. *Traun Ernő* cs. tábornoké, 1656.; *Büdi Mihály* beregi főispán és munkácsi kapitányé, 1542; Grünbüheli b. Hoffmann János ezredes és német-ujhelyi kapitányé 1554. és Hallerkeői b. *Haller György* szatlmári kapitányé 1617-ből.

* A „*Major-bástya*“ 10-ik számú 24 fontos mozsara is ily Rákóczy-féle spanyol modorú öntvénynek mondatik.
T. K.

Végre a *kir. városok* közül *Eperjes*-nek; a lengyel (ma porosz) *Danezka* (Danzig, Gedon) városának Benninek Armin által öntött 1588-iki, és a morvai, *Magyar-Hradistya* (Ungarisch-Hradisch) 1546-iki ágyú. Mely utóbbi ágyúról („*Mészáros-bástya*“ 103. sz. a.) az a nevezetes, hogy bár külföldi város számára készült, — magyar ember: *Eszéki Antal* („*Illustris operis Antoni Ezekini, Anno 1546.*”) öntötte vala. Jele, hogy a fegyvergyártás ezen legmagasb nemében hazánkiai már a Szapolyay-korban kitűntek.

Az előforduló ágyúnevek közül megemlítendő: az *énekesnő*, a *basiliscus*, a *krokodil*, a *bölény*, a *medve*, az *oroszlán*, a *tigris*, a *farkas*, a *róka*, a *hiúz*, a *borz*, a *szarvas*, a *jávor*, a *béka*, a *karvaly*, a *sólyom*, a *papagáj*, a *fűrj*, a *rigó*, a *pacsirta*, a *galamb*, a *gerlicze*, a *fogoly*, a *sarka*, a *veréb*, stb.

Az I. Ferdinánd-féle, 1558-ban Roblis kassai főkapitányságában Illenfelt Ferencz által öntött 12 fontos „*Énekesnő*“ a következő német versekkel ékeskedik:

«Die Singerin bin ich genanth,
Dem Römischen Keyser wol bekant.
Wan ich anfank zu singen:
Wil ich ain den Puckl zutringen.»

Ennél sokkal szebbek azonban, mert méltóságosak és komolyan jellemzők az I. Rákóczy György fejedelem ágyúinak feliratai. E fejedelemnek, — ki általában nagyon sok ágyút öntet vala sáros-pataki és gyula-fehérvári öntődéiben, taláztatott Munkácsen a lajstrom szerint *legtöbb* ágyúja. Valamennyin rajta volt czímere és ismert jelmondata: „*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*“, s azonkívül maga a komoly lelkiületű és mély vallásos érzelmű fejedelem által kigondolt, vagy a bibliából, különösen a zsoltárok könyvéből kiszemelt olykor igen találó egy-egy fölirat. Például egy Sáros-Patakon 1647. öntetett 14 fontos ágyúra e feliratot téteté Rákóczi: „*Si non clementia, — potentia*“. (Az „*Esztergályos-bástyán*“ 7. sz. a.) Egy ugyan Patakon 1647. öntött húsz fontoson: „*Pro are et regni custodia*“. („*Lakatos-bástya*“, 16. sz. a.)

Különös figyelmet érdemelnek továbbá I. Rákóczi György Patakon 1631—1633-ban készült, 10 és 9 fontos u. n. „*madaras-ágyú*“. (L. és v. ö. közleményemet a Századok 1870-iki évfolyama 418—19-ik lapján, hol *tíz* ily madaras-ágyú van ismertetve.) A jelen, munkácsi lajstromban *husznál több* ily ágyú fordul elő, Biekl által is „*Vogl-Stuckh*-nak nevezetve. A fentebbi ágyú-elnevezések közt előjövő számos madárnév e „*madaras-ágyúk*“-at illeti; mindazáltal ezen általános elnevezéseket nem a rajtok látható *egyes* madár-alaktól, hanem a reájok, — valamennyire egyformán — öntött — *számos hüllőféle apró madaraktól* vették. (L. a „*Küry-bástya*“ 3-ik számú ily ágyújának leírását.) Ugy, hogy vannak „*madaras-ágyúk*“ (Vogl-Stuckh) melyeken, ezen apró madárkák mellett, a *tulajdonnevüket* megadó egyes nagy alak, nem is madár, hanem egyéb állat, pl. az „*oroszlán*“, a „*medve*“, a „*farkas*“, a „*szarvas*“ stb. Azért általános nevök mégis „*madaras-ágyú*“.

E madaras-ágyúk bibliás feliratai gyakran igen szépen vannak választva, pl. a „*Küry-bástya*“ 2-ik sz. ágyújáé: «Psalm. LXVIII. *Domine, Dissipa Gentes quae Bella Volunt*“. Ugyane lövegen egy *fűrj* alak, alatta e felirással: «Ego sum *Coturnix*, Curru simul et Volotu strenua, Illustrissimi Georgii Rákóczi Regni Transilvaniae Principis», etc.

A „veréb“ nevű madaras-ágyú („*Huszár-bástya*“, 10. sz. a.) felirata: «Psalm. CII. *Vigilavi et factus sum dicut passer solitarius in tecto.*“ S a veréb-alak alatt: «Ego sum *Passer* constitutus Praesidium Domus Patakini Illustrissimi H. Ra. Transilvaniae Principis, Anno 1633.» Ugyane bástyán a 11. számú, „szarvas“ nevű madaras-ágyún: «Psalm. XLVI. *Fremetibus Gentibus Moventibus se Regnis Edit Vocem Suam Dominus, et Liquefit Terra. Jehova Exercituum Nobiscum Est.*“ S a «szarvas»-alak alatt: «Ego sum *Cervus* Alacer in Obsequium Illustrissimi Principis Mei. Factus Patakini, 1632.»

Es így tovább. Szóval I. Rákóczi György ágyúfeliratai monumentalisoknak nevezhetők. Szépunokájának II. Rákóczi Ferencznek, — a ki szintén sok ágyút öntetett — löveg-inscriptiói már nagyon egyszerűek, ugyanazonosak, de azért egyszerűségükben is nagyon jellemzők, mert a nagy szabadsághős küzdelmeinek célját hirdetik ezek is, ismert jelszavával: „*Pro libertate*“. Ilyenek pl. a „*Vay Ádám-bástya*“ 55., a „*Major-bástya*“ 57. és 63., a „*Malom-bástya*“ 66. és 68., a „*Kaszárnya-bástya*“ 81. és 82., a „*Beregszászi-bástya*“ 88. s a „*Szögelet-bástya*“ 91. számú ágyúi; mind 4 és 3 fontos tábori lövegek, csövükön elől a «hosszú mezőn» a magyar czímer „*Pro libertate*“ fölirattal, s a cső vége felé, az ágyú-fülek mögött az egyesített Rákóczi- és erdélyi czímer.

Egy ily Libertás-ágyú, úgy tudjuk, a bécsi cs. k. arzenál fegyvergyűjteményében ma is látható.

A többi inscriptiókra nézve a t. olvasót magára a lajstromra utalva, összeállítjuk a magokat megnevezett ágyú öntőmesterek névsorát, lehetőleg az évszámokkal és a helyek megjelölésével, a hol öntődéik léteztek.

Hans *Dirin*, 1514. Hol? nem tudni; talán Bécsben, mert a mozsár kétfejű sas czímert mutat.

Hans *Turini*, 1526.

Dominicus *Trunck*, 1527. Yslebenben.

Her *Jane* von *Strasnitz*, 1528.

Hans *Schwartz* 1534, talán *Kassán*: mert ágyúját a *diós-győri* vár számára önté. Minden esetre *hazai* mester.

Peter *Wenicka* 1542., u. l. *Kassán*.

Antonius *Ezekini*, 1546., *Hradistyán*. Morvában.

Michel *Topler*, 1554. Ugyanezen évben öntötte Oláh Miklós érsek s b. Hoffmann német-újhelyi kapitány és styriai várgróf ágyúit tán Bécsben, de lehet hogy Pozsonyban vala öntődéje.

Franz *Ilenfelt*, 1557. és 1558. *Kassán*.

Paul *Neidl* 1561. Hol? — nem tudhatni.

Hans Christoff *Löffler* 1578., 1579., 1586. és 1587. Bécsben, vagy *Kassán*.

Friderich *Fleischman* 1579. és 1590. Hol? nem tudni.

Herman *Benninek*, alias *Bennidich* 1588. *Danczkán*.

Georg *Ginsl* 1589. Szintén külföldi.

Mauritius *Hasz* *Saltzburgiensis* 1597. és 1598, ugylátszik, *Erdélyben*. („*Malom-bástya*“, 65. sz. ágyú.)

Urban *Speiyer*, 1600.

Sebastianus *Motkó*, 1613. Magyar mester, talán pozsonyi gr. Eszterházy Miklós

ágyúit öntötte. Hans Motkó, 1617. Magyar mester. b. Haller György szathmári kapitány ágyúinak öntője.

Paltzer Rugut, 1628. Magyar mester, I. Rákóczi Györgynek szolgált.

Georgius Wirt, 1628., 1637. és 1656. Eperjesi ágyúöntő.

Johan Georg *Saltzbrun* 1631. és 1633. Szebenben, I. Rákóczi Györgynek öntött ágyúkat.

Hans *Holthe*, 1641. I. Rákóczi György ágyúöntőmestere Sáros-Patakon.

Antonius *Uten* von Prunswik, 1641. Gyula-Fejérvártt és 1647. Sáros-Patakon. Rákóczit szolgála.

Herman *Liders* 1645. és 1647. Sáros-Patakon. Rákóczi öntője.

Balthaser *Herolt* 1656. Bécsben; azonban ugyanő a bodoki Berényi-féle ágyúk feliratai szerint (l. Századok, 1874. évf. 429. l.) 1650-ben *Pozsonyban* működött, tehát szintén a hazai ágyúöntő-mesterek közé számítandó.

Conradus *Schreyfogl* 1658. Eperjess. Lorántffy Zsuzsánna ágyúit öntötte.

Tehát *huszonhat*, XVI—XVII. századi ágyúgyárnok nevével ismerkedünk meg a munkácsi lajstromból, köztük néhány tősgyökeres magyar névvel, mint Eszéki, Motkó és Matkó.

Nem érdek nélküli jelenség az ipartörténet és fegyvertan mezejéről! A munkácsi tárházban talált nagyszámú régi sisakok, pánczélok, kardok, jancsárpuskák és egyéb ódon fegyverek felsorolása is érdekléssel birand a régiségbúvárra; de különösen emlékezetre méltó ama *hatvanhárom* császári zászló, melyeket II. Rákóczi Ferencz hadai különféle győzelmeik alkalmával nyertek volt I. Lipót és I. József császár seregeitől, és a melyek mint diadaljelek díszítik vala a munkácsi vár csarnokait.

Vége a „*seregbonatók*“ (Orgeln) rovatában említett sajátságos szerkezetű és francia találmányú, *sodronyos bőrágúkról* megjegyezzük, hogy azok fölfedezőjük által 1710-ben kísérletkép készíttetek, Sréter János tüzérségi igazgató felügyelete alatt.

Ezek után lássuk immár magát a nagybecsű lajstromot.

* * *

INVENTARIUM DOMUS ARMAMENTARIAE MUNKÁCSIENSIS.

— 1711. —

INVENTARIUM

was sich in der königl. Vöstung Mungatsch, so sich den 22. Juny 1711. an dero zu Hispanien, Hungarn, und Bohaimb etc. Königlichen Mayestät ergeben, an Stuckh, Haubitzen und Pöllern, auch Gewähr und Munition, nebst andtern Kriegs-Ristung und Artiglerie-Zeugs Requisiten, in Zeug-Hausz, auch obern und undern Vöstung, von grösten, bis gleinsten befunden; als:

Auff der Kürischer Pattrie. (Batterie.)

Nro 1mo. Ein 18 \mathscr{Z} -ige Schlangen, welche vornher zimlich ausgeschossen, und Gruben in der Mündung zu sehen; der rechte Schiltzapfen plessirt; auff beschlagener, alt, verührter Mundur; nebst zugehörigen Ladzeug Vornen auff den Langenfelt:

Mit Gottes Hilf gos mich Herman Liders in Saros-Patak.

Undem her ein Schilt mit Sonn und Mont, in der Mitten die Figur gleich einen Perpentikul, mit der Unbschrift: Recte et fortiter.

Hinder den Dellvinen * das Rakozische Wappen, hinder diesen folgende Schrift:

Illustris-Celsissimusque Princeps Do. D. Georgius Rakoczi Dei gra. Transilvaniae Princeps Partium Regni Hung. Dom. et Siculor. Comes, etc. Me fieri fecit Anno 1647. Die 9. July.

Wiget 41 Centen.

Nro 2do. Ein 10 sz -ige Veltschlangen, in Ihrer ney beschlagener Schüff-Laveten, nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt:

Mit Gottes Hilff gos mich Hans Hollte in Patak.

Gleich hinder disen: Psalm. 68. Domine Dissipa Gentes quae Bella Volunt. — In Figur die *Wachtl* mit Unterschrift: Ego sum Coturnix Curru Simul et Volatu strenua Illustrissimi Georgij Rakoczi Regni Transylvaniae Principis. Edita in Lucem Patakini Anno 1641.

Hinder der Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit der Umschrift: Georgius Rakoczi D. H. Prin. Trans. P. ac Reg. Hungar. (Partium) Dominus et Sic. Com.

Hindter den Wappen: Non Est Volentis, Neque Currentis, Sed Miserentis Dei.

Nro 3to. Ein 10 sz -iges Stuckh, auff beschlagener, alt, unbrauchbarer Mundur, nebst zugehörigen Ladzeug.

Dises Stuckh ist im Anfang wie esz der Stuckhgieszer verferdiget; in den Formb oder Mantl, mit *allerhant kleinen Vöglen* gezeireth („*madaras ágyú*“), und seindt deren mehreres. Jedoch eines dem anderen in Ciraden, Verstabung, Woppen und Sriffen ganz gleichformig, auszer allein die dorauß gegossene Figuren, welche bey einen Jeden der so genonten *Vogl-Stuckh*, auch a parti genennet werden.

Vornen auff den langen Felt befindet sich ein Herz, worinnen dise Schrift:

G. A. D. E.

Me fecit Antonius Uten von Prunswick in Weissenburg Anno 1641.

Underhalb ein *Löb*, worundter die Buchstaben: Leo mit e under habenten;

Psalm. X.

Surge Jehova Eleva Manum tuam (ne) obliviscaris Pauperum.

Hinder den Dellvine dosz Rakozische Wappen, mit der Umschrift:

Georgius Rakoczi D. G. Prin. Trans. Par. Reg. Hung. Dnus et Sic. Comes.

Hinder den Wappen:

Non Est Currentis, Neque Volentis, Sed Miserentis Dei.

Wigt 18 Cent. 103 sz .

Nro 4to. Ein 10 sz -iges gleichformiges Vogl-Stuckh, auff völlig unbrauchbarer, beschlagener Mundur, nebst zugehörigen Ladzeug; ist in allen Sriffen, Woppen und Figuren den ersten ganz gleich, auszer die Figur *der Fucks* genanth, worunder diser Psalm. CXXI. Auxilium Meum est Jehova, qui fecit Coelum et Terram.

Wigt 21 Centen 42 sz .

* Az ágyúcső ú. n. fülei. (Delphinen.)

Traxler Pattrie.

Nro 5to. Ein 10 fl -iges gleichformiges Voglstuckh, auff ihrer neybeschlagener Schiff-Laveten nebst zugehörigen Ladzeug. — In Figur: der *Ursus*, vorunder der Psalm. XVIII. Et Inimicorum Meorum Dedisti mihi Cervicem et odio habentes me Succedi.

Centen 19. fl 67.

Nro 6to. Ein 10 fl -iges gleichformiges Voglstuckh, auff neybeschlagener Schiff-Laveten, nebst zugehörigen Ladzeug, — In Figur: der *Lupus*. Mit dem Psalm. XCV. Venite Exultemus Jehovahae Jubilemus Rupī Salutis Nostrae.

Wiget Centen 21 fl 44.

Nro 7mo. Ein 14 fl -ige Schlangen auff newer, beschlagener Schiff-Laveten, nebst zugehörigen Ladzeug. Auff den langen Felt dise Schrift:

Mit Gottes Hilff gos mich Antonius Uten von Prunswick in Saros-Patak. Anno Dni 1647.

Hinderhalb ein Schilt, in welchen ein Schlos, oberhalb ein Kopf mit Sonnenstrallen formirt; mit der Umschrift: *Si non Clementia, Potentia*.

Hinder den Dellvinen auff den höchsten Reiff.

Dasz Gewicht 35 Cent. 70 fl .

Hinderhalb dasz Rakozische Woppen, under den Woppen dise Schrift:

Illustriss. Celsissimusque Princeps D. D. Georgius Rakoczi Dei Grat. Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungar. D. et Siculos. Comes, etc. Me fieri fecit. Anno 1647. Die 6. January.

An diesen Stuckh ist dasz Zintloch verschraufft.

Nro 8vo. Eine 7 fl -ige Falcaunen, auff brauchbarer, beschlagener Schiff-Laveten, nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt:

Rudolphus Frey-Herr von Teifenpach General Lant- und Haus Zeugmeister.

Hinderhalb ein Woppen mit zwey Löben und thopelten Felt, oberhalb ein Kron mit umb hangenter guldenen Flusz, an den rechten Schiltzapfen.

Dasz Gewicht 14 Cent. 21 fl .

Hinder den Dellvinen der gekrönte thopelte Adler, mit der über Schrift:

F. III. Dei grat. Rom. Imp. S. A. Ger. Hung. Boh. etc. Rex, Arch. Aust. Anno 1652.

Ist in Zintloch etwas aus gebrent.

Hussarn Pattrie.

Nro 9no. Ein 10 fl -ige Schlangen, in unbrauchbarer, beschlagener Mundur, nebst gehörigen Ladzeug. Vornen auff den langen Felt:

Johan Georg Salzbrun Cibini Manens Me fudit. Hinderhalb Psalm XL.

Ex ponas Mihi Cervicem Inimicorum Meorum, ut osos Meos Scindam.

Die Figur: ein *Alster*, mit Unterschrift:

Ego sum Pica Illustrissimi Principis Mei. Cura et Sumptibus Fus. Saros Patak. MDCXXXI.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische oder sibenbürgische Wappen, mit Umbchrift:
Georgius Rakoczi D. G. Prin. Trans. Par. Reg. Hung. Dñus et Sic. Com.

Underhalb der Wappen:

Non est Volentis, neque Currentis, Sed Miserentis Dei.

Disen Stuckh ist dasz Zintloch verschraufft, und hat sich der Kehrn vollich Rings
Herumb wider von Metall loszgebrenth.

Von dergleichen Schlangen befinden sich 10, die alle von obgetachten Stuckhgie-
szer zu Saros-Patak, auff einen Formb und Caliber, mit Ciraden, Schrifften und Wappen
gleichformig gegosszen, wie diese erste beschriben ist, auszer, dasz eine jete mit den Vöglen
und tihren nebst undergesetzten Psalm und fars (Vers?) verändert seint.

Nro 10mo. Eine 10 *z*-ige obgetachte gleichformige Schlange, auff Ihrer ney und
beschlogenen Schiff-Lavetten, ohne Ladzeug. Mit dem Psalm 102.

Vigilavi Et Factus Sum Sicut Passer Solitarius in tecto.

In Figur: der *Spaz*, mit Unterschrift; Ego sum Passer Constitutus in Praesidium
Domus Patakini Illustrissimi G. Ra. Transylvanie Principis Anno 1633.

Nro 11. Eine 10 *z*-ige gleichformige Schlangen, auff alter unbeschlagener und
unbrauchbarer Mundur, nebst zugehörigen Ladzeug. Mit den Psalm, XLVI. Fremmentibus,
Gentibus, Moventibus Se Regnis, Edit Vocem Suam Dominus. Et Liquefit Terra Jehova
Exercituum Nobiscum Est.

Under disen ein *Hirsch*, mit Unterschrift:

Ego sum Cervus Alacer in obsequium Illustrissimi Principis Mei Factus Patakini
Anno MDCXXXII.

Nro 12mo. Eine 10 *z*-ige gleichformige Schlangen, auff beschlagener alter Mundur,
mit verschraufften Zintloch; ohne Ladzeug. — Auff den langen Felt mit den Psalm 46:
Jehova Exercituum Nobiscum Est. Locus Editus Eius Deus Jacob Maxime.

Das under der Vogl: *Falck* mit Unterschrift:

Ego sum falco Albae Juliae Ab Illustris. Prin. Ac D. D. Georg, Rakoczi Dei G. Tr.
Prin. Par. Reg. Hung. D. Et Sic. Com. Emutritus Donatusque Illustr. Ac. Ma. D. Do.
Steph. Beth. Jun. De Iktar. Hun. Et Maram. Cotñi Perp. Co. Arcisq. Et Praes. Var. Sup.
Cap. fidei Eius Sincere Dilecto. Cui Unacum Pernice Et Herodio Joci Meis Strenue Ser-
vien. Hic in Propugn. Arcis Vaida Anniadien. (Huniadien.) Vigilationus. An. 1631. (*Így.*)

Nro 13. Eine 10 *z*-ige gleichformige Schlangen, auff Ihrer beschlagener, alter,
schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Auff den langen Felt: Psalm XV.

Acingis Me Robore Ad Hellum Prosternis Insurgentes in me sub me. Hier under
der Vogl: *Papagey*, mit Unterschrift:

Ego sum Graculus Illustri. Principis Mei Cura Et Sumptib. Fus. S. Patak MDCXXXI.

Nro 14. Ein 15 *z*-iges kurtzes Stuckh, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur;
nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt: eine *Krot*, hinder der Krott ein Schilt, auff beiden
Seiten 2 Aichhorn szeit, so den Schilt halten, *mit einer Hungarischen unleslichen
Unterschrift.*

Hinder den Dellvinen diser Namen:

Casper Dragfy De Bélthe (Bélthek) W. K. Me Fecit Fieri 1540.

Unterhalb der Schrift ein Wappen mit einem Pfirsich Pfeil aufrecht stehend, unterhalb der halbe Montan, auf jeder Spitze ein Stern stehend, anstatt der Trauben ein Frohen-Gesicht.

Nro 15. Eine 7 ℓ -ige Falcaunen, auf beschlagener unbrauchbarer Mundur; nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinter den Dellvinen, auf einen Schild der thopelte Adler mit österreichischen Wappen, welchen zwei Greüffen beidenseits halten, oberhalb die Kayser Kron, mit der Unterschrift:

Rudolph II. D. G. Electus Rom. Imperat. semp. August. ac Germa. Hung. Bohem. Rex. Archidux Austriae Dux Burgun. Etc. MDLXXVIII.

Zwischen den hindern zwei höchsten Reiffen: Paul Neidl gos mich. — Wigt 26 Centen 50 ℓ .

Schlosser Pattrie.

Nro 16. Ein 20 ℓ -ige Noth-Schlangen, auf ihrer beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Ist vornen in der Mundung zimlich ausgeschossen.

Auf den langen Felt in Metal eingehauen:

Mit Gottes Hilff gos mich Herman Liders in Sáros Patak.

Hinter disen ein runder Schild worinen ein Ehren-Säul oder Postament, auf welchen ein Tegen aufrecht stehet, oben der auf eine Kron mit der Umschrift:

Pro Are Et Regni Custodia.

Hinter den Dellvinen dasz Rakozische oder sibenbürgische Wappen, mit Unterschrift:

Illustris. Celssusq. Princeps D. D. Georgius Rakoczi Dei Gra. Transilvaniae Princeps Part. Reg. Hung. D. Et Siculor. Comes. etc. Me fieri fecit Anno 1647. Die 6. Janu. — Wigt 42 Centen.

Nro 17. Eine 10 ℓ -ige getachte Schlangen, auf alter, beschlagener Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auf den langen Felt: Psalm CVIII.

In Deo faciamus strenue, Et ipse conculcabit Hostes Nostros.

In Figur: die *Amsel*, mit Unterschrift:

Ego sum Merula Illustriss. Princip. mei Cura et sumptibus fus. Sáros Patak. MDCXXXI.

Hinter den Dellvinen, wie in der erst getachten.

Nro 18. Ein 10. ℓ -iges gleichformiges Voglstück, auf beschlagener, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auf den langen Felt ein *Herz*, mit erst getachter Einschrift.

In Figur: ein *Linx*, mit den Psalm X.

Jehova Rex in seculum et in aeternum perierunt Gentes Detera Eius.

Hinter den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit seine Umschrift, und under dessen: Non Est Currentis, etc.

Nro 19. Ein 18 ℓ -ige Nothschlangen auf beschlagener völlig ruinirter Mundur. Nebst gehörigen Ladzeug, Mit verschrauffen Zintloch. — Weilen dises Stück unausge-

arbeith, sondern nur allein Wie esz von den Giesz-Hausz ausz der Tamb-Graben herkommen, sich also befindet: so ist auch nichts daran zu erkennen, alsz hinten auff den Boden-Stuckh ein halb erkenlicher Adler.

Nro 1mo. N. B. Ein 15 \mathcal{A} schiesente Haubitzen, auff alt, beschlagener, unbrauchbarer Mundur. Nebst gehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt der Keys. thopelte Adler, in welchen 4 Felter mit 2 grossz, und zwey kleinen Löben, und 2 Tuhrn befinden; oberhalb die keys. Kron, mit umbhängenten guldenen Flusz.

Hinder den Dellvinen ein eingehauter Namen: Friderich Fleischman. — Wigt 14 Centen 20 \mathcal{A} .

Nro 1mo. N. B. Ein 45 \mathcal{A} -iger, Stein werffenter Pöller, in alt, unbrauchbarer Schleyfen, ohne Ladzeug.

Oben, hinder den höchsten Reiff, die kaum erkenliche Schriftt:

Susanna Lorantfi D. G. P. Tr. P. R. H. D. Et Sic. Co.

Zwischen diser Schriftt stehet der alt Rakozische Wappen. Underhalb auff den Reiff der Verstabung dise eingehaute Schriftt:

In Honorem Dei Fudit Me Conradus Schreyfogl in Eperies Anno D. 1658.

Hinder den Dellvinen: Non est Currentis, Neque Volentis, Sed Miserentis Dei.

Nro 2. N. B. Ein 35 \mathcal{A} Stein werffenter Pöller, auff beschlagener, schlechter Schleyvfen, ohne Ladzeug. Oben, hinder den höchsten Reiffen dasz Rakozische Wappen, ohne weiterer Zeich oder einige Schriftt.

Nro 3. N. B. Ein 20 \mathcal{A} Stein werffenter Pöller, ohne Dellvinen, *so ganz ney, auff spanische Arth gegosszen*, auff neyer beschlagener Schleyvfen, ohne Ladzeug. Hinten, auff den Boden-Stuckh dasz Rakozische Wappen, ohne weiteres Zeichen.

Nro 4. N. B. Ein 12 \mathcal{A} Stein werffenter Pöller, ohne Dellvinen, auff beschlagener, alter, unbrauchbarer Schleyvfen, ohne Ladzeug. Oben, under höchsten Reiff, in einen Kranz, *trey Frantzösische Lillien*. In der Mitten desz Pöllers dise Schriftt:

Mateus Kornichen Die Zeit burgermeister 1589. Umb die Cammer: Georg Ginsl gos mich.

Komlócher Pattrie.

Nro 2. N. B. Eine 16 \mathcal{A} Stein schiesente Haubitzen, auff beschlagener, völlig unbrauchbarer Mundur, ohne Schiltteckl. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt der keysz. gekrönte thopelte Adler, mit umbhängenten gulden Flusz, mit inhaldenten Wappen von 3 Löben 2 Tuhrn. Hinten auff der Cammer: Friedrich Fleischman 1579. — Wigt 12 Centen 20 \mathcal{A} .

Nro 20. Eine 10 \mathcal{A} -ige Schlangen, auff schlechter Mundur, und unbeschlagenen Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen dasz ungarische und sibenbürgische Wappen, ein kleiner Kranz, vorinnen der Gesicht nach 2 *Strausszen* oder *Schwanen* sich befinden (Bethlen czimer). Die Umschrift umd dasz völige Wappen:

Gabriel D. G. El. Hun. Dal. Cro. Scla. Rex. Trans. Prin. Et. Sic. Com.

Nro 21. Eine 12. \mathcal{A} -ige Noth-Schlangen, auff beschlagener, alter, anoch brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinder den Dellvinen dise Schriftt:

Gabriel D. G. Electus Hung. Dal. Cro. Sel. Rex, Trans. Prin. Et Sic. Com. 1622.
 Under disen dasz Hungarische und sibenbürgische Wappen, mit erst getachter
 Umschrift.

Nro 22. Eine 9 α -ige Schlangen, auff beschlagener, neyer Schüff-Laveten. Nebst
 zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt:

Psalm XVI. Conserva me Domine, quoniam speravi in Te.

Hinderhalb eine *Lerchen*, mit Unterschrift:

Alauda Vocor, edita in Lucem Cura Et Sumptibus G. Dni mei Georgij Rakoczi De
 Felső-Vadász. Cui ut fideliter et utiliter serviam Divina det robur Potentia. Amen.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, rechts und lincks mit folgente
 Buchstaben: G. R. D. F. W.

Underhalb desz Wappens:

Non Est Volentis, Neque Currentis, Sed Miserentis Dei.

Hindten zwischen den 2 höchsten Reiffen: Paltzer Rugut (igy) Fecit me 1628.

Purggraffen Pattrie.

Nro 23. Ein 10 α -iges, gleichformiges Voglstuckh, auff beschlagener alter Mundur;
 nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt ein Herz, mit schon benanter Schrift. Hinderhalb:
 der *Tax*, mit under habenter Schrift:

Psalm. CXXVIII. Quia Nectum est Sermo in Lingua mea Ecce. Jehova tunosti totum
 Ipsum (Igy).

Hinder den Dellvinen das Rakozische Wappen, mit der Umschrift: Georgius
 Rakoczi D. G. Prin. Tran. Par. Reg. Hung. Do. Sic. Com.

Under den Wappen:

Non est Currentis, Neque Volentis, Sed Miserentis Dei.

Wigt 22 Centen 18 α .

Nro 24. Eine 5 α -ige Falcaune, auff beschlagener, ohne Schiltdeckl, völlig unbrauch-
 bahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Hinder den Dellvinen dasz Rakozische
 Wappen, mit der Umschrift:

Georgius Rakoczi D. G. Prin. Tran. Par. Reg. Hun. Do. Et Sic, Com. 1621. (1631
 lesz az!)

Nro 25. Eine 11 α -ige Quaddir-Schlangen auff beschlagener, alter, schlechter
 Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische (*Bethlenische!*) Woppen, mit der Umschrift:
 Gabriel Sac. Rom. Imp. Trans. Prin. et Reg. Hung. Cro. Scla. Rex Et Sic. Com.

Nro 26. Eine 4 α -ige Falcaunen, auff beschlagener, schlechter Mundur. Nebst
 zugehörigen Ladzeug. — Hinder den Dellvinen dise Schrift:

Rudolphus II. Rom. Im. ac Hung. Et Bohem. Rex etc. Hinder den Schrift ein
 Keys. gekrönter, thopelter Adler, mit umbhangenten guldenen Flusz, und inhaltenten
 Wappen mit 3 Löben und 2 Thurn.

Wiget 19 Cent. 72 α .

Nro 27. Eine 4 α -ige Falcaunen, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Hat vornen auff den langen Felt dise Schrift: Urban Speiyer gos mich 1600. Hinder den Dellvinen dise Schrift:

Rudolphus II. Rom. Im. ac Hung. Et Bohem. Rex, etc. Undterhalb der gekrönte Keys. toppelter Adler.

Nro 28. Eine 4 α -ige Falcaunen, auff beschlagener, alter unbrauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinder den Dellvinen dise Schrift:

Rudolphus II. Rom. Im. ac Hung. Et Bohem. Rex, etc.

Under der Schrift der Keys. gekrönte thopelte Adler, mit umbhangenten gulden Flusz, und inhaldentes 4-faches Felt, 3 Löben 2 Tuhrn.

Nro 29. Ein 5 α -iges Stuckh, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur, nebst Ladzeug. — Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, worundter dise Schrift:

Illustrissimo Principi Ac Dño Dño Georgio Rakoczi Dei Grat. Principi Trans. Parti. Reg. Hung. Dño ac Sic. Com. ac Dño Dno Clementissimo.

Undter disen:

Mit Gottes Hilff gos mich Herman Liders. A. D. 1645.

Wigt 11 Centen 54 α .

Nro 30. Ein 2½ α -iges Regiment-Stückhl, auff schlecht beschlagener, völlig unbrauchbahrer Mundur; die Röder unbeschlagen. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen die verkehrte Schrift:

Rudolphus II. Rom. Im. ac Hung. Et Bohem. Rex etc.

Hinder den Schrift die keys. gekrönte, thopelte Adler.

Wiget 10 Centen.

Nro 31. Ein 10 π -iges, obengetachtes Vogl-Stuckh, auff beschlagener, alter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt ein Herz, mit schon bemelter Schrift. In der Figur: ein *Pavitus*, mit under habenten Psalm XXV.

Vide inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, et odio iniquo oderunt me.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit der Umschrift:

Georgius Rakoczi, etc.

Undter den Wappen: Non est Currentis, etc.

Wigt 19 Centen 49 π .

Nro 32. Ein 10 π -iges, gleichformiges Vogl-Stuckh, auff beschlagener, alter Mundur; nebst Ladzeug. Vornen auff den langen Felt ein Hertz, mit bemelter Einschrift. In Figur: ein *wilter Ochs* (Bölény), mit undter habenten Psalm XXIX.

Vox Jehova confringens Cedros Et Confringit Jehove Cedros Libani.

Hindter den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit seiner Umschrift: G. R. D. G. etc.

Undter den Wappen: Non est Currentis, etc. wie oben.

Beim Apfel-Baum, oder Götzy-Pattrie genanth.

Nro 3. Eine 8 π Stein schiesente Haubitzen, auff beschlagener neyer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen dise eingehauene Schrift:

Illustrissimo Com. ac Dño. Ioan. Druget de Humona Jud. Cur. Reg. Per. Et de Ung. Cottum Zemp. (et de Ung) Sup. Com. S. C. R. Mats. Par. Reg. Hung. Sup. Genera. Cons. Cam. me F. F. A. D. MDCXXXIX.

Hinder diser Schrift ein lährer Schilt mit ainst gesetzen, gekrönten Helm. Hinden auff den höchsten Reiff: Georgius Wirt gos mich. 1639.

Nr. 33. Eine 6 π -ige Falcaunen, auff beschlagener, alter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit unleszlicher Umschrift.

Nro 34. Ein 10 π -iges gleichformiges Vogl-Stuckh, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — In der Figur: *ein tigertihr. tigris* (igy), mit under habenten Psalm CVIII. (igy).

Da Nobis Auxilium ab Angustia. Namment (igy) salus Honoris.

Hinter den Dellvinen dasz Rakozische Wappen, mit schon getachter Umschrift. Under diese: Non Est Currentis, Neque, etc.

Wigt 20 Centen 12 π .

Nro 35. Ein 10 π -iges gleichformiges Foglstuckh, auff beschlagener, alter, unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Auff den langen Felt ein Herz, mit schon getachter Einschrift. In der Figur: *ein Alces*, mit under sich habenten: Psalm. XXVI.

Expecta Jehovam, Corroborate, Et Roborabit Deus Cor tuum, Et Expecta Jehovam.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Woppen, mit oben getachter Umschrift, und Unterschrift.

Wigt 20 Centen, 88 π .

Nro 36. Eine 12 π -ige Quardir-Schlangen, auff beschlagener, alter, unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen. Ladzeug. — Hinder den Dellvinen dise Schrift:

Ferdinandus Divina favente Clementia. Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Boëmiae Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae. Anno MDLVIII.

Folget dasz Wappen mit 2 Feltern, oben unden über Kreuz 2 grossze Löben mit auff habenten Kronen, und thopelten Schweiffen; in der Miten 2 kleine Felter, lincks und rechts übers Kreuz 2 Thurn; über dasz völlige Wappen die Keyszerliche Kron, mit umbhängenten gulden Flusz.

Under disen dise Schrift:

Cantor ista perfecta fuit Tempore May. Do. Melchiori De Roblis. Aulico S. Ce. Ma. Et Cap. Civitatis Cassovien.

Undter disen noch:

Die Singerin bin ich genanth

Dem Römischen Kei. Wol bekant,

Wan ich anfank zu singen,

Wil ich ain den puckl zutringen. MDLVIII.

Auf den höchsten Reiff im Boden-Stuckh:

Frantz Illenfelt gos mich.

An disen Stuckh ist dasz Zintloch verschraufft.

Vor dem Zeughaus auf der Erden ligente Stuckh, ohne Mundur.

Nro 37. Eine 12 π -ige Quardir-Schlangen, welches der Kopf abgeschniten.

Vornen unden den Kopf dasz Graff Traunische Wappen, mit der Unterschrift:

Ernst, Des Hei. Röm. Reichs Graffen Abensperg und Traun gr. ober Lanth und Haus Zeugmeister.

Hinder den Dellvinen umb das Bodenstückh dise Umbschrift:

F. III. Dei Gr. Rom. Imp. S. A. ac Ger. Hung. Bohem. Rex. Archi Dux Austr.
Anno 1656.

Hinden auff den höchsten Reiff:

In Eperies, Georgius Wirth gos mich.

Nro 38. Eine 10 π -ige lange, obgetachte Felt-Schlangen, von Johan Georg Saltzbrun etc., mit den Psalmen XXXV. Domine Prehente Scudum aut Clipeum ac surge in Auxilium meum. (Így.)

In Figur: die *Tauben*, mit der Unterschrift:

Ego sum Columba Nidulata Illustrissimo Principi meo, Cuius Hostes Adiutore Deo Indefessi Volatus Mey, Industria Arco. Saros Patak, Anno MDCXXXII.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Woppen, mit der Umbschrift:

Georg. Rakoczi D. G. Pr. Tr. Par. Reg. Hung. etc. Nebst Unterschrift: Non est Volentis, Neque Currentis, Sed Miserentis Dei.

Nro 39. Eine 10 π -ige gleichformige Schlangen, mit den Psalm. 46. Dominus Arcum Conderet Et Confriguet Arma, Scuta Comburet Igni.

In Figur: die *Rebhun*, mit Unterschrift:

Ego sum Perdix perita Hostes perdere Illust. Georgy Rakoczi Regni Tran. Prin. formata Patakini, Anno 1633.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Woppen, mit getachter Umb- und Unterschrift.

Nro 40. Eine 10 π -ige gleichformige Schlangen. Auff den langen Felt mit oben getachter Schrift, und under habenten Psalm CVIII.

Da Nobis Auxilium Tuum Ab Hoste, Quia Vanum Est Auxilium Humanum.

In Figur: die *Turteltauben*, mit Unterschrift:

Ego sum Turtur Illustrissi. Prin. Mey Cura Et Sumpibus fus. S: Patak MDCXXXI.

Hinder den Dellvinen mit Wappen und Schrifften, wie oben.

Nro 41. Eine 7 π -ige Schlangen, mit verschraufften Zintloch. Vornen, auff den langen Felt, in einen kleinen Schilt folgende Schrift:

Maurit. Hasz Me Fudit 1597.

Hinder den Dellvinen ein lährer, vier eckigter Schilt, gleich darunden gleichfolz eine erhobene Blaten, allworein dasz Wappen erst solte verschniten werden.

Nro 42. Ein $2\frac{1}{2}$ π -iges Stückhl, ohne Dellvinen, mit versraufftẽ Zintloch. In der Miten desz langen Felts ein grosszer gekrõnter Löb. Hinder den Schilt-zapfen ein vier-eckigter Schilt, mit vier gescholtten Meer-Muschlen, in welchen dise Schrift stehet:

Sumptibus Illustris. facta sum Petri Perennis 1542.

Nro 43. Ein 1 π -iges Stückhl, worauff kein anderes Zeichen gegoszen, als hinten, hort an den 2 Dellvinen ein: Nro 76.

Nro 44. Ein 16 lothiges Falconet. Hinden, zwischen den 2 Dellvinen ein eingehauenes: Nro 65. Beszzer hinderwertzs auff den Boden-Stuckh zwey Buchstaben: A. F. Worinder ein Woppen, in welchen ein Fucksz, und under disen 2 Lillien stehen.

Nro 45. Ein 1 π -iges Stückhl. Fornen auff den langen Felt folgende Schrift:

E. D. Michaël B. Bidi, Arcis Munkach prefectus, Comes de Bereg. F. C. MDXLII.

Underhalb disen eine Woppen, mit einer Kron, worausz sich ein halber Aichhorn representiert.

Hinder den Dellvinen ein Schilt mit den Namen: Peter Wenička.

Nro 46. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Commer. Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 47. Ein 7 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Commer. Hinder den Dellvinen mit dasz Rakozischen und sibenbürgischen Wappen.

Nro 48. Ein 4 π -iges, kurtzes, altvätterisches, 8 eckigtes Ketten-Stuck, mit vier eingegoszenen eysernen Ringen. Hinten, bey den Zintloch rechts und links, zwey gleichformige Schilt oder Woppen, worinnen sich einen jeten über dasz Creutz zwey Felther, don über dosz Creutz oben trey, und unden 3 Sternen befinden.

Nro 4. N. B. Eine 4 π -ige altvätterische Steinschisente Haubitzen, oder Steinschiesentes Cammer-Stückhl; die völlige Länge von 7 Calliber, welches gleichfalsz hinten her mit 2 eingegoszenen Ring, vornen mit einen Mettallen-Grüff zu Einhangung in Ketten, hinten und fornem mit einen Absehen, und ohne weiteres Zeichen gegoszen ist.

Nro 5. N. B. Ein 60 π -iger Stein werffenter Pöller, welcher noch ney und wenig gebraucht. Vornen, hinder der höchsten Verstabung ein Woppen, woran aber nichts zu erkennen, alsz die Römische Kron, die weilen sich der Pöller also befindet, wie es von der Tambgruben herkommen ist.

Nro 6. N. B. Ein 19 π Stein werffenter Pöller, ohne Dellvinen. Vornen auff den höchsten Reiff die eingehauene: Nro VII. Underhalb: Rud. II. Rom. Imp. — Hindenher, auff den geschweifften Boden-Stuckh der eingehauene Namen: Opus Christoff Löffler.

Nro 7. N. B. Ein 10 π Stein werffenter Pöller, ohne Dellvinen. Under der obersten Verstabung dise Schrift umb und umb:

Dominicus Trunck zu Ysleben gosz mich. 1527.

In Platz der Dellvin ein Schilt mit 3 zugespitzten Feltern.

Nro 8. N. B. Ein 7 π Stein werffente Pöllerl, ohne Dellvin, mit geschweifften Boden-Stuckh. Zwischen den vordern Verstabung ein thopelter Adler. Hinder den Schiltzapfen, umb die Cammer, folgende Schrift: Hans Dirin gos mich. 1514.

Nro 9. N. B. Ein 7 π Stein werffenter Pöller, ohne Dellvin, mit verschraufften Zintloch. Oben, an Platz der Dellvinen, diser eingehaute Namen:

Friderich Fleischman. Wigt 1 Centen XXXXXXV Pf. 1590.

In der ndern Vöstung, auff der Way Ádám Pattrie.

Nro 5. N. B. Eine 16 π Stein schiesente Haubitzen, auff halb beschlagener, völlig unbrauchbarer Mundur, nebst unbeschlagenen Rödern; darbey der gehörige Ladzeug. Hin-

der den Dellvinen befindet sich ein lühres Felt worin die Description sollte eingehauen werden. Hinder disen Felt, ober der Zintpfanen (?) der Keys. thopelte Adler, mit umbhängenten guldenen Flusz. In dem Adler aber ein Woppen: lincker hant 6 ausgetheilte Felter, rechter Handt oberhalb ein grosser Löb, underhalb über dasz Creuz 2 Thurn und 2 kleine Löben.

Wiget 11 Centen 80 π .

Diese Haubizen ist fost ney, wie sie von Gusz herkommen ist.

Nro 49. Ein 3 π -iges kurtzes Stückhl, mit zugespitzter Cammer; auff beschlagener, unbrauchbarer, ruinirter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Hinder den Dellvinen das Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 50. Ein 3 π -iges kurtzes Regiments-Stückhl, auff beschlagener, alter schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Auff den langen Felt ein Sperber, einen Ring auff einen Zweig sitzend. Mit der Umschrift:

Der Sperber bin ich genant.

Hinder den Dellvinen ein Wappen, mit 2 Rebmesszern, worüber eine Kron, und über der Kron ein Curhudt, mit ein auffrecht stehenten spanischen Creutz; über disen Creuz ein Cardinal-Hut, mit abhängenten Frantzen. Undter disen Wappen folgende Schrift.

Franciscus Cardinalis Et Princeps A. Dietrichstein. 1634.

Nro 51. Ein 2 π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Gehen ab die Schiltdeckhel. Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Rudolphus Secundus Dei Gra: Electus Romanor: Imperator semper August ac Germaniae Hungar. Bohem: etc. Rex. Archidux Austriae, Dux Burgund: M · D · LXXIX.

Hinder diser Schrift der Keys. gekrönte thopelte Adler. Zwischen den zwey höchsten Reiffen: Hans Christoff Löffler. Nro 26.

Nro 52. Ein 1 π -iges Stückhl, auff beschlagener, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen auff den langen Felt, folgende Schrift:

Hans Hoffman Frey Herr Zu Gruenpuhel und Strecha Obrister Erb-Lant Hoffmeister in Steyer. Ro: Ka: Mt: Rath. Hauptman zu der Neystatt, Purgraff auff Steyer. 1554.

Hinder den Dellvinen ein grosszes Woppen, mit 3 offnen Helmen und aufgesetzten Kronen, worauff rechterhant ein Steinbockh mit einer Kron, in der Miten ein gekrönter Löb, hinder sich 12 Pfauen-Federn; linckse eine Kornen-Garbe, inden her (z?) in den Schilt rechter Hant oberhalb ein Steinbockh, unden eine Garbe, lincker Hant oberhalb eine Garbe, underhalb ein Steinbockh, in der Miten ein Löb. Hindten auff den höchsten Reiff:

Michl Topler gos mich.

Wigt 5 Centen 74 π .

Nro 53. Ein 1 π -iges Stückhl, auff beschlagener, neyer Laveten, und unbrauchbaren Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen, hindter den ersten Verstabung ein Fratzen-Gesicht. Vor den Dellvinen ein Engels-Kopf; hinder den Dellvinen das Wappen mit einen Kopf, so zwey Engl halten, mit inhaltenter Schrift:

Non minor virtus querrere Parta fuere gent. Bennidich Me Fecit getani. (Így Gedani).

Vorwertz desz Zintlochs auff den Boden-Stuckh ein Ring mit 4 löhren Schilt, oberhalb eine verkehrte Lillien stehend.

Nro 54. Ein 1 π -iges Stückhl, auff beschlagener, guder Mundur, mit verihrtten, unbrauchbaren Rädern: Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen auff den langen Felt folgende Schrift: Hans Matko Gieser.

Hinderhalb ein Beer, so einen Pfeyl in der rechten Pratzte halt. Anstat der Dellvinen: 2 Beern. Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Magnificus Dñus Georgius Haller De Hallerkö fieri fecit. Dominus Est Fortitudo Mea. 1617.

Hinder diser Schrift ein Krantz, worinnen ein Woppen, mit lähren Schilt, oberhalb zwey offner Helm, etc. welches zwey Beern halten. — Hinden, auff den höchsten Reiff der Verstabung: In Kaplian. Anstat der Trauben: Beeren-Kopf.

Nro 55. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Cammer, auff beschlagener, guder, brauchbarer Lavet, mit verihrtten, unbrauchbaren, unbeschlagenen Rödern. Nebst zugehörigen. Ladzeug. Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Auff der Mayerhoff-Patrie.

Nro 56. Ein 1½ π -iges Stückhl, ohne Dellvin, auf beschlagener, alter, unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen und hinden mit grossen Fligen. Hinden umb dasz Bodenstuckh mit folgender verlehrter Schrift:

Her Jane Von Strasnitz MCCCCXXVIII.

Under disen ein Schilt, worinen ein gekrönter Löb rechts, und lincks 2 geharnischte Männer mit Helleporten disen Schilt halten. Vor den Zintloch eine thopelte Lillien.

Nro 57. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Commer, auff beschlagener, neyer Lavetten, mit verihrtten unbrauchbaren Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 58. Ein 1½ π -iges Stückhl, auff beschlagener, alter, verihrtter Mundur. Nebst gehörigen Ladzeug, Vornen umb den Kopf 5 Geschwisster Kints-Köpf; vor den Dellvinen 3 dergleichen. Anstat den Dellvinen 2 Löben. Hinder den Dellvinen folgende eingehaute Schrift:

Dominus Franciscus Bebek De Pelseucz. 1545.

Underhalb der Schrift ein Schilt, mit einen 6 zweigigen Palm-Baum, mit thopelten Creutz underzogen. Vor den eingeschraufften Zintloch 3 gefligelte Engels-Köpf.

Nro 59. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Cammer, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinder den Dellvinen dass Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 60. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Cammer, auff beschlagener, alter, unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Mit unbeschlagenen Rödern. Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 61. Ein 3 π -iges kurzes Bock-Stückhl, auff beschlagener, alter, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen auff den langen Felt ein A. Hinder der Dellvinen ein Wappen mit zwey Messern, oberhalb ein gefligelte Engls-Kopf, worauff ein Cur-Hutt. Umb dasz Woppen der guldene Flusz, beiden Seiten die Jahrzahl: 1642.

Nro 62. Ein 16 lothiges altvotterisches Stückhl, ohne Dellvinen; auff beschlagener neyer Laveten, mit unbeschlagenen, verihrtten Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen, auff den altvätterischen Kopf, eine Fliegen; auff den langen Felt gebunter Kranz, worinen übers Creuz 2 topelte Schilt, und über dasz Creuz 2 gekronte Löben stehen. Hinden, auff den Bodenstückhl folgende Schrift: Hans Turini gos mich 1526.

Nro 63. Ein 4 π -iges neygegosszenes Rakozisches Regiment-Stückhl, auff beschlagener, alter, brauchbahrer Mundur. Nebst gehörigen Lodzeug. Vornen auff den langen Felt dasz Hungarische Wappen, mit der Überschrift: Pro Libertate. Hinden, auff den Bodenstückhl dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 6. N. B. Eine 12 π Stein schiesente Haubitzen, auff beschlagener, anoch brauchbohrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinder den Dellvinen ein lährer Schilt, worinen dasz Woppen erst sollte verschnitten werden, ohne weiteres Zeichen. Hinden mit einen ovalen Boden. (E pont késöbb van odavetve.)

Nro 10. N. B. Eine 24 π Stein werffenter Pöller, auff spanische Arth gegosszen; ober der Zint-Pfannen dasz Rakozische Wappen, mit einen einfachen Adler, underhalb dasz Rad auff treen (dreien) Bergen. Ohne weiters Zeichen.

Mill-Pattrie.

Nro 64. Ein 1 π -iges Stückhl, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur, ohne Schiltteckl, so vornen sehr ausgeschossen. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt ein Schilt, worinnen 2 Buchstaben zwischen den Band stehen: F. P. In den Schilt ein Kron, auff der Kron ein altvatterischer Menschen-Kopf mit ein grosszen Barth, welcher sich gleich einen Vogl repraesentiert, der Barth gleich einen Schweyff, so auff 2 Vogl-Füszten stehet hinder den Oren aber stehen zwey Adler-Fligl. Hinder den Dellvinen die Jahrzahl 1542.

Nro 65. Ein 4 π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, alter, unbrauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Zwischen den vortern 2 Verstabungen stehet dise Schrift:

Mauric. Hasz Saltzburgiensis me Fusit. 1598.

Auff den langen Felt ein unauszgearbeiter Steinbockh. Hinder den Dellvinen in einer Taffel folgende Schrift:

Divo Rudol. Aug. Dacia. Recu, S. S. Nileg. Cur. Anno CIO · IO · XC · VIII.

Under disen eine lehre Taffl. Oberhalb beiden Taffeln ein grosszer Risz, welcher aber, den Ansehen nach nur von der Form und Gusz herkomet.

Nro 66. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Kammer, auff beschlagener neyer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinden auff den Bodenstückhl dasz Rakoczische und sibenbürgische Woppen.

Nro 67. Ein 1½ π -iges Stückhl, mit verschraufften Zintloch, ohne Dellvin; auff beschlagener neyer Laveten, mit verihrtten, ubrauchbaren Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug, Vornen auff den langen Felt die Jahrzal: 1534. Hinder den Schiltzapfen, auff den Boden-Stückhl in einer Taffl dise eingehauene Schrift:

Sebastian von Pempfling Frey Herr Span und Purgraff zu diosger. (Diós-Győr.)

Hinder diser Taffl ein Schilt, mit zehen blinten und zehen erhobenen Feltern. Hinten auff den höchsten Reiff an Boden:

Hans Schwartz gos mich.

Nro 68. Ein 3 π -iges Stückhl, mit zugespitzter Kammer; auff beschlagener, guder, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinden auff den Bodenstückh das Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 69. Ein 3 π -iges Regiment-Stückhl, mit verschraufften Zintloch, auff beschlagener, alter, annoch brauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt in einer Taffl ein 3 zweigiger Baum, auff jeten Zweig eine Aichl stehend.

Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Maximillianus II. D. V. Cl. ta Imp. Semp. Aug. Rom. Hung. Bohöm. etc. Rex. Archidux Aus. Dux. Bur. Com. Tirolis etc. Me Fieri Jussit. MDLXX.

Hinder diser Schrift der Keys. gekrönte thopelte Adler, mit umbhängten goldenen Flusz.

Nro 70. Ein $2\frac{1}{2}$ π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen umb den Kopf, hinder den höchsten Reiffen, übers Creutz, oben und unden zwey Engels-Köpf, auff beiden Seiten 2 Fratzen-Gesichter. Hinder den Dellvinen, auff den Bodenstückh, in einen thopelt gebuntenen Kranz, dasz Wappen mit 2 Rebmeszszern in einen Ring, worüber die Kron, über der Kron ein Cur-Hut mit obstehenten spanischen Creutz, auff den Creutz ein Cardinal-Hut, mit abhangenten Frantzen. Under disen Wappen folgende Schrift: Franciscus Cardinalis et Princeps A. Ditrichstein. 1636.

Nro 71. N. B. Ein 35 π Stein verffenter Pöller, auff seiner beschlagener, brauchbahrer Schleipfen. Nebst zugehörigen Ladzeug. Oben auff den Flug dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 72. Ein $1\frac{1}{2}$ π -iges Stückhl, mit ausgebrenten Zintloch, auff beschlagener, brauchbaren Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt ein Fisch gleich einen Ploteysen. Hinden auff den Boden-Stückh ein thopelte, gekrönter Adler, mit unhangenten guldenen Flusz, worüber eine lähre Taffl sich befindet.

Nro 73. Ein $2\frac{1}{2}$ π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Hinten, auff den Bodenstückh der Keys. gekrönte Adler, oberhalb folgende Schrift:

Rudolphus II. Rom. Im. ac Hung. Et Bohöm. Rex. etc.

Hinden auff der höchsten Verstabung die eingehauene Nro 47.

Nro 74. N. B. Eine 18 π Stein schiesente Haubitzen, auff beschlagener, anoch brauchbahrer Mundur, ohne Schilt-Deckl, die Röder unbeschlagen. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen ein lährer Taffl, hinder diser ein lährer runden Schilt, worein die Schrifften und Wappen solten gehauen und geschniten werden sollen, hinden mit einen ovalen Boden.

Cassarn-Pattrie.

Nro 73. Ein 3 π -iges kurtzes Bockstückhl, auff beschlagener, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt der Buchstabe: B. Hinder den Dellvinen ein Wappen mit 2 Rebmeszszern, worüber ein Engels-Kopf mit Cur-Hud; dasz Wappen mit umbhangenden guldenen Flusz, rechts und linckhs die Jahr-Zahl: 1642.

Nro. 8. N. B. Eine 18 π Stein schiessente Haubizen, auff beschlagener, völlig unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen ein lährer Taffl, under der Taffl ein Keys. gekrönter, thopelter Adler, mit umbhangenden guldenen Flusz. Hinden mit einen ovalen Boden.

Nro 9. N. B. Ein 18 π Stein schiessente Haubizen, ohne Dellvin, mit gechweiffen Boden; auff beschlagener völlig zusammengefallener Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

An Plaz der Dellvin ein Schilt, worauff unden her ein halber Montschein, mit einen aufrecht stehenten Pfeyl; auff jeter Seiten ein Stern.

Nro 74. Ein 2 $\frac{1}{2}$ π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt folgende Schrift:

Georg Wird in Eperies gos mich MDCXXVIII.

Zwischen den Dellvinen eine Nro 57. Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Dño Martino Karczmarowitz Judice Civit. Eperies Existente.

Underhalb ein grosszes Wappen in vier Theil zertheilt; in der obern rechts ein Löb, mit einer gekrönten saulen (igy) haldent, lincks ein halber Adler, welcher ein treyfache Rosen auff einen Zweig halt. Unden gleich wie oben, verkehrt. Über den völligen Wappen ein Kron.

Nro 12. N. B. Ein 35 π Stein werffenter Pöller, auff beschlagener, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen schlechten Ladzeug.

Ober her auff den Flug dasz Rakozische Wappen.

Nro 75. Ein 7 π -ige Falcaunen, mit ausgebrenten Zintloch; auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt in einer Taffl, worüber eine Trauben mit folgender Schrift:

Rudolphus Freyherr Von Teiffenpach General Lanth und Haus-Zeugmeister.

Zuruckhwertz ein Woppen, worin übers Creutz 2. Löben, dan übers Creutz 2 gezo-gene Felter, über den völligen Woppen eine Kron, mit umbhangenden guldenen Flusz. Vor den Zintloch auff den Bodenstückhl der Keysz. thopelte Adler, worinen gleichfalsz dasz getachte Wappen, mit umbhängenden guldenen Flusz, und der Überschrift:

Fer. III. Dei Grat. Rom. Imp. Ger. Hung, Bohöm. Rex Archd. Ausztriae. Anno 1652.

Wigt 14. Centen.

Nro 76. Ein 2 $\frac{1}{2}$ π -iges Regiment-Stückl, auff beschlagener, brauchbarer Montur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen folgende Schrift.

Gegussen durch Paul Neidls Hand. Anno 1561.

Auff den Bodenstückh die Figur Judit mit auffhabenter Hauben, gleich einer Impfl, in der Haut haltent eine Blaten mit den Haupt Holloferni, worüber ein thopeltes spanisch Creutz stehet.

Umb die Figur der Person eine Pfordten, in welcher folgende Umschrift:

Das Wort Gottes bleibet Ewiglich, dis Weist Christus.

Nro 77. Ein 2 α -iges Regiment-Stückhl, mit verschraufften Zintloch; auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt ein Hecht in Waszer. Hinden auff den Bodenstückh, vor den Zintloch der Keys. gekrönte, thopelte Adler, mit umbhängente gulden Flusz und inhaltenten Woppen.

Nro 78. Ein 3 α -iges Stückhl, mit zugespitzter Commer; auff beschlagener, brauchbahres Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug Hinder den Dellvinen dasz Rakozische Woppen.

Nro 79. Ein 1 $\frac{1}{2}$ α -iges, kurtzes Stückhl, mit verschraufften Zintloch; auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Ohne Dellvin. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Hinder den Schiltzapfen, auff den Bodenstückh ein underzogener Schilt oder Wappen: in den andern Theil ein halber Ein-Horn, in den obern Theil ein unbekanter Vogel in der Lufft, gleich einen Falcken. Über den Wappen eine Pischhoff-Kappen, mit abhangenten Bäntern. Under diser Wappen in einer Taffl folgende halb erkennliche Schrift.

Frui Ergo Peis Warad Tesaulo Cum Dei ut ein. (Igy) Anno MDXLVII. (Frat. Geor. Epis. Warad. Tesaur. Utiessen: Ez lesz az értelme.)

An Boden ein grosszer Fratzen-Gesicht, worinnen die Trauben stehet.

Nro 80. Ein 2 $\frac{1}{2}$ α -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. Mit verschraufften Zintloch. Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Rudo. II. Rom. Imp. Worunder: 1598.

Nro 81. Ein 4 α -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, brauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt dasz Hungarische Wappen, mit Überschrift:

Pro Libertate.

Hinder den Dellvinen, auff den Bodenstückh dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 82. Ein 4 α -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, schlechter Mundur. Nebst Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt dasz Hungarische Wappen, mit obstehender Schrift: Pro Libertate. Auff den Bodenstückh dasz Rakozische Wappen.

Berekhsasszer (Beregszászer) Pattrie.

Nro 83. N. B. Ein 1 α -iges, eysernes Stückhl, auff unbrauchbahrer Mundur, mit verihrtten, unbeslagenen Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug. Ohne einiges weiteres Zeichen.

Nr. 84. Ein 18 lothiges Falconet, auff beschlagener, unbrauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt ein geharnischter Man zu Pferd sitzent, so einen Fann in der rechten Handt halt. Hinder den Dellvinen folgende Schrift:

Rudolphus Secundus Dei G. Electus Romanor. Imperator semper August. ac Germaniae Hunga. Bohöm etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burg. MDLXXXVII.

Hinder dieser Schrift der Keys. gekrönte Adler, mit umbhangenten guldenen Flusz und in stehenten Wappen. — Hinten zwischen den zwey höchsten Reiffen der Namen eingehaut:

Hans Christoff Löffler. Nr. 75.

Nro 85. Ein $2\frac{1}{2}$ \mathcal{A} -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, neyer Laveten, mit verihrtten Rödern. Nebst zugehörigen Ladzeug. Vornen umb den Kopf mit vier Fratzen-Gesichtern. Hinder den Dellvinen in einer Taffl folgende Schrift:

Rudolphus II. D. G. E. Rom. Imp. semper August. ac Germa. Hung. Bohöm. etc. Rex. Archidux Austriae, Dux Burgund. etc. MDLXXVIII.

Hinder dieser Schrift der Keys. gekrönte, thopelte Adler, mit umbhängenten guldenen Flusz und inhaldenten Woppen; zwischen den höchsten Reiffen:

Hans Christoff Löffler. Nro 18.

Nro 86. Ein 1 \mathcal{A} -iges Stückhl, auff schlecht beschlagener alter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt folgende Schrift:

Ferdinandus Rex me fecit MDLVII.

Hinder diser Schrift der einfache, gehrönte Adler, mit umhangenten guldenen Flusz und inhaldenten Woppen.

Hinder den Dellvinen umb dasz Bodenstückh folgender Namen:

Frantz Ilenfelt gos mich. M · D · LVII.

Nro 87. Ein $3\frac{1}{2}$ \mathcal{A} -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Nebst Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt folgende Schrift:

Ernst Graff v. Abensperg v. Traun. R. K. M. geh. Rath. Cam, Po. L. V. H. Zeugmeister Lanth M. V. Gen. Lant. op. In. Ö.

Hinder dieser Schrift ein Wappen mit einen niderigen, und einen erhobenen Felt; links und rechts ein Engl, unden und oben ein Frotzen-Gesicht, über den Woppen eine Kron. Hinder den Dellvinen der Keys. gekrönte, thopelte Adler, mit in stehenden Wappen und umbhangenden guldenen Flusz; mit der Überschrift:

F. III. R. I. S. A. 1656.

Hinder den ersten Abbruch der Verstabung der Name:

Gos mich Balthase Herolt in Wienn.

Nro 88. Ein 4 \mathcal{A} -iges Regiment-Stückh, auff beschlagener, brauchbahrer Mundur, nebst gehörigen Ladzeug. Gehen ab die Schilt-Deckhl.

Vornen auff den langen Felt dasz ungarische Wappen, mit Überschrift:

Pro Libertate.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nro 89. Ein 16 löthiges Falconet, auff schlecht beschlagener, unbrauchbahrer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Feld ein unerckentlicher Zeichen. Hinden auff den Bodenstuckh ein blind gegoszsener Taffl, ohne anderes Zeichen.

Nro 90. Ein 18 lothiges Serpentintl, mit verschraufften Zintloch, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen auff den langen Felt ein Stuckh, wonbey der Bixenmeister sombt der Zintruten, mit prennenten Luntten stehet. Hinder den Dellvinen in einer Taffl mit folgender Schrift:

Rudolphus Secundus Dei Gra. Electus Romanor. Imperator semper August., ac Germaniae, Hunga. Bohöm. etc. Rex. Archidux Austriae, Dux Burgund, etc. MDLXXXVI.

Auff den Bodenstuckh der Keys. gekrönte Adler, mit umbhängenten guldenen Flusz und inhaldenten Wappen. Hinden, zwischen den zwey höchsten Reiffen:

Hans Christoff Löffler Nro 68.

Scharffe Eckh Pattrie.

Nro 91. Ein 3 α -iges Stückhl mit zugespitzter Commer, und beschlagener, völlig neyer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Auff den Boden-Stuckh dasz Rakozische und sibenbürgische Wappen.

Nr. 92. Ein $2\frac{1}{2}$ α -iges altes Regiment-Stückhl, mit verschraufften Zintloch; auff beschlagener, alter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt ein Schilt mit Creuzweisz übereinander stehenten Schwerdern, worüber eine Kron. Hinder den Dellvinen die Jahrzahl: 1549.

Nro 93. Ein 4 α -iges Metall-reiches, kurtzes Stückhl, ohne Dellvin, mit verschraufften Zintloch. Auff beschlagener, alter Laveten und umbeschlagenen Rödern.

Vorn der Kopf mit zehen aufgeworffenen ecken; auff den langen Felt folgende Schrift:

Franciscus Patocsi Df. Eperies 1548.

Hinder den Schiltzapfen ein unerckentlicher Wappen, worüber 2 Kronen, die trite auff den Cebter verkehret stehet. In der Miten desz Wappen zwey übers Creuz stehente geharnischte Armen, jeder in den Handt ein Zepter haldent, in jeten Zepter eine Kron stekent, oben auff den Zipfel eine verkehrte Kron.

Hinten umb die Aichl anstat der Trauben ein 5 eckichter Stern. Dasz Bodenstuckh mit 10 Ecken.

Wigt 5 Centen.

Nro 94. 1 π -iges Stückhl, auff beschlagener, brauchbahrer Mundur. Nebst gehörigen Ladzeug. Gehen ab die Schilt-Deckhl. — Vornen auff den langen Felth ein Thir, gleich einen Wolff. Hinder den Dellvinen ein Greyff, mit beden Pratzen ein Schwerdt haldent, mit der Unterschrift:

Mit Gottes Hilff gos mich Herman Benninck zu Danszigk. Anno M · D · LXXXVIII.

Auff den Bodenstuckh ein Wappen mit 2 verkehrten halben Monten, zwischen welchen ein Schwerdt mit den Spizen abwärts stehet; oben lincks und rechts desz gefaszes 2 Buchstaben: J. D.

Nro 95. Ein 12 lothiges Stückl, auff beschlagener schlechter Mundur. Nebst gehörigen Ladzeug.

Hinder den Dellvinen in einer Tafl folgende Buchstaben :

N · E · D · G · 1613.

Hinder diesen ein Kranz mit einen Wappen, undenher ein Schilt mit einen Greyffen, so in der rechten Hant ein krumpes Schwert halt, worüber ein gekronter offner Helm ; ober der Kron ein Greiff, so gleichfalsz ein Schwerdt in der rechten Prätzen halt, mit der Umschrift :

Nicolaus Ezterhazi De Gallanta.

Under disen Wappen der Namen : Sebastianus Motco.

Nro 96. N. B. N. B. Ein 20 lothiges, kurtzes, eysernes Serpentintl, woran der rechte Schiltzapfen abgebrochen ; auff unbrauchbahrer Mundur ; ohne Ladzeug.

Nro 97. N. B. N. B. Ein 30 lothiges, kurtzes, eysernes Stückhl auff unbrauchbahrer Mundur, ohne Ladzeug.

Ist inwentig voller Gruben.

Nro 98. Ein 36 π -iges Stuckh, oder thopelte Nothschlangen, ohne Mundur.

Vorn, hinder den Kopf herumb 5 wohl ausgearbeite Fratzen-Gesichter. Auff den langen Felt die erste Schrift :

Johan Georg Saltzbrun Cibini Manens Me Fudit.

Zuruckwertzs die anterte Schrift : Psalm 56.

Tunc Reverentus Inimici Mei Retrorsum qua Die Clamabo Hoc Scio Deum affore mihi.

Hinder disen folget die Figur : *dasz Kroccodil*, mit der under habenten Schrift :

Vt Sum Niliatis Croccodilus, terror in oris Principis Hostes. Sic terreo Nemp me. Fabre factus sum Saros Patakini Anno M · DC · XXXIII.

Hinder den Dellvinen dasz Rakozische und sibenhürgische Wappen, mit der Umschrift :

Georgius Rakoczi D. G. Prin. Trans. Par. Reg. Hung. Dñus Et Sic. Com.

Hinder den Wappen folgende Schrift :

Non Est Volentis, Neque Currentis, Sed Miserentis Dei.

Nro 99. N. B. N. B. Ein 16 löthiges, eysernes Serpentintl, auff unbrauchbarer Mundur, ohne Zeichen.

Fleischhackher Pattrie.

Nro 100. Ein 1½ π -iges Stückhl, mit verschraufften Zintloch, auff schlecht beschlagener, völlig ruinirter Mundur, mit Bauern-Rödern. Nebst gehörigen Ladzeug.

Vornen auff den langen Felt folgende Schrift :

Rmus D. Nicola. Dei Gra. Archiepus Stri. Pri. Ung. Leg. Natus Zefieri (így) Me fecit Anno 1554.

Hinder diser Schrift ein grosszes Cruzifix, auff welchen ein Pischhoff-Kappen ; über dasz Creuz ein Wappen, worinen übers Creuz 2 Rosen, und über dasz Creuz ein Tür, laufent, gleich einen Einhorn. Rechts und lincks ein gekrönter Löb, so dasz Wappen halten.

— Hinder den Dellvinen auff den Bodenstuckh :

Michel Topler gos mich. 1554.

Wigt 5 Centen 24 π .

Nro 101. Ein 2 π -iges Regiment-Stückhl, ohne Dellvin, so in Zintloch sehr ausgebranth; auff beschlagener, alter, unbrauchbarer Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Vornen mit einen glatten Kopf; auff den langen Felt folgende Buchstaben: MIES. TABRO · IC. Hinter disen ein Schildt mit einen eingehauenen Thurn; umb dasz Zintloch eine Jungfrau, umb die höchsten Reiff die Buchstaben: LETHA. 1531. Hinten die Trauben: eine Sonne-Blume.

Nro 102. Ein 20 löthiges Schlangl, auff beschlagener, alter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug.

Die Dellvinen auff den Mitl-Punct, und der hinder Dellvinen anstat der Trauben seint ganz gleich, ohne weiteres Zeichen. (Igy.)

Nro 103. Ein 2 $\frac{1}{2}$ π -iges schwähr, Mettal-reiches Regiment-Stückhl, auff beschlagener, alter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug. — Vornen an der Mündung mit einen Trachen-Kopf; hinderhalb die verkehrte Schrift: Pasaliscus (Basiliscus.)

Hinder diesen ein Wappen, worinen 2 Thurn; zwischen disen zweyen Thurn ein geharnischter Man, mit einen Schwerdt, under disen Man ein Thor, allwo sich ein Fallgatter representiret. Hinter den Wappen dise Unterschrift:

Arma Regali Civitatis Radischa, Marchionatus terra Mozariensis (Moraviensis).

Hart an den Dellvinen: Illustris operis Antoni Ezekini, Anno M · D · XXXX · VI.

An Boden ein Trachen-Kopf, mit 2 grosen Hänten. (Zänten?)

Nro 10. N. B. Ein 15 π Stein schiesente Haubitzen, auff beschlagener, völlig unbrauchbarer Mundur; die Röder unbeschlagen, gehen ab die Schilt-Deckhl. Hinten mit einen lähre Schilt und Wappen, und mit ovalen Boden.

Nro 104. Ein 2 $\frac{1}{2}$ π -iges Regiment-Stückhl, auff beschlagener, verührter, schlechter Mundur. Nebst zugehörigen Ladzeug; ohne Schilt-Deckhl. — Vornen auff den langen Felt der Hercules, wie er mit einen Kolben den Trachen umbringet. Auff den Boden-Stuckh die Schrift:

Mathias Dei G. El. Rom. Imper. Ac Ger. Hung. Boh. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgun. Comes Tirollis. Anno MDCXII.

Nro 105. Ein 8 löthiges Mettallenes Stückhl ohne Wappen und Zeichen, so von der Traxler-Pattrie erst ansz Zeughausz gestellt worden. Mit einen alten Mundur.

Nro 106. Ein 4 löthiges deto., in beschlagener, alter Mundur. Hinder den Dellvinen ein Wappen, woran nichts zu erkennen als Jahrzahl 1676.

Welches auch erst von der Traxler-Pattrie ansz Zeughausz gestellt worden.

Nro 11. N. B. Ein 18 π Stein schiesente Haubitz, auff beschlagener alter Laveten, und unbeschlagenen Rödern. Nebst ihren Ladzeug; gehen ab die Schilt-Teckl.

Hinter den Dellvinen mit einen lähren Schilt und Wappen, und ovalen Boden.

Nro 12. N. B. Ein 17 π Stein schiesente Haubize, ohne Mundur. Hinder den Dellvinen mit lähren Schilt und Wappen, und mit ovalen Boden.

Nro 13. N. B. Ein 20 π Stein schiesente Haubizen, ohne Mundur. — Hinder den Dellvinen eine Taffl, mit diser eingehauenen Schrift:

Maximilianus Secundus Divina Favente Clementia Electus Rom. Imp. Semper Aug. Germani. Hungar. Bohemiae etc. Rex, Archidux Austriae Me Fieri Jussit.

M · D · LXV.

Hinder diser Schrift der Keys. gekrönte, thopelte Adler, mit umbhängenten gulde-
nen Flusz, und einhaltenten Wappen.

Dise letzte beide ligen in der undern Vöstung auff der Erden.
Item, befindet sich zu den 60 π -igen Pöller eine neybeschlagener Schleipfen.
Item, beschlagene, mit eysernen Reiffen Parillen-Vössl (igy) ... 11 Stuckh.

EXTRACT

der voran beschriebenen Metallenen und Eysernen Stuckh, Haubitz und Pöller. Als:

Metallene Stuckh.

1 Stuckh 4 löthiges		Stuckh.
1 » 8 löthiges		
1 » 12 löthiges	Id est	9
3 » 16 löthiges		
2 » 18 löthiges		
1 » 20 löthiges		
1 π -ige Falconet		9
1 ^{1/2} π -ige »		6
2 π -ige topelte Falconet		3
2 ^{1/2} π -ige »		10
3 π -ige Regiment-Stückh		15
3 ^{1/2} π -iges »		1
4 π -ige »		10
5 π -ige »		2
6 π -ige Falcaune		1
7 π -ige »		4
9 π -ige »		1
10 π -iges kurtzes Stuckh		1
10 π -ige figurirte Vogl-Stuckh («madaras-ágyú»)		10
10 π -ige gleiche Schlangen		10
11 π -ige Schlangen		1
12 π -ige Quadir-Schlangen		3
14 π -ige »		1
15 π -iges kurtzes Stuckh		1
18 π -ige Noth-Schlangen		2
20 π -ige »		1
36 π -ige thopelte Noth-Schlangen		1
Summa Metallenen		102 St.

Eyserne Stuckh.

1 Stuckh 20 löthiges		Stuckh
1 » 16 löthiges	Id est	3
1 » 30 löthiges		
1 ^{1/2} π -iges		1
Summa der Metallen und Eysernen Stuckh		106

Metallene Haubitzen.

	Stuckh
4 π-ige	1
8 π-ige	1
15 π-ige	2
16 π-ige	2
17 π-ige	1
18 π-ige	5
20 π-ige	1
Summa	13

Metallene Pöller.

	Stuckh
7 π-ige	2
10 π-iges	1
12 π-iges	1
19 π-iges	1
20 π-iges	1
24 π-iges	1
35 π-iges	3
45 π-iges	1
60 π-iges	1
Summa	12

Neye, alte metallene Petarden, jete mit einen Ohr, oberhalb die ausgegosszene, sehr enge Prantrörn. — Dise Petarden seint alle ohne Pratzten, finde auch nicht: wie solche zu irer Operation kinfftighin zu gebrauchen, dieweilen man sie auff keinen Mkrillen-Breth (igy) befestigen kan ... id est Stuckh: 9 Spring (?) Metall, welches in den allhiesigen Schloszgraben gefunden worden: 3 Centen 20 π Rohe Kupfer-Platen befinden sich in Zeughausz ... 24 Centen 60 π Metallene Pulver-Stampf oder Spiegl, zur Pulver-Mill befinden sich grosse: 10 Stuckh. kleine 2 Stuckh.

Eyserne Stuckh-Kugel.

Összesen 20,159 drb., 16 latostól föl egész 36 fontosig. Aránylag legtöbb van 12 fto (2230 drb.), 10 fto (2217), 2½ fto (1625), 5 fto (1532), 6 fto (1132), 3 fto (1115), 19 fto (1609), 17 fto (840), 11 fto (830), 1 fto (823), 7 fto (744), 28 fto (720), 9 fto (719), 1½ fto (660), 16 lato (640), 4 fto (521), 36 fto (460), 14 fto (440), 2½ fto (381), 26 fto (348), 9 fto (347) 26 fto (286). A többi 200-on alól. Summa ... 20,159 St.

Ketten-Kugl,

welche sehr verrost seyn.
3 π-ige: 18 Stuckh, 10 π-ige: 86 St., 27 π-ige: 100 St. ... 204 Stuckh
Summa Summarum ... 20,363 St.

Steinerne Kugl.

15 π -ige 350 Stuckh, 4 π -ige 470 Stuckh, $3\frac{1}{2}$ π -ige 200 Stuckh, $1\frac{1}{2}$ π -ige 100 Stuckh,
 Summa 1120 Stuckh

Trauben und Pixen-Kartaschen,

welche sehr alt sein. 3 π -ige Trauben-Kartaschen mit Bley-Kuglen 53 St. 10 π -ige mit
 Eysen-Kugl 27 St., 12 π -ige detto 40 St. Summa 120 St.

Pixen-Kartaschen, mit eysern Hack und Schrott gefüllt, von Holz: 3 π -igen 100 St.,
 6 π -ige 62 St., 11 π -ige 19 St., 15 π -ige 11 St. Summa 192 St.
 Summa in allen 312 St.

Thophagen.

Kisebb és nagyobb tusos: 120, csak cső: 40, összesen... .. 160 Stuckh

Orgeln.

Zwey auff Axt und Rödern ney geschüfft Orgeln, jede von 10 Läuffen, *wovon die eine
 Orgel die Leüff wegen ihrer Schwäche völlig mit Eysen-Trath und Leder bewunten ist; id est: 2 St.*

Dise Invention hat ein Franzosz allhier insz Werckh gericht, und hat sie *lederne-
 thopelhagen*, mit eysernen Seelen getauft. Haben ihre Prob noch nicht erreicht.

Dan befindet sich ein etwasz grösszerer, auff der gleichen Arth verfertigter Lauff,
 in Caliber von 16 Loth Bley, mit Leder und Trath bewunten, auff einen Creuzweisz stehen-
 ten Pockh geschiffet, unden mit vier kleinen Rödern. Nro 1.

Mehr, acht kleine eyserne Pöller, in Diameter 4 π Stein, welche auff einen Lager
 liegen, gleich einer Orgl, so eben getachter Franzosz inventirt, so auff einen Pferdts insz
 Felth hätten sollen geführt werden, so aber noch nich probirt worden 8 St.

Eyserne Thophagen-Schrat bey 6 Centen.

Orgeln, alte und schlecht geschüfft, jete mit 5 Leüffen, Stuckh 12

Kleine Gewähr.

Flinten, Carabiner, und Pollhagen, theils brauchbare, dasz meiste aber unbrauch-
 bahr, mit allerhant zusammen geklaubten Schösszern und Leuffen, und villen ruinirten
 Schäftten, *so durch den gewesenen Kuruzischen Brigader Sendivani, jedes Stuckh per 1 fr. seint
 erkaufft*, und gegen meiner Quitung in dasz allhiesige Zeughausz per Empfang genomen
 worden; in allen 1070. Stückh.

Mehr, von den Keys. Herrn Obrist-Wachtmeister desz löbl. Thürheimbichen Regt.
 B. von Stein, dergleichen obgetachten Gewähr gegen meiner Quitung in dasz allhiesige
 Zeughausz gelüffert und per Empfang genomen worden 93 Stuckh

Summa desz bey dem Kuruzischen Abmarsch *erkaufften* Gewährs... .. 1163 Stuckh

A hadszertárban volt még ezen fölü 104 drb ronesolt puska, 31 hosszú janicsár-
 cső, 50 egyéb elromlott cső, 13 nagy régi, német závarzatú cső, 7 drb vontesövü Kugl-
 Pixen, köztük egy vontesövü szakállaspuskával; egy pár ó vontesövü pisztoly; 2 pár vonat-
 lan pisztoly; 1 rövid karabély, agya elefántesonttal rakva; 9 pár szögletes csövü, kis kali-
 berü német pisztoly; 1 damaszcirozott «altvätterische» magányos pisztoly, német závarzat-

tal; 115 még furatlan és csiszolatlan, új karabély-cső, ó, részben használható puszkacső 140; teljesen romlott muskéta 68; új puszkazávarzat 114.

Pulver. Ágyú- és muskétapor volt a várban csak 182 mázsa és 50 font; flinta-töltény 800 lövés; pisztolytöltény 1600; flinta és pisztolygolyó, ónból öntött 97 mázsányi; Öntetlen ón, lemezekben és kalácsokban 313 mázsa. Jó puszkakova 700 drb., unbrauchbare Auswurf: 4000 drb, Nyers salétrom, — közte 9 nagy igen rossz lengyel salétrommal — összesen 335 mázsa. Kanócz összesen 12 mázsa.

Bombák. 30 ftos töltött bomba 32 drb; töltetlenek: 100 ftos 8, 60 π 123, 27 ftos 53, 25 ftos 283, 15 ftos 10, 10 ftos 70. Összesen 579 drb.

Gránátok. 10 ftos ércgránát, üres 3 drb, 1 drb 10 ftos Spreng-Kugl, üres; 3 ftos töltött gránát ércből 361 drb; 3 ftos kézigránát vasból, töltött 1350 drb; üvegből, régi töltésű kézi gránát 220 drb; lähre in Bech getauffte gläserne Handt-Granaten 118 St.; Lähre gläserne Granaten 1664 St. Összesen 2717 drb.

Egyéb tüzes szerszámok. 60 ftos Feuerballen 40 drb; 20 ftos 11 drb; 60 ftos mit Granaten versezte Carcassen 82 drb; Alte vertorbene Feuer-Häfferl 500 drb; Wurffkolben mit Spitzen, 240 drb; Alte Sturm-Kranz, mit eingeseigten Schlägen, theils von Rost abgefressen, 55 drb; mehr 30 π -ige vertorbene Carcassen 30 drb; brennente Stein 26 drb; Leucht-Kugl 10 drb; Pulver-Sackh 30 drb. Többnyire roszak már.

300 π -ige lähre Creutz-Corpus, welche mit Ochsen-Häuten überzogen, und in Pech getaufft, mit starken Lein mit einen Rippen-Bundt gebauten, vornen die Lein völlig verfaulet und davon nichts weiters zu gebrauchen, alsz dasz eyserne Corpus. Id est 34 drb; 100 π -ige lähre eyszerne Corpus, 25 drb; alte schlechte Peck-Kranz 100; bombagyújtó cső, 30 ftozhoz, új, jó 120 drb Brandtröhren. Stoss-Mörser, sehr mettalreich 4 Stuckh; 7 Raqueten-Stöck, nebst Winter und Setzer; 2 Raquetenbohrer zum auszreiben; 5 Paar Bomben-Hacken; grobes Patronen-Papir bey 2 Risz; 60 ft. enyv egy hordóban; spagát 30 font; tört salétrom 30 font; timsó 100 font; vitriol 1 m. 90 font; antimonium 80 font; fekete szurok 4 mázsa; fenyőszurok, még átszüretlen 9 mázsa; kén 24 m., terpentín 12 font; nagy és kicsiny vörös réz golyó, üres, 63 drb. Mindenféle laboratoriumbeli szerek és eszközök, egy nagy és két kisebb mázsáló mérleg súlyokkal; golyóöntő formák, harapófogók, öntő-kanalak és serpenyők emeltyük; egy nagy és két kisebb emelő gép kötélzet; 5 elzáró vasláncz, jó, elszakadozott 12; egy 18 öles kötél; Protz-Ketten 6 drb. Paum-Sail 30 Paar=60 drb.

Sánczásó szerek vas. Új vaslapát 544; neye einfache Breythauen 550; neye Creutz-Krampen 1300; neye Spitz-Krampen 61. Régi Spitzkrampen 600; új fejsze 140, régi 20; a tisztogatásra folyton használatban levő lapátok, ásók, kapák, csákányok etc. 173 drb. Vert vaspléh 9 drb; Rudvas 34 mázsa; sinvas 54 m. vasdrót 1 m. 100 π ; mnféle ó vas 33 m.; 4 nagy vasrostély; 14 m. romladozott vas «Stagl»; 940 drb. nagy laféta vasszeg; 2900 drb. kis laféta vasszeg; egyéb mnféle vasszegek egész a zindely-szegekig, összesen v. 7000 drb; Grosz und kleine alte Fusz-Angl 3940 drb. stb. stb. egyéb aprólékos eszközök.

Dobok, kardpengék, vérték- kaskéták, zászlók stb. Rézdob összesen 32, ebből 10 pár lovas dob; 4 török pais és 6 pár török aranyozott kengyelvas; egy pár hosszú ó pisztoly, vörösbársonyos fogantyúval; 40 St. alte Pallasch-Klingen; 21 ó kard; 8 régi rozsdás pánczéling; 15 neye breite Schwedische Degenklingen; 13 St. alte kurze Gewähr;

Kurasz, nebst ihren Cascéten 50, ledide alte Brustsstuck 30; alte schlechte Achsel-Stuck (vállvas) 223; alte Casceter 48. N. B. Von diser Gattung habe einen guten Theil under dasz alte Eyszen geworffen, weillen es von Rost völlig durchgefresszen. *Fahnen und Standarten*. Grine Keys. Fahnen, die bey der steyerischen Action bey S.-Gotthardt seint verlohren gangen 9 Stuckh. Rothe Keys. Fahnen, so villeicht den läbl Mopserischen (Wobeser?) Regt gehörig 9 St. Alte unerkentliche Standarten-Stangen so villeicht von den löbl. Montecuculischen Regt sein mögen, 5 St. Allerhant unerkentliche Heyduckhen, Husszarn und Ratzische Fahnen und Standarten 40 St. Összesen tehát 63 elnyert zászló.

Grosszes brauchbahres Saill-Werckh zum allhiesigen Auffzug. 2 új, egy ó vonó kötél; egy jó s egy rosz «Bost-Saill», végre 1 kútkötél.

Allerhandt Werckzeug. E czím alatt soroltatnak elő a várban talált mindenféle lakatos, kovács, bodnár és ács mesterséghez való eszközök és kézi szerek.

Von alten Fuhr-, Wagen- und Radler-Werckh. 1 ó golyóhordó szekér; 23 szekérkerék; 4 vasalt tengely; Protz-Röder 14; nagy ágyúkerék 3; 1 vasazott és 6 vasazatlan új ágyú laféta; 12 új vasalt ágyúkerék; egy félig vasalt ó szerszekér.

Dan befinden sich in der allhiesigen Pulver-Müll: Metallene Pulver-Stömpf, oder sogenannte Schne Woofen (igy), erst 7 neye einsetzen laszen Stuckh 15

Dasz deme also, und weder ein mehrers, noch weniger in der Obern- und Untern-Vestung Mungatsch, wie auch in den allhiesigen Zeughausz, an Artiglerie nebst andern Zeugsz-Requisiten befunden, bezeuget hier undergesetzte Handt-Schrifft, und vorgetrucktes Petschafft.

Sign. Mungatsch, den 21 July 1711.

P. H. *Johann Sebastian Bickel*, Feldt-Artigl. Fewer-Werckher m. p.

P. H. Dero zu Hispanien, Hungern und Behaimb, desz löbl. Sicking: Regts bestellter Obrist-Leuthenandt undt der Zeith Commendant in Mungatz:

A. Behmer m. p.

MUTENUM-FEKETEVAROS.

Egy tekintet a térképre begyőzi, hogy Scarabantia és Carnuntum közt a közlekedés természetes útja már a rómaiaknál is csakis a Lajta hegység alja és Fertő között elhúzódó sikságon lehetett. Ez irányt tisztán jelölik a leletek, melyek Sásontól kezdve Okkáig terjednek, miként ezt a «M. Korona» f. évi 151. számában közlött czikkem érinti. Megerősíti ezt Antoninus Itinerariuma, mely — Vesseling. Amstelod. 1735 — így szól a

262. lapon : A Scarabantia Carnunto M. P. XXXVIII.

266. » A Scarabantia Muteno M. P. XVIII.

Ezen adat szerint a Scarabantia és Carnuntum közti út hossza 7·6 mföld volt, s ez úton Scarabantiától 3·6 mföldre volt Mutenum, mely ekkép Carnuntumtól 4 mföldre levén, majdnem egyenlő távolságban állott Scarabantia és Carnuntumtól. A jelenlegi mértföldmutatók szerint Feketeváros Soprontól 4 mföldre, Petronelltől 4·1 mföldre esik, s így legközelebb áll az Antoninus által említett Mutenumhoz. A 0·5 mföld különbség az útnak régi s mai hosszúsága között csak akkor volna nehézség, ha tüzetesen meg tudnók jelölni a pontokat, hol kezdődött s végződött a M. P. XXXVIII. hosszú út.

Az említett Itinerarium folytán már Jordán — de Orig. Slavo. III. in Appar. Geogr. p. 103 — akként vélekedett, hogy az érintett Mutenum Fehéregyházán lett volna, melynek német neve — Donnerskirchen — egy állítólag itt állott Fanum Jovistól származnék. Vidák őse — M. orvos. s term. tudósok sopr. VIII. n. gyűlése 140. s 151. ll. — a Széleskút és Feketeváros közti határon keresi a kérdéses Mutenumot, s ugyan az ott talált téglák nyomán, melyek XIV. számmal jegyezték, s ez a Carnuntumban feküdt legiónak volna száma.

Mindez eddig csupa találgatás volt leletek nyomán, melyek egyebet sem bizonyítanak, mint hogy rómaiak kétségkívül itt települtek. Hogy a kérdéses Mutenum (mansió) itt feküdt-e, miután némelyek az Itinerarium e helyét illetőleg íráshibát sejtjenek, s hol feküdt, azt behatóbb kutatásokkal kellend kideríteni. Eddigi kutatásaim erre nézve még nem elégségesek, de már ezek alapján is azt merem állítani, hogy itt római élet pezsdült.

Feketeváros körül északra, nyugotra és délre akadtam nyomokra s ugyan északon a téglatöredék nyomát vagy egy kilometer hosszában lehet követni a szőlők között. Árkolás alkalmával láttam egyik földön, hogy azon négy párhuzamos vonal húzódik keresztül, mely 0·50 m. mélységre faragatlan homokkövel volt megrakva cement nélkül. Felmérést nem eszközöltem, de számításom szerint a két szélső vonal körülbelül 16 m. köztért foglalt el, s a két belső vonal a külsőkkel 4 m. távolsággal párhuzamosan haladva 8 m. közeget hagy,

melyben hamút, téglaport, cserép- és téglatöredékeket, erős vasszegeket s egy sárgarezes rudacsát találtam mely kigyóvonalú, a végeken felgömbült s egy szabadon mozogható csipetítővel van ellátva. A hosszvonalak csak egyik közén lehetett egy téglalapzattal elkülönített 3 m. széles tért jól megkülönböztetni, valamint azt is, hogy a szélesebb köz hosszában szintén végig vonult egy falazat, melynek téglái itt ott meg voltak pörköelve, de a téglafalazat e helyen sem mély, sem széles nem volt s így épület alapjául sem szolgálhatott.

Ennyit láttam itt s e leírt helytől alig 20 méterrel kilebb az előbbi vonalokkal párhuzamosan megint kövek voltak rakva s ugyancsak egy, de szélesebb vonalban, s e vonalon kívül illetőleg a kövek alatt cseréptöredékekkel együtt sok csontot — szarvasagancsot, disznó-agyart, meg oly vörösszínű cseréptöredéket is találtam, melynek akanthlevelű díszes érdekes.

Nyugotra Feketevárostól eddig még nem ásattam, csak cserepeket szedtem itt is a téglatöredékek közt. Ásatásom mostanig tulajdonkép csak egy helyre szorítkozott s ugyan Feketevárostól délre a Fertő szélén az idevalók által úgynevezett «Rempil»-en,* hol hypocaustumot ásattam ki, de azt sem egészen, mert bevetett földre nyúlik át, emélfogva hosszát nem lehetett meghatározni, szélessége 3 m. A zárfalak faragatlan kövekkel vannak kirakva, melyek a cementtel együtt majd áttörhetlen réteggé szilárdultak. A köztér alja apró téglatöredékekkel van kitöltve, cementtel bevonva és kiegyengetve, erre hornyolt hengerkövek állítvák, s ezekre az ismeretes nagy római téglák fektetvék, melyek vastag cementlepenyvel bevonva a padimentumot képezik. A hornyolt kövek között szabadon terjenghet a meleg, mit a téglák kormos lapján is meg lehet látni.

A hypocaustum 1·3 m. mélyed a földbe. A hengerkövek 0·5 m. hosszúak, a rajtok nyugvó téglák majd 0·07, a cementlepeny szintén 0·07 m. vastag, tehát az alapzattól 0·64 m. magasságban volt rakva a pavementum, melyre 0·3 hosszú csöves téglák voltak állítva, úgy, hogy az ezeket takaró földrég alig vastagabb 0·3 méternél, amiért a szántás alkalmával többnyire össze lettek törve. A hypocaustum melletti, annak pavementumán levő csatorna hová vezet, azt nem kutattam tovább; de vélem, hogy nem messze egy másik, tán több hypocaustum is van.

A hypocaustum alján a töredékek között akadt két bélyeges töredék is, melyek ámbár nem egy téglának részei, szerencsére mégis egymást kiegészítik. Az egyiken ez áll:

 a másikon pedig ez: egy harmadikon csak két betű olvasható:

de ebből még nem lehet a legiot kibetűzni, míg talán tavasszal megtalálom a kiegészítő részt.

A téglák négyfélék, úgymint lapos téglák, peremével s anélkül, csöves téglák, tágasak s szűkebbek. A pereme nélküli téglák közül eddig egyetlen egy akadt, melyen kutanyom látható; de a peremések majd mindegyike jegyes. Van kutya-, kecske-, emberi kéz- és lábnyomás, félkörös és olyan is, melyen a félkörök egymást metszik.

Cseréptöredéket e helyen nem igen találtam. A téglatöredékek itt is messze, leginkább hosszirányban terjednek, s bizonyosnak tartom, hogy e helyen még több hypocaustum létezik.

* Ednpuag, Rämpil = Ödenburg, Rämpil.

A sírkő töredéke nem az itt érintett helyeken, hanem más helyen találtatott s rajta ez áll :

D M
FONIAIA
CYPHN

Macrobius szavai — Saturn VII. c. 7 — után «licet urendi corpora Defunctorum usus nostro saeculo nullus sit» e kő már azon korba való volna, melyben a testeket már nem égették meg, mert két koponyát találtak e sírban. Találtak azonban sírokat a szokásos hamvedrekkel is, de azokat senki sem vette eddig figyelembe.

Ennyit írhatok kutatásom eredményéről, mely eddig voltakép csak annak kitudására szorítkozott, vajjon érdemes-e az itteni leletek iránt a figyelmet felkelteni, s erre úgy hiszem, elég felelet a mit eddig mondtam s ami még következik.

Rég szeget ütött fejemben a helység magyar elnevezése Feketevárosnak, előfordul e név egy régi Urbariumban 1360-ból. — Dr. Kiss a Fertő leírása a «Monum. Hung.»-ban — vagy Schönvisner szerint — Antiq. Sab, VII. 252 — még 1230-ból. Tehát már ez időben a magyar Feketevárosnak nevezte Purbachot, mely nem volt város (civitas) jogi fogalmaink szerint, s nem is volt városi kinézése annyi század előtt. Ha feltennők is, hogy a Fertőben eltűnt Feketető (Schwarzlaken, — Jaich) Feketeváros közelében állott, még ez sem indokolja azt, hogy megkülönböztetésül városnak kellett neveztetnie, mert épúgy Feketefalunak nevezhették volna, mint neveztek ugyanakkor egy eltűnt helységet Jakabfalvának.

A város várral bíró, védett, erősített hely, s úgy látszik ilyennek akarja nevezni a magyar elnevezés Purbachot mert a «fekete» jelző csak közelebbi meghatározására szolgál a «város»-nak. Feketeváros csak 1630—34. lett védfallal körülkerítve, azelőtt védtelen falu volt, de ha magában Feketevárosban nem, mégis annak közelében, határában ma is láthatók a fekete földhányások, körakások egy hegyláton, melynek alján terül el a völgy, melyet a lakosok «Puagsthal»-nak neveznek, s ezen csörgedezik a patak (Bach), mely Feketevároson keresztül a Fertőbe tart.

A német népnek meg van saját nyelvezete, mely szerint a *Bach* = *Ḃach*, a *Burg* = *Ḃuag*, *Ḃrespuag*, *Ḃdnpuag*, így lett *Buagpach* is ; de az összetételben a „g” betű nem hangzik, a népnyelv legalább nem fogja mondani, hanem mondja, miként ma is mondják : *Puapach*. Ismeretes, hogy a német népnyelv „r” helyett igen szereti az „a” betűt használni, mint *vor* = *voa*, *für* = *fia*, *Ḃür* = *Ḃhia*, *Ḃor* = *Ḃhoa* stb. Ez „r” betűt az írás megtartotta ugyan a „*Ḃur*” szóban, de az élő nyelv ma sem mondja ki. Ez alapon az a véleményem, hogy a német a patakról „*Burgbach*”-nak, a magyar pedig a fekete várról «fekete város»-nak nevezte e helységet. Habár nézetem igazolására nincs egy sor régi írás, habár az érintett német szólásmód régisége fölött lehet vitatkozni, habár ellenvetésül a német *Pierbach* és *Puerbach*ot is lehet említeni ; mindezek daczára nézetem mellett szól a régi vár maradvány s a régi *Puagsthal* szó. Minhogy e név «fekete város» 1230 vagy 1360-ban már említetik, hiszem, hogy a vár még régibb s így igen érdekes adat lesz az «*Archaeol. Értesítő*» m. évi 3 számában megbeszélt magyarországi várak kérdéséhez, ha ugyan az illető vár magyar kézen volt. Említenem kell még a halmokat is, melyeket három helyen is a hegység lejtőjén felhánnya találtam, s pedig egyik helyen hetes sorban úgy, hogy a rákövetkező mindig magasabb az előbbinél. Mi czélra szolgáltak e halmok, az, valamint sok egyéb a jövő kutatásoknak leendő tárgya.

Rácz József.

BEREGMEGYE MŰEMLÉKEI.

TISZA-ADONY.

Magyar helység a Tisza jobb partján, lakosai már a 16. század közepén protestánsokká lettek. A hajdan r. kath. templom gót alakú építmény volt, mely a később bekövetkezett hadjáratok alkalmával elpusztítatván, a 17. században pusztán hevert s csak szentélye maradt fenn; a megfogyott lakosok eközben egy kicsiszterü fatemplomban végzik ajtatosságukat; midőn pedig ez is elavult s a lakosok is ismét megsaporodtak, a 18. század vége felé, 1782-ben II. József császár idejében a kőtemplom romjain újat építtettek, a mit a boltozatán levő következő felirat igazol: «Ez a ház, Istenháza, mely a szent Isten tiszteletére épült II. József császár kegyelmes engedelmeiből, romladozásaiából a tisztaadonyi Szent Ecclesia a maga költségén építtette, tökéletes szívből munkálkodók idejében, kezdődött t. Győrfi György predikátorságában (1789—94.) és végződött Szentesi István predikátor idejében (1794—98.) sat. Anno 1794. Viski Sámuel A. M.»—Tornyát 1822. végezték el.

BEREGSZÁSZ VÉG-ARDÓ

Magyar helység Beregszász közelében 79 házzal. Az 1333-diki pápai tizedek lajstromában «*Ordov*» plébánia helyül emlittetik. Régi temploma a helység nyugati sorában áll, ez keletelt, kicsiny, egy hajóju, melynél az egyenes záradékú szentély jóval kisebb; ez utóbbi körívű boltozattal van ellátva, míg a hajó deszkamennyezetű. A protestánsok 1645. foglalták el s azóta használják. A templom valamint az oldalt álló fatorony megnyitását megyei engedély mellett 1779-ben eszközlék; a torony pedig ismét 1816-ban kijavíttatott.

A templomban levő czímkanna 1658-ból való, egy másik ón-kanna pedig e felírást viseli: «Pro pia recordativae passionis et mortis Jesu Xti, offerunt et dedicant Joannes Szerenia et consors ejus Elizabeth Szerdahelyi, Anno 1629. 24. Decembris.» Egy harmadikon pedig ez áll: «Ad gloriam Dei fecit Andreas Nádudvari de Maros Németi 1668.» Ez alatt czímerül egy kardos kéz van kivésve.

Egy áldozó cserép korszója 1811-ben készült.

Egy kis harangján ez áll: «Miserere mei Domine!» Miből kitetszik, hogy egykor római katolikusok halál-csengetyűnek használták, jöllehet fakoronáján az 1692. évszám olvasható; a másik harangot az egyház 1802. öntette. — Szilágyi Jánosné született Mester Éva 1827. egy sávós abroszt, Géresi Inczédi Zsuzsána pedig 1832. egy díszesen felékesített posztó-szőnyeget ajándékozott a szószékre.

1764-ben építtetett özvegy Horváth Imréné született báró Pogány Borbála az ő udvarán egy fatemplomkát egy oltárral a szentháromság tiszteletére, tartván udvari káplá-

núl egy ferenczrendi szerzetest; 1776-ban pedig emeltetett a szőlőhegy alján Szent Imre tiszteletére egy kőkápolna, mely maiglan fennáll.

Az itteni temetőben jeltelenül porlanak beregszászi *Nagy Pál*, a jenai és más tudóstársaság széles tudományú tagjának és sárospataki tanárnak hamvai, ki itt 1828. május 20-kán meghalt 78 éves korában.

ASZTÉLY.

A Naményi uton fekvő e magyar faluban a ref. község 1729-ben lett anyaegyházzá és akkor építtetett fatemplomot, melyet 1763. a megye engedelmével megújított, majd 1831—1833. új kötemplomot emeltetett. E silányul díjazott lelkészségben mintegy 30 év előtt maga a pap végzé az éneklési és harangozói kötelességet is, s rá illet a közmondás «hol szegény az ecclesia, ott maga harangoz a pap». Állapota most némileg javult.

VÁMOS - ATYA.

Az 1333-ki pápai tized-lajstromban «*Athia*» mint tehetős plébánia említettik, melynek Benedek nevű lelkésze fizetett adóul 24 garast. Régi kötemploma csúcsíves építmény melyet a reformátusok 1565. elfoglaltak; 1574-ben az itteni ref. papnak Büdi Mihály és Farkas vámtizedet adományoztak. A templomot 1769. kijavították; sugár fatornya régi ízlés szerinti építmény. Egyik harangját 1776. Guthi Györgyné sz. Bónis Katalin öntette, a másikat az egyház 1800-ban. Ön-kannája 1647-ből való; ezüst poharát Guthi János csináltatta. Ezeken felül van az egyháznak egy *nevezetes nagy sáros abrosza a szent asztalhoz*, melynek közepén négy sorban ez irat olvasható: «*Joannes Casimirus ex Dei Gratia Poloniae Rex 1649.*» Négy szegletén pedig ez: «*Spes Charitas, Fides.*» És ismét beljebb ez: «*Soli Unico vero Deo.*» Mikép jutott az egyház e becses kendőhöz, ki nem deríthető valószínűen a Rákócziak révén.

A helység keleti szélén látszanak nyomai az úgynevezett Büdi-várnak, mely a XVI. században szerepelt és posványos téren, földtöltésekkel s gátonyokkal volt erősítve; az árkok, kút s egyes falromok még most is szemlélhetők.

BADALÓ.

E magyar falú, mely a Tisza partján fekszik, az említettem XIV. századbéli pápai tized-lajstromban Budulov-nak s plébánia-helynek mondatik s régi templomát a reformátusok foglalták el, kik azt 1799. megújítván, a teljesen átalakított szentegyházat 1807-ben felszentelték. Magas kötornyában egy 1826. öntetett nagyobb és egy 1772. Rettegen Erdélyben lakott harangöntő Lázár György által készített kisebb csüng.

BARABÁS.

Népes magyar helység Kaszony közelében. A régi 15. századbéli csúcsíves kötemplom, mely Zsigmond király alatt szent Barabás tiszteletére épült, hajdan r. katolikusoké volt.

1801—1803-ban azonban a reformátusok teljesen átalakították s felényivel megtoldatták s egy szép toronynyal felékesítették. Ebben egy ószerű, hosszúkás keskeny 80 cm. hosszú *harang* csüng, melynek oldalán szűz Mária képe, ölében a kisdéd Jézust tartva, látszik, alsó peremjén pedig a négy evangelista ókori gót (majuscula) betűkkel írt nevei «S. Markus, S. Matheus, S. Lukas, S. Joannes» olvashatók. Mint hallám, egy más hasonló alakú kisebb harangot 1843-ban egy nagyobb új harangba beolvasztottak. A régi keletelt templomból csupán egy gót stílusú, három levél-idomú kökeretből álló ép kerek-ablak maradt fenn, mely az új falba illesztetett. Ajándékul bír a ref. egyház Réthei Zsófiától egy ezüst tányért 1615-ből és 1709-ből Telekesi Mihály özvegyétől egy asztalkendőt.

1870-ben talált Vass Antal földjének árkolása közben ötven lépésnyire egymástól mintegy 64 cm. mélyen két fekete hamvvedret, melyet azonban a munkások teljesen elrontottak.

A *bátyúi* ref. templom és torony alapja 1802-ben tétetett le Szatmári András lelkesége alatt.

BENE.

A Borsova jobb partján fekvő *Bene* helységben 1333-ban Kelemen nevű plébános fizetett pápai adóul 3 garast; a még most is fennálló régi, eredetileg római katolikusok által épített keletelt, egyhajójú s a nyolcszög három oldalával zárolt alacsonyabb szentélylyel ellátott templomot, melynek nyugati bejárata felett egy vastag, négyszegű, csomakatorony emelkedik; a protestánsok használják, kik a mészréteg alól kikerült régi fresco-képeket is itt-ott bemázolák. Az északi oldalon a ledöntött sekrestyének alapfalai is látszanak még. Hajdan magas boltozattal bírt a templom hajója, melyet most famennyezet fed. Ennek egyik elkorhadt gerendájáról leolvastam, hogy e templomot 1670-ben (tehát 14 évvel a lengyel dúlás után) Maróthi György földesúr idejében kijavították. Azt is tartja a nép, hogy a templommal szemközt észak felől emelkedő sziklás hegyen hajdan kolostor állott volna, mit egy ottani vastag falmaradványról következtetnek. A toronyban, a déli ablak mélyedésén csomka felirat (Helele?) és az 1458. évszám van bevésve.

A templom több régi és díszes művezetű drágaságokkal bír. Ilyenek ezek: egy a reformationál előbbiebb korból származó, arannyal befuttatott, régi, talpas ezüst *ostyatartó* (ciborium), melynek fogójánál a 12 apostol párosával, tiszta aranyból öntve volt, hat fülkeszerű üregbe helyezve, melyek azonban most már hiányzanak. Egy másik ezüst *kehely* szintén arannyal futtatott és sodronymívű (filigran) diszitményekkel ékített s ily feliratot visel: «*Wenn ich dich habe, mein Gott allein, so kann bei mir kein Mangel sein. I. §. 1591.*» Valamely német protestáns hitegyesítő ajándéka. — Van egy régi lapos tányér és több ón-kanna. Egyik czintányérnek ez a felirata: «G. D. Joannes Cseh Egresi, cum uxore G. D. Rebeka Lázár, calice argentea Dei Zelo deanrata MHOK HM 1663.» Egy másik 1696-ból való. Az áldozó abroszok 1693—1774, 1752 és 1788-ból valók; egyikén ez van kifarva: «1726. Maróti Dániel uram hitvese Darvai Xtina adta Isten dicsőségére.» — Harangjai közül egy 1794., a másik a kovászóé 1643. évből való; ennek régi koronáján ez van bevésve: «Anno 1643. fieri curavit N. Andreas Fejes de Bene.»

NAGY BEREK.

Ez régi mezőváros a Szernye tó partján; hajdan nagy terjedelmű királyi rengeteg erdeiről volt nevezetes, melyekben II. András király 1233. aug. 10. az ismeretes egyházi concordatumot megerősíté hitével s mely hely azóta *Királyszéknek* nevezetik, most már a munkácsi város határába esvén. Az 1332—35-ki pápai tized-rovatok szerint a helybeli plébánia a kivételesek közé, azaz, az esztergomi érsekség joghatósága alá tartozott, jóllehet Bereg s e megye az egri püspökség kerületébe esett. Az egykori r. kath. keletelt kötemplomot most a protestánsok használják. Ezen a város közepén némi magaslaton álló s egykor kívül-belül festett egyhajós, 28 lépés hosszú s 9 lépés széles szentegyház, nyugotról 2 s délről 3 csúcsíves ablakkal bir; az egyhajósnál jóval kisebb s keskenyebb szentély, a nyolcszög három oldalról záródik s csúcsíves boltozatának összefolyó kögerincezeire paisok alkalmazvák, melyek egyikén egy s különben a városnak is pecsét czímereül szolgáló *bikafő*, a másikon pedig körben vésett régi gót betűs e felirat olvasható: Anno S. Domini S M S L L L L S V S «P. S. I. O †» (1405.), a midőn valószínűen újra építtetett. Köralakú fallal kerített tágas udvarán valamely régi épület nyomai látszanak, ugy a templom északi oldalán az elfoglalás alkalmával ledöntött sekrestyének alapfalai.

A szentély alatt sírbolt van, az 1849-ki muszkajáráskor a lakosok féltöbb kincseiket ide rejtették. A diadalívnek kőszélei horonyos mélyedésekkel díszítvék. Az 1670. évben történt kijavítás alkalmával fatorony illesztetett a nyugati széles csúcsíves horonyos köke-rettel körülvett, fent leszelt lóherlevél-ídomú kapu mellé, melynek helyére később 1817—24-ben kőtorony állíttatott, melyben függő két harangja közül a nagyobbikon az 1657. évszám (a mikor a berontott lengyelek elpusztíták a várost) és *Georgius Mihály* eperjesi öntőnek neve, a kisebbiken pedig az 1781. év olvasható. 1835-ben tétetett fel az ütő-óra. A szószék feletti korona 1768-ból való. 1869-ben a templom egy új kis oldaltoldással bővítettetett, a hallgatók száma tetemessen megsaporodván. A templom hajója famennyezetén ily felirat áll: «Az örökké való királynak s az Ur Jézus Xtus tisztességére, a beregi Ecclesiának örömére, régi romladozásából új mennyezettel a maga költségén megékesítette N. Csobi András uram akkori főbírája Beregvárosának szerelmes éltetőpárjával Petes Erzsébet asszonynyal. Anno Dni 1743. Ezen mennyezetet építtettek Debreczenben lakozó N. Adonyi Asztalos János czélmester és N. Pap asztalos János kezek által. «E mennyezet a bibliából s természetből vett különféle jelenetek képeivel díszített. Az egyik karzaton ez áll felírva: «A régiség miatt megromladozván az előbbeni kar, a melyen ez az írás volt: «Hic chorus post irruptionem polonorum 1657. patratam, pro junioribus auditorum esti terum restauratus, Anno Dni 1670, pridie iduum Decembris, iudice primario Stephano Kovács, ecclesie Magistro G. Csaholczi» stb. Megbővítve építtetett 1802. esztendőben» stb.

Lehoczky Tivadar.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUMBAN LÉVŐ CZÉHPECSETEKRŐL.

Közli: **Myskovszky Viktor,**

tanár, s a felsőmagyarországi muzeum őre.

Hogy a régi czéhládák eddig hiven s néha bizonyos féltékenységgel megőrzött okmányaiban s jegyzőkönyveiben a magyar kézműipar, úgy nemkülönben a városok polgári osztályának culturalis fejlődésének történetére nézve fontos adatok foglaltatnak, az kétséget nem szenved, s arról mindenki, — ki műtörténetünk szétszórt adatainak gyűjtésével foglalkozik — meg van győződve; ez oknál fogva a felső magyarországi muzeum is a czéhek történetére vonatkozó mindenféle műtárgyak s írott emlékek gyűjtésére mindig különös figyelmet fordított.

Felszólításunkra az illető kassai czéhek elöljárói s főmesterei valóban példányszerű előzékenységgel engedék át muzeumunk számára megőrzés végett — a tulajdonjog fenntartásával — nemcsak fontos okmányaikat és pecséteiket tartalmazó czéhládáikat, hanem billi-komaikat, serlegeiket, czéhtábláikat, remekeiket, s egyéb műtárgyaikat is, mely utóbbiak különösen hivatvák fényes tanubizonyyságot tenni az akkori hazai kézműipar kifejllettségéről.

Muzeumunk már eddig is mintegy 23 czéhládából álló gyűjteménynyel bir; a czéhek, melyek czéhládáikat muzeumunkban letéteményezték, következők: aranyműves, nyereggyártó, rézműves, kovács, üveges, szíjgyártó, timár, csizmadia, takács, gombkötő, borbély, kőműves, kádár, kötélverő, szabó, szappanos, mézeskalácsos, kerékgyártó, gubás, czipész és pék czéh.

A czéhládák legtöbbsnyire díszesen vannak kiállítva, némelyek az illető czéh jelvényeivel intarsia-szerű berakással vannak díszítve, bár kiváló műbecscsel bíró ládák muzeumunkban még hiányoznak.

Minden czéhláda két kulcs segélyével nyittatik ki, az egyik kulcs a czéhmesternél, a másik pedig a városi tanács által kiküldött czéhbiztosnál volt letéve.

A czéhláda felnyitása, mely czéhgyűlések alkalmával bizonyos ünnepélyességgel szokott volt történni — egyszersmind a czéhgyűlés megnyitását is jelezte.

A láda belsejében a czéh adománylevelei s egyéb értékes iratai foglaltattak, a kisebb mellékfiókban pedig a czéh pecsétje őriztetett, mely fiók gyakran külön zárral birt.

Jelen közleményem célja a kassai felső magyarországi muzeumban lévő czéhpecsétek ismertetése lévén, a czéhládák egyéb okmányainak jegyzékét csak kivonatilag közlöm, a czéhszabályzatok (articulusok) részletes közlését fentartván magamnak későbbi alkalomra.

Muzeumunkban eddig 20 czéhpecsétünk van összegyűjtve, ezek közt legrégibb a barchent készítők s az aranyművesek pecsétje. Némelyek valódi műízléssel vannak stilsze-

rüen kivésve. — Könnyebb áttekintés s összehasonlítás végett czélszerűnek láttam ezen pecséteteket időszerinti rendben összeállítani, s egy lapra lenyomatni.

Coetus artis aurifabrorum.

a) Az aranyműves czéh ládája e következő okmányokat tartalmazza:

A városi tanács által 1601. évben szent Tamás apostol napján megerősített újabb s 11 cikkelyből álló magyar nyelven irt szabályzati levele; ugyszintén annak német példánya is; továbbá czéhmesterek könyve ily cízzel: Az Kassai Eötvös Czéhnek Regestroma, czhináltatott Bonchidai Eötvös István, és Bakay Eötvös György czéh mesterek idejében Anno 1600. — 1805-dik évi február 3-án kiadott s 17 cikkelyből álló későbbi czéhszabályzat.

Az 1476-ik és 1584-ik évből származó két pecsétnyomó ezüsből készült. A régibb pecsét (1) átmérője 34 milliméter átmérővel bir, a pecsét belmezejét egy csinosan metszett gót stylű architectura alatt, — mely toronyfiak által szegélyezett számráható iveztből áll — egy, a jobbkezében kalapácsot, s baljában egy kelyhet tartó infulás püspök alakja vehető ki, ezen alak alatt belmezején három kisebb paist tartalmazó pais látható.

Gyöngyös vonallal határolt, csinos minuskulákból álló körirata e következő: siegel der goldschmied szu Cascha 1276.

A másik pecsét (4) már renaissance stylű, belmezején egy műhelyében dolgozó aranyműves alakja látható, a műhely félköríves ablakában egy serleg áll; a lapidar betűkből álló körirata e következő:

SIGILLVM AVRIFABRORVM CASSOVIENSIVM.

Ezen pecsétnyomó nyelén bevésve olvasható:

GYVLAI CHRISTOPH ÉS MAKAI JÁNOS CZÉCH MESTERSÉ-
GÉBE 1584. JOHANNES VÁRADY.

b) A barchent vagy parket készítők pecsétje (2) szintén még a XV-dik századból való, bár évszám rajta nem vehető ki, de alakjának stylje, valamint a körirat minuskuláinak alakja is határozottan még a XV-dik századra utal. A pecsét átmérője 30 milliméter, belmezején szent Katalin koronás alakja pallossal és kerékkel látható, a bő és tört redőzetű ruházata valamint liliomos koronája még gótizálású. Egy tekercsen lévő s minuskulákból álló körirata a következő:

porchers sigl czeche.*

A XIV. és XV-dik században a parchent vagy parket készítők czéhe számos tagból állott, s mint azt Wentzel tanár egyik munkájában régi okmányok alapján közli, ezen czéh tetemes királyi kiváltságokkal is birt.

Ezen czéh okmányai a takács czéhládájában foglaltatnak.

c) Az árkászok pecsétje (3) találtatott az 18 . . (?) évben, a nagy sétatéren a gázcsövek számára kiásott árokban, veres rézből készült, átmérője 31 milliméter, a pecsét belmezejét elfoglaló czimerpais (Tartsche) alakja még a XVI-dik század elejére utal, a czimer-

* A betűk metszete el van hibázva.

pais mezején keresztbe tett ásó és kapa három csilaggal látható, s a pais felett L A betű. Körirata hiányzik. — Meglehet, hogy a városi sánczások vagy a városi erődítmények építői külön czéhet képeztek. Ezen pecsét metszése mesteri kézre utal. *

Coetus ephippiariorum.

d) A nyereggártó czéh ládájában léteznek Wentzl Márton városi bíró által német nyelven szerkesztett czéhszabályzatok, csinosan hártván írva, 1591-dik évi márczius 21-ki datummal. Pecsétje (5) sárgarézből készült s csak 27 milliméter átmérőjű. A pecsét belmezején egy nyereg látható, alatta 1588-dik évszámmal körirata:

KASSAI NEREGGYÁRTÓ CZÉH PECETI :.

Coetus cupriariorum.

e) A rézműves czéh csinos ládája kétfejű sassal van diszítve; a városi tanács által 1585-dik évi augusztus 15-én német nyelven kiadott czéhszabályzat 15 cikkelyből áll, de ez is csak hiteles másolat, eredetije bizonyosan a városi levéltárban őriztetik.

Megvannak továbbá a 49. cikkelyből álló s Ferencz király által 1828. april 3-án megerősített, s függő császári pecséttel ellátott czéhszabályzatai, nemkülönben az 1643—1828-ik évig vezetett jegyzőkönyvei. Pecsétje (6) veresrézből készült s 37 milliméternyi átmérőjű. Belmezején két szárnyas griff egy közepén álló korsót tart, melynek tetején kétfejű sas látható.

A borostyán koszorúval szegélyezett körirata e következő:

KASCHAVER KVPFERSCHMIED INSIEGEL 1595.

Coetus fabrorum ferrariorum.

f) A kovács czéh 1787-ik évben készült ládája szintén kétfejű sassal és az ország czímerével diszített. A városi tanács által 1576-ik évi február 4-én eredetiben magyar és német nyelven kiállított czéhszabályzata hártván van csinosan írva. — Található még a czéh ládájában egy czéhtábla festett mesteri jelvényekkel, s névjegyzékkel, melynek alapján az illető mester s a jelvények birtokosainak nevei is megtudhatók; továbbá jegyzőkönyvek s felszabadító levelek Kassa város akkori látképével, mely a maga nemében, különösen a mi a város akkori kinézését illeti — igen érdekes.

Sárgaréz pecsétje 38 milliméternyi átmérőjű. Csinosan alakított czímerpais (Tartsche) belmezején a kovács mesterség eszközei mint kalapács, üllő, fogó, hámozó vas, patkó s szegek láthatók. —

Részint gyöngyözött, részint pedig babérleveles koszorúval kerített körirata e következő:

AZ KASSAI KOVACHOK CZÉH PECETE ANNO 1596.

* Kérdés, vajjon az árkászoknak volt e külön. czéhe s így az is, vajjon e modern zamatú pecsét az említett czéhnek vagy pedig magáncsaládnak pecsétje?
A szerk.

Contubernium nodi textorum.

g) A gombkötő czéh ládájában találhatók: Magyar eredeti artikulusok 14 cikkelylyel 1603-ik évi december 18-áról, továbbá Madarász Márton bíró által 1669-ik évi márczius 2-án, 25 cikkelyből álló magyar nyelven szerkesztett artikulusok másolata, az eredeti a helytartó tanácsnak 1805-ik évben kiadott rendelete szerint a kassai tanács archivumába tétetett. Végre Bocatius János városi bíró által megerősített német és magyar nyelven szerkesztett, s 25 cikkelyből álló czéhszabályzat. Az 1759-ik évben kiadott: Gombkötő becsületes czéhnek punctumai, 21 cikkelyből állanak.

42 milliméternyi átmérőjű csinosan vésett pecsétje egy liliomokkal diszített paist mutat, melynek mezején egy forgót tartó férfi kar, úgy nemkülönben különféle alakú fonott gombok és magyar sujtások vehetők ki; a borostyán koszorúval kerített körirata következő:

SIGILLVM CONTVBERNII NODI TEXTORVM CASSA 1604.

Coetus chirurgorum.

h) A borbély czéh latin nyelven szerkesztett s hártján írt artikulusai a városi tanács által 1557-ik évben állíttattak ki, van azonban egy magyar nyelven írt szabályzat is legények számára, szintén 1557-ik évből.

A 15 cikkelyt tartalmazó s 1760-ik évi augusztus 18-án kelt, s hártján csinosan kiállított okmány Mária Theresia sajátkezű aláírásával van ellátva. Pecsétje belmezején egy borzas hajú emberi fő látható, melynek haját egy kéz rendezgeti. Borostyán levelű koszorúval mindkét oldalon beszegett körirata így hangzik:

SIGILLVM CHIRVRGORVM CASSOVIENSIVM.

Coetus artis murariorum et lapicidarum.

i) A kőműves és kőfaragó czéh ládájában található az I. Ferencz király által 1815-ik évben kiadott, 68 cikkelyből álló, hártjára csinosan írott német szövegű czéhszabályzat, függő császári pecséttel ellátva s piros bársonyba kötve, továbbá 1826. évi január 31-kén Soltész János kőműves czéhmaster és Bodenlos Vincze czéhbiztos által kiadott szabályzat a palafödőkre nézve, ily cím alatt: «Punkte des Meisterstückes der Schieferdecker» csinosan írt címlappal.

A 36 mm-nyi átmérőjű csinos pecsétje koronás kétfejű sast ábrázol, melynek szívpaian két alak vakolóval és kalapáccsal látható, koszorúval szegélyezett körirata e következő:

INSIEGEL EINER KEISERLICH; MAVRERHAVPTLAD IN KASCHAV.

Coetus victorum.

k) A kádárczéh Lengyel Ferencz városi bíró által 1690-ik évben magyar nyelven kiadott szabályzata 10 cikkelyből áll, s hártjára van csinosan írva. Az ugyanezen évben a város által szintén magyar nyelven kiadott szabályrendelet a legényekre nézve szól, s 15 cikkelyből áll.

A 40 milliméter átmérőjű pecsét belmezején egy köralakú s szépen diszített paison látható egy hordó, körző, melynek két szárára szőlőfürtök aggatvák, s egyéb kádár mesterségbeli eszközök. — Körirata így hangzik:

SIEGEL DER B. CZECH DER BINDER IN DER KÖN. FR. STADT KASCHAV.

Coetus vitriariorum.

l) *Az üveges czéh* német nyelven szerkesztett s a városi tanács által 1714-ik évben december 20-án kiadott, 24 cikkelyt tartalmazó s a város függő pecsétével ellátott czéhszabályzattal bir.

45 milliméternyi, tehát a kassai czéhpecsétek közt legnagyobb pecsétje csinos metszése által is kitűnik, bár az egész már renaissance stylü.

A csinos alakú czímerpais mezején symmetrikus rendben vannak az üveges czéh jelvényei s eszközei összeállítva, a pais felett egy angyal fö kiterjesztett szárnyakkal vehető ki. A koszorúval körülvett körirat pedig így szól:

DER VON ERBAREN HANDWERCK DEREN GLASSEREN ZV KASCHAV.

Évszám hiányzik, de bizonyosan még a XVII-ik század elejéről való ezen pecsét.

Coetus lorariorum.

m) *A szíjgyártó czéh* ládájában található a városi tanács által 1629-ik évi november 11-én megerősített, magyar nyelven szerkesztett s 32 cikkelyből álló hártján írott czéhszabályzat. Továbbá magyar jegyzőkönyv 1614-ik évtől kezdve, s egy sárgarézről csinosan készült czédula hordó a czéh czímerével.

34 milliméter átmérővel bíró pecsétjén két lebegő angyal egy czímerpaist tart, melyen a szíjgyártó mesterség különféle jelvényei s a czímerpaison egy korona látható.

Gyöngyözött vonallal szegélyezett körirata e következő:

SIGILLVM COETVS LORARIORVM CASSOVIENSIVM.

Coetus cerdonum.

n) *A tímár czéh* ládája kiváló szépségű vaspántokkal van ellátva, az 1838-ik évi május 17-én V. Ferdinand király által megerősített 49. cikkelyből álló czéhszabályzata magyar nyelven van hártjára csinosan írva s függő császári pecséttel ellátva. Továbbá találtatik a czéhlárában még egy 1596. évből származó «Zech puech der Rohgerber» című jegyzőkönyv is. 1776-ik évből származó pecsétje 34 milliméter átmérőjű, belmezején egy koronát tartó emberi alak ül egy kádban, melyet 2 ágaskodó oroszlán tart; a kád alatt pedig bőrhámozó kések láthatók. Körirata e következő:

SIEGL DER LEDERER CZECH IN KASCHAV. 1776.

Újabbkori pecsétje kerülék alakú s az előbbihez hasonló pecsétképpel bir, körirata: LEDERER IHNVNG DER KK FREIEN HAVPTSTADT KASCHAV ANNO 1836.

Coetus textorum.

o) *A takács czéh* egyike a legrégibb s legtöbb királyi kiváltságokkal bíró czéheknek Kassán, s úgy látszik eleintén a barchent készítő czéhjével egyesült; mely utóbbinak régi pecsétje már a 2. szám alatt volt említve s leírva. A 13 cikkelyből álló, hártján latin nyelven minuskulákkal írott czéhszabályzata még Zsigmond király idejéből való, azonkívül található a lárában még több Zsigmond korabeli régi okmány, melyek tartalmát Wentzl tudósunk a kassai parkét készítés című művében már közölte. Továbbá van még egy XVI. századbeli jegyzőkönyve is: «Zwillicher der ehrbaren Zechen der Leinweber» címmel; mely

ezím bizonyítani látszik, hogy a barchent készítő a takács czéh egy részét képezték. Különös, hogy ezen czéh 1859-ben a bádogos czéhlhel egyesült.

A takács czéh újabb pecsétje 1779-ből való, s csak 26 milliméter átmérővel bír, belmezején két ágaskodó oroszlány egy koronás czímerpaist tartva a takács czéh szövő eszközeivel látható. Gyöngyözött vonallal kerített körirata:

WEBER CZECH IN CASCHAV. 1779.

Coetus restiariorum.

p) A kötélverő czéh német artikulusai a városi tanács által 1546-ik évi márczius 5-én adattak ki. Pecsétje 45 milliméternyi átmérőjű, belmezején két ágaskodó oroszlány egy koronás czímerpaist a kötélverő czéh különféle eszközeivel tartva, látható. Körirata e következő:

SIEGEL DES EHRSAMEN SAILER HANDWERCKS IN DER K. FR. STADT
KASCHAV. 1799.

Coetus sartorum.

q) A szabó czéh szabályzata a városi tanács által 1619-ik évi július 13-án magyar nyelven van kiállítva. 38 milliméternyi átmérőjű pecsétje négyszegletű mezején két ágaskodó oroszlán ollóval és egyéb varró eszközökkel látható; koszorúval kerített felirata e következő:

KASSAI MAGY. SZABÓ TZÉCH PECSÉTYE 1806.

Coetus smigmatorum.

r) A szappanos czéh 24 cikkelyből álló német nyelven írt szabályzata Mária Terezia által 1754-ik évi július 8-án erősített meg. (Továbbá van még I. Ferencz király által 1810-ik évben megerősített 24 cikkelyből álló német czéhszabályzata is). Azonkívül II. József 1782-ik évi november 8-án megerősíté ezen czéh 18 artikulusból álló czéhszabályzatát.

Ezen czéh 40 milliméternyi átmérőjű pecsétje mezején két ágaskodó oroszlán egy rudon egy csomag gyertyát visz, lent két darab szappan, fent pedig egy korona látható.

Körirata e következő:

SIGILLVM COETVS SMIGMATORVM LIB. REG. CITTIS CASSOVIENSIS. 1819.

Az újabbkori pecsét kép nélkül van ezen felirattal:

K. K. PRIVILEGIRTE SEIFENSIEDER INNVNG ZV KASCHAV 1857.

Coetus Caeroplastarum.

s) A mézeskalácsos vagy bábasütő czéh ládája okmányaival még eddig nincs letéve muzeumunkban. Pecsétje 33 milliméternyi átmérőjű, belmezején egy esinos renaissance stíli oszlopos architectura alatt látható Sz.-Mária ölében a gyermek Jezust tartva. A portalszerű architectura mindkét oldalán esinos alakú cserepekben virágok elhelyezvék. Koszorúval kerített felirata e következő:

S. DER LEBZELDER IN OBERVNGARN.

Coetus Carpentariorum vel rotariorum.

t) A kerékggyártó czéh legény ládjában találhatók az 1823. évi december 16-án kiállított német artikulusok.

Ezen czéh legényeinek pecsétje csak 24 milliméternyi átmérőjű, belmezején egy egyszerű 12 küllős kerékkal.

Köirata hiányzik.

u) A *gubás* czéh pecsétje 36 milliméternyi átmérővel bír, belmezején egy kerék felett egy szőrtisztító padon ül egy emberi alak, szőrt tisztítva.

Köirata e következő:

SZ. K. KASSA VÁROS GUBÁS PETSÉTJE. 1852.

Coetus sutorum.

v) A *czipész* czéh szabályzata 1481-ik évben Prossdorfer János városi bíró által német nyelven van kiállítva.

Pecsétje muzeumunkban hiányzik.

Coetus pistorum.

w) A *pékezh* 25 cikkelyt tartalmazó német nyelven, hártván, díszesen kiállított díszokmánya György Ferencz városi bíró által 1703-ik évi december 18-káról származik.

Az 1726-ik évben a városi tanács által kiadott sütemények árjegyzéke ily bevezetéssel bír:

«Nemes, szabad, királyi Kassa városa magistratusa által az idevaló becsületes zsemlye-sütő czéhnek, úgy czéhen kívül levő kenyérsütőknek a zsemlye, és kenyér sütésben és eladásban az alább irtt mód szerint rendeltett Instructiója, melyhez az nemes magistratusunk tovább való dispositiójig alkalmaztattni tartozik magát kiki, és ha ezt áthágni merészli, érdemlett büntetését minden személy válogatás nélkül veszi.»

Ez után következik a sütemények ára.

Coetus coturnariorum.

x) A *csizmadia czéh* 16 cikkelyt magában foglaló, s magyar nyelven irt szabályzata Vancsay János városi bíró által 1724-ik évi szeptember 13-án adatott ki.

Coetus artis molitorum et architectorum.

y) Az *ács és molnár* egyesített czéh szabályzata 1739-ik évben Lipót király által magyar és tót nyelven adatott ki, ily czímmel: Exemplar seu paria Articulorum ab Augustissimo quondam Imperatore Loepoldo pro molitorum et architectorum magistris, in quinque Comitibus: Abaujvár, Zemplén, Borsód, Torna et Gömör.

Végre:

z) az órás, puskaműves, és lakatos egyesült czéh, 49 cikkelyből álló magyar nyelvű artikulusai 1817. évi ápril 11-én Ferencz király által vannak megerősítve, s függő császári pecséttel ellátva.

AZ ÚGYNEVEZETT „ARANY METSZET“ AESTHETIKAI TÖRVÉNYÉNEK ALKALMAZÁSA A CSÚCSÍVES STILBEN.

Közli **Myskovszky Viktor**, tanár s építész.

A különös szép arányú és beosztású bártfai szentségház építészeti műrészeinek méretei s viszonyai felkelték bennem azon kérdést: vajjon ezen szentségház egyes részletei nem az ismeretes *arany metszet* (*aurea sectio*) törvénye szerint vannak-e meghatározva? — Különösen azon fontos és szembeötlő körülmény serkente engem ezen általam felvett feladat megvizsgálására s lehető megoldására: hogy a szentségház építészeti műrészeinek nem csak *fő elrendezésénél* a legelegánsabb s legszebb arányosságot, de még egyes alsóbb rendű részleteinél is azon kellemes benyomású arányt vehetni észre, mely a szépség és arányosság örök és változatlan törvényének megfelel.

Ezen célból a szentségház minden részletét a helyszinén a lehető legpontosabban mértem fel, továbbá összehasonlítottam az elméletileg megállapított s kiszámított arányokat a természetben lévő méretekkel, s nem csekély meglepetésemre s örömemre ezen dimenziók tökéletesen össze vágtak az arany metszet törvénye által elméletileg kiszámított számokkal.

Tehát a mint sejtém, azt a valóságban is bebizonyítva találtam.

A szépség törvénye általános és örök, ez nemcsak az ember által művészi ihlettséggel s a szépség érzetének teljes öntudatával alkotott műveken, de a természetben is létezik. Például tekintsük csak meg bármely növény egyes leveleinek alkotását, alakját, s azok szabályos és arányos elrendezését: mily bámulatos itt minden változatosság mellett azon szabályosság, mely a természet alkotásait általában jellemzi. Genialis botanikusok — Schimper és Braun — megállapították a növények alakzati tanát, s későbbben sikerült nekik a növényeknél tapasztalt arányosságot az arany metszet törvénye szerint számokkal is kifejezni.

Ezen számokat — melyeket mi csak a tisztelet bizonyos érzetével szemlélhetjük — már Pythagoras sejté.

Zeising Adolf bölcsész volt az első, ki újabb időben az arányosság ezen törvényét ismét felismerte és matematikailag meghatározá.

Ezen törvény a legfelsőbb alkotó geniusának a művészettel való összhangzását bizonyítja.

Nem csak az ember — a természet ezen kiváló alakja — de az egyiptomi gulák, a növények, és a csúcsíves dóm ugyan azon arányszámokat mutatnak. A mennyiségtan egyedül nem teremti meg ugyan e szépet, de az bebizonyítható, hogy a szép a mennyiség-tani törvényeknek megfelel.

Az ember alakja, a zenészet akkordok összhangja, de még a bolygó rendszerek is az arany metszet törvényének felelnek meg.

Az oly alakok és idomok, melyeknél egy középtengely húzva képzelhető, oly formán, hogy azon középvonal az alakot két egyenlő alakú részre osztja — mint például az embernél — az ily alakok megfelelnek a *kétoldalú egyformaság* törvényének, melyet mi *részarányosságnak* (Symetrie) nevezünk.

Ezen egyformasági részarányosság azonban még nem elégséges a szép meghatározására.

Képzeljük csak a közepén egy tetemes magasságú toronynyal bíró templomot, melynek oldalhajói törpeszerűek s alacsonyak. Egy ily templom minden részarányossága mellett is tetszésünket minden bizonynyal nem nyerné meg.

Vagy pedig egy négyeg alakú képkeret sem mondható szépnek, ellenben ha a képkeret hossza s magassága közt az aranymetszet törvény szerinti arányossága létezik, csak ily alakban nyer szépséget.

A mint láthatjuk tehát a részarányossághoz kell még egy második törvénynek is járulni, a mely nem más mint az *arányosság* (Verhältniss, Proportion), mely szerint valamely mű főrészei s mellékrészletei közt bizonyos változatosságú helyes viszony létezik.

Míg az egyenlőség, egyformaság és hasonlóság folytonos ismétlése valamely műnél csak untató benyomást szül a szemlélőben; addig a részletek változatossága és a méretek arányos alkalmazása bizonyos kellemes változatosságot, élénkséget s valódi szépséget kölcsönöz a műnek.

És ezt az aranymetszet törvénye szerint érjük el, mely szerint: *a kisebb része (minor) úgy viszonylik a nagyobb részhez (majorhoz) mint ez az egészhez.*

Egy bizonyos egésznek mértani osztása az aranymetszet által e következőképen történik:

Az adott és ismeretes nagyságú egész vonal *ab* (1. idom) két egyenlő részre osztatik $ac=cb$, *a* pontban emelünk egy merőleget *ad*, melynek hossza szintén az *ab* vonal felének megfelel; *d* és *b* végpontokat összekötve, erre az összekötő vonalra *bd*-re *ad* hosszt *d* ponttól átviszszük, úgy hogy $de=da=ac=cb$; ha most a megmaradt *bc*-vel mint sugárral *ef* körívet vonunk, ez az adott egészet *ab*-ét *f* pontban fogja metszeni, mi által az *ab* vonal két nem egyenlő de egymással arányos részre oszlik, s ezen viszony aranymetszetnek nevezetetik, melynél tehát

$$\begin{aligned} af : fb &= fb : ab \\ \text{vagyha } af &= x \text{ (minor)} \\ \text{és } fb &= y \text{ (major) akkor ezen főarányt kapjuk:} \\ x : y &= y : (x + y) \end{aligned}$$

Hogyha pedig az egész $(x + y)$ egyenlő *A*-val, s ismeretes, akkor e nagyobb résznek az értéke e következő képlet által kifejezhető:

$$y = A \left(\frac{\sqrt{5} - 1}{2} \right) = A \cdot 0.615..$$

Ha tehát az egész bizonyos hossz mértékben van adva, akkor a fentebbi képlet szerint a majornak nagyságát meghatározhatjuk, ha az ismeretes egészet (*A*) 0.615...-tel szorozzuk; természetesen hogy ez által a minor (*x*) is meg leendő már határozva, mert a fentebbiek szerint;

$$\begin{aligned} x &= ab - y \\ \text{vagy } x &= A - A \cdot 0.615. \end{aligned}$$

Általában véve, ha az ismeretes hosszt egynek vesszük, ha tehát $(x+y)=1$. akkor ezen viszonyszámok értéke

$$y=0.615$$

$$x=0.385$$

Minekelőtte ezen általános bevezetés után a megvizsgálandó tárgynak, t. i. a bártfai szentségház méretei közt lévő, s az arany metszet törvénye által megszabott viszony kimutatására áttérnék, legyen szabad műtárgyunknak rövid leírását tájékozás végett közölnöm.

Ezen kitűnő kivitelű szentségház (Sacramentshäuschen, tabernacle) áll a bártfai csúcs íves templom diadalívezete alatt, a déli oldalon, csak a szentség fülkéje érinti egyik oldalával a falsíkot, a felső rakványa (Aufsatz) egészen szabadon áll.

A lábazat, a melyen az egész toronyalakú szentségház mintegy nyugszik, egy csavart felületű s kivágásokkal (Cannelluren) ellátott oszloptöböl áll, melynek felső részéből négy hatalmas kar nyúlik ki. Ezen támkő alakú részlet horonyos párkányzatú síkján a szentségház fülkéje áll, mely gyönyörű művi vasrácsozattal bír. A fülke sarkain, elegáns oszlopocskák fejezetein fülkékben angyalok állanak, az üdvözítő kinszenvedésére vonatkozó eszközökkel.

A szentség befogadására szolgáló fülkének belseje gyönyörű csúcsívezetű bolthajlással (en miniature) bír, a fülke felső része pedig hajlott ívezetek (arc en talon) és fialak által képezett, s csinos mérművel áttört díszitményű mennyezettel (couronnement) van körülvéve, melynek felső esvető párkányzata felett (s erre esik a mint később látnánk a fő osztási pont) emelkedik az egy középrészből és azt részarányosan környező fiala tornyocskákból álló, gúla alakban felfelé keskenyedő s egy csúcsba végződő felrakvány, mely a góthstylű tornyok tetőzetének (Riesen) és a szárnyoltárok felrakványának tökéletesen megfelel.

A középrész két emeletén fülkék vannak, melyekben csinos kivitelű szobrocskák állanak. A keresztrózsa legfelső csúcsán pedig a hagyományos és az üdvözítőt jelképező pelikán — saját vérével táplálva fiait — vehető ki. Miután pedig constructive véve a csúcsíves stylben az organikus architecturának legfelső csúcsát mindig csak a keresztrózsa képezi, az említett pelikán már nem is az architecturához tartozik, s eszerint a főméret 36 láb éppen a keresztrózsa csúcsánál esik össze.

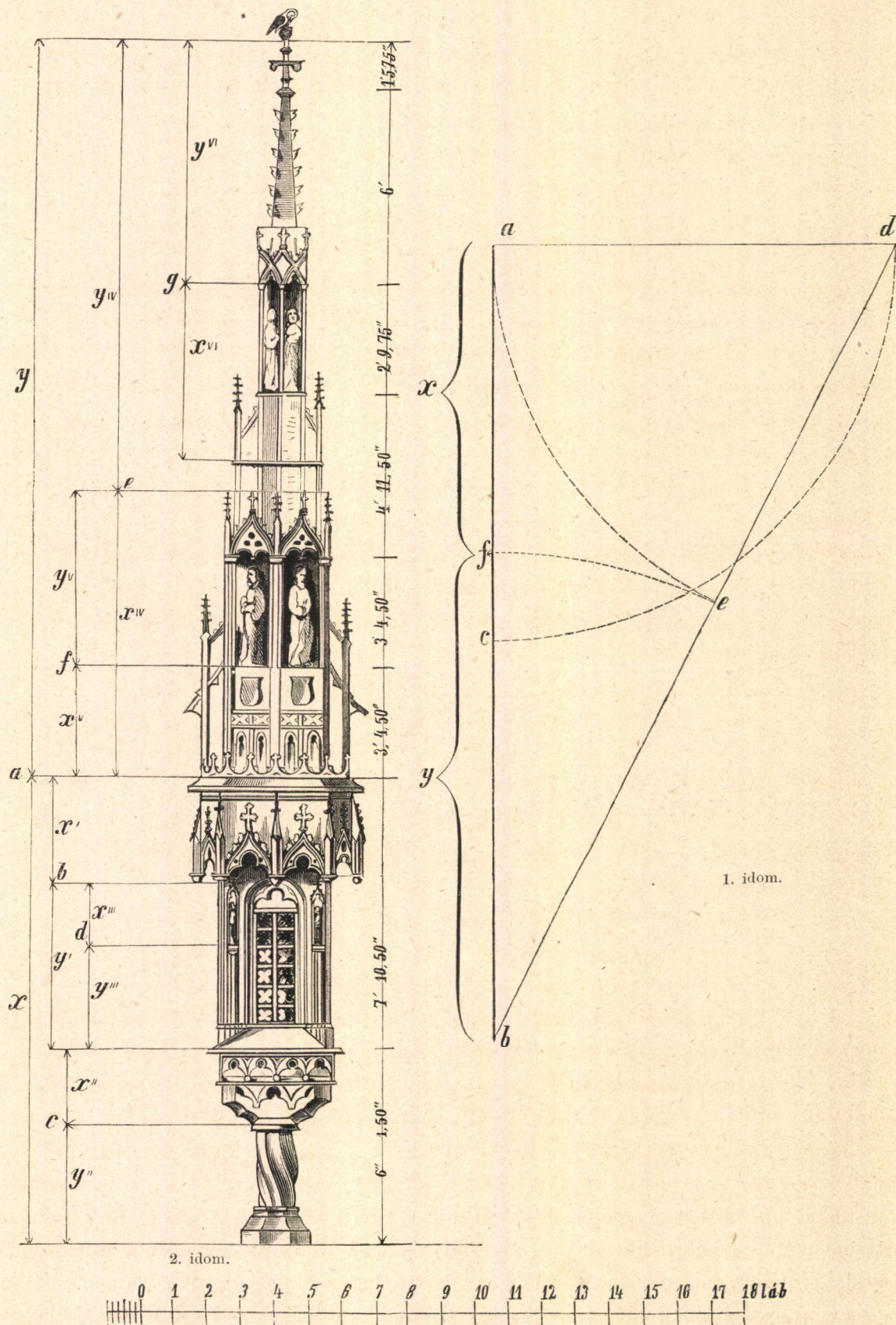
Tekintve ezen szentségház egyes műrészeinek pontos és ízletes kidolgozását, valamint elrendezését és beosztását, ezen műemlék a XV-dik században hazánkban élő csúcsíves styl egyik kitűnő remekét képezi, s valódi mestermű.

Sem a túlságosan alkalmazott decoratio, sem pedig a fialak sokasága nem zavarja az összbenyomást, itt csupán csak a szükséges építészeti részletek alkalmaztattak, s ép ez oknál fogva az egész compositio constructiv, annak elrendezése első pillanatra tisztán áttekinthető a nélkül, hogy a fialak sokasága — mint egynéhány hasonló műnél — zavart idézne elő.

Műemlékünk ezen jeles építészeti tulajdonságaihoz járul még azon helyes és aesthetikai arányosság is, mely — a mint később bizonyítom — az arany metszet törvényének tökéletesen megfelel. Ugy látszik, hogy a csúcsíves stylben csak a mérvadó magassági méretek határoztattak meg az arany metszet által, miután azok a csúcsíves stylben praedominálva határozzák meg egy mű szépségét. A zömökség (Gedrungenheit) nem jelleme a csúcsíves stylnek, de a túlzott magasság és karesúság is — mint némely későkori

műveknél — aestheticailag véve szépnek semmi esetre sem mondható, mert a tulzott magasságú arányok e műnek kiaszottsági (Magerkeit) jelleget kölcsönöznek.

A szentségház leírását előrebecsátva vizsgáljuk meg tehát, mily mértékben alkal-

maztatott itt az aranymetszet törvénye. Tájékozás s könnyebb áttekintés végett szükségesnek vélem műemlékünk rajzát — legalább egyszerű contourban — mellékelni, s megjegyzem, hogy a szövegben előforduló betűk vonatkoznak a rajzon hasonló betűkkel megjelölt méretekre.

Szentségházunk összes magassága, a talajtól egészen a keresztrózsa csúcsáig a helyszínen eszközölt pontos mérés szerint épen 36 láb vagy 6 bécsi öl.

I. Az összes magassága tehát $(x+y)=36'$

A számítás szerint leend

$$\begin{aligned} y &= 22' 2'' \\ x &= 13' 10'' \end{aligned}$$

Ezen méreteket szentségházunkra alkalmazva, az osztási pont a épen azon esvető párkányzatra esik, melyen a szentségház felrakványa (Aufsatz) kezdődik, ezen jellemző párkányzat által az egész mű oly két főrésztre oszlik, mely tökéletesen megfelel az aranymetszet törvényének.

Jellemző még, hogy ezen párkányzatnál a szentségház legszélesebb, alulról kezdve a szélességi méretek nagyobbodnak, ellenben ezen párkányzattól kezdve felfelé mindig kisebbednek; a mint látjuk tehát a főosztási pont a művek egy kiváló s nagyon characteristicus pontjára esik.

De nemcsak ezen fő, hanem az alárendeltebb részletek is az aranymetszet törvénye szerint látszanak meghatározva lenni, mintha az alkotó művész nem elégedett volna meg a főrészek helyes arányosságával, hanem azt igen következetesen a legkisebb részletekig is folytatá és alkalmazá.

Igy:

II. A szentségház fülkéje mennyezettel együtt

$$(x' + y') = 8'$$

$$\text{abból esik } y' = 4' 11''$$

és $x' = 3' 1''$ mely osztási pont b ismét azon nevezetes helyre esik, hol a mennyezet kiugrik és kezdődik; továbbá

III. A lábazat magassága

$$(x'' + y'') = 5' 10''$$

$$\text{abból leend } y'' = 3' 7''$$

$$\text{és } x'' = 2' 3'' \text{ az osztási}$$

pont c az oszlop felső pálczatagozatával összevág, mely pontban a támkő alakú alapzat (consolenartige Vorkragungsailie,) kezdődik.

IV. A szentségház fülkéjének magassága

$$(x''' + y''') = y' = 4' 11''$$

ebből esik számítás szerint

$$y''' = 3' 0''$$

$$x''' = 1' 11''$$

s ezen jellemző osztási pont d azon oszlopocskák fejezeteire esik, melyeken a fülkékben lévő szobrocskák állanak.

A szentségház felső része (rakványa) ismét két arányra oszlik, így:

V. A felrakványnak az előbbiek szerint összes magassága

$$y = (x^{\text{IV}} + y^{\text{IV}}) = 22' 2''$$

ebből jut $y^{\text{IV}} = 13' 7''$
 $x^{\text{IV}} = 8' 7''$

az osztási pont e ismét egy jellemző s szembeötlő építészeti részletre esik, t. i. ott hol az alsó főfialák keresztrózsáikkal végződnek.

VI. A rakovány ezen alsó része

$$x^{\text{V}} = (x^{\text{V}} + y^{\text{V}}) = 8' 7''$$

ebből leend $y^{\text{V}} = 5' 3''$
és $x^{\text{V}} = 3' 4''$

s ez azon f pont, hol az alsó fülkék kezdődnek.

Végre még egy példát felhozva:

VII. A legfelső főfialának magassága

$$(x^{\text{VI}} + y^{\text{VI}}) = 12' 6''$$

abból esik $y^{\text{VI}} = 7' 3''$
és $x^{\text{VI}} = 5' 3''$

mely osztási pont g éppen azon helyet jelöli meg, hol a fiala tornyocskának gúla alakú csúcsa (Riese, to rise) kezdődik.

Bár ezen osztást még tovább a legkisebb részletekig — az utolsó keresztrózsáig — is lehetne folytatni, mindenütt tapasztalnék az aranymetszet szerinti beosztást, de azt hiszem, hogy állításom helyességének kimutatására s bebizonyítására ezen itt elsorolt egy-néhány főpélda is elégséges leend.

Megjegyzendő azonban, hogy a viszony részek — az aranymetszet szerint *elméletileg* megállapított — értéke, a természetes méretekkel *néha* egy igen csekély különbség miatt nem vág össze, mert például az említett I. esetben:

a matematikai érték	a valóságban
$y = 22.140$	$22' 2''$
$x = 13.860$	$13' 10''$ továbbá
$y' = 4.920$	$4' 11''$
$x' = 3.080$	$3' 1''$

Tekintve azonban ezen különbség pár vonalnyi csekélységét, ezen differentia a természetben oly parányi, hogy a műemlék természetes s nagy méretei mellett nem is vehető észre; s így ezen differentia *csekélysege* éppen az aranymetszet törvényének alkalmazását bizonyítja. Az oly kitűnő szépségű kassai dóm szentségházának részletei is az aranymetszet törvényének tökéletesen felelnek meg.

Az aranymetszet törvényét a híres löcsei főoltáron is alkalmazva találtam, így az oltár összes magassága, a templom talajától, egészen a felrakovány keresztrózsájának csúcsáig

$$(x + y) = 48' 0''$$

ebből esik a minorra $(x) = 18' 5''$ mely méret nem egyéb mint a mensa, predella s a szekrény összes magassága, ez a

$$\text{majorra } (y) = 29' 7'' \text{ mely dimenzió a felrakovány magasságának tökéletesen megfelel, s e szerint az osztási pont az oltár szekrény felső koronázó}$$

párkányzatával esik össze, éppen úgy mint a bártfai szentségháznál.

Még az egyházak butorzatán is ezen törvényt találjuk alkalmazva, így a bártfai felette szép és művésziiesen készített egyházi székeken 11' lábnyi magasság mellett, a minor $x = 4' 3''$ az ülő helyek felső kartánjainak, a major $y = 6' 9''$ pedig a hátdeszkat (lambris) magasságának felel meg.

Ezen aesthetikai törvény még a kisebb művészeteknél (Kleinkunst) is úgymint: a monstranziák, ciboriumok, keresztelő medenczék s a kelyheknél is előfordúl; az osztási pont azoknál mindig oly helyre esik, mely határozott, megjelölő s jellemző részletét képezi a műtárgynak. Így a mostranziáknál a lunulára, a kelyheknél és keresztelő medenczéknél pedig rendszeren a nodusra esik az osztási pont.

A híres szedleczi monstranzia is minden részletében az aranymetszet törvényének megfelel.

Míg ezen szépzésművészeti törvényt a kisméretű műtárgyaknál oly meglepő pontossággal alkalmazva találjuk, addig ezen törvény nagy s monumentalis műemlékeknél még annál inkább jut érvényre.

Tornyok, mellékhajók, ablakok stb. magassága ezen szabálynak felel meg, így a szép arányairól híres s ismeretes freiburgi münster gyönyörű s példányszerű beosztással bíró tornyainál is az osztási pont éppen arra a helyre esik, hol a nyolczoldalú harangház (Glockenhaus, campanarium) a négyoldalú alsó részből átmetszetet képez.

A mint látjuk tehát, az aranymetszet törvénye a csúcsíves stylben általánosan alkalmaztatott, mely körülmény annak bebizonyítására is szolgál; hogy a csúcsíves styl mily nagy mértékben s sokoldaluan van kifejlődve, s mily határozott következetességgel találjuk ezen aesthetikai szabályt mindenütt alkalmazva, a legkisebb s legcsekélyebb műtárgynál is, pl. az ajtógyűrűknél azon egyöntetű conceptióval s műiránynyal találkozunk, mely egy mindent átható nagy eszmének, egy általános műérzésnek, s a styl határozott jellegének megfelel.

Miután pedig ezen aesthetikai törvény a művészethen általános, nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az aranymetszet törvénye csak a csúcsíves stylben található fel, már az egyiptomiaknál, de különösen a finom aesthetikai érzésű és műveltségű görögöknél mint azt reánk maradt műemlékeik s műtárgyaik bizonyítják, találkozunk ezen törvény alkalmazásával, sőt a XVI-dik századbeli tiszta renaissance styl is ezen szabály szerint alkotó legszebb műemlékeit.

Már most csak az volna hátra kimutatni és bebizonyítani: vajjon az illető művészek, építészek ismerték-e — úgy mint mi ismerjük — az aranymetszet törvényét? ha ismernők az egyiptomiak jelképes építészeti munkáit, úgy talán lehetne ezen kérdésre felelni, de miután ezen források még nem ismeretesek, így csak gyaníthatjuk, hogy úgy az ó mint a középkorban ismeretes lehetett, az aranymetszet törvénye; annál is inkább, miután tudjuk, hogy nevezetesen a középkori építészeti társulatok (Bauhütten) mesterei előtt ismeretesek voltak azon titkos, de empirikus módon is levezethető képletek, szabályok, mondatok, melyek ezen nevezetes arányt tartalmazva, nagy befolyással voltak az egyes dimensiók és arányok meghatározására.

Miután pedig a szépség fogalma és a szép iránti érzék — Goethe szerint — minden emberben megvan, csak nem egyenlő mértékben kifejlődve; úgy azok, kik a művészettel foglalkoznak, kik ezáltal a szép iránti érzék szüntelen gyakorlatában vannak, ezt a képes-

séget oly nagy tökélyre viszik, hogy ha előttük nem is ismeretes épen az arányosság törvénye, azt természetüknél és képességüknél fogva önmaguktól alkalmazzák; s épen azért miután az aranymetszet törvénye a szépség fogalmától el nem választható, ezen mérvadó kellék mindig főfeltétel leendő a szép meghatározásánál.

Szerkesztői utóirat.

Myskovszky bizonyítja, hogy az aranymetszetet a bártfai szentségház mérveire meg lehetős sikerrel és pontossággal alkalmazhatni; azonban van mégis eljárására nézve négy megjegyzésem.

1. Az egyes aranymetszetnek mindegyike magában áll, nincsenek azok egymásból fejlesztve, nem következnek egymásra szervi lánczolattal, mint ugyanazon sorozatnak tagjai.

2. A külön álló aranymetszetek nincsenek mindenütt összhangzatba téve az épületnek határozott főosztályaival; így *c)*-ben a toronyfi sisakjának virágai nem tekinthetők az emelet vagy osztály végső pontjának.

3. *e)* és *g)* közt (y^v és x^{vi}) közt van hézag; a felosztást itt tehát nem szervinek, hanem inkább önkényesnek mondhatni.

4. A mértékek nem felelnek meg mindenütt a bécsi «autographiák» mértékeinek; pedig azokban szentségházunk másolatának mérétei igen nagyok, a valónak $\frac{1}{6}$ mérvében advák. Ezen mérveket látjuk, az emeletek szerint feljegyezve ábránk jobb oldalán, és ha azokat a mércezen (Maasstab) keressük, a különbséget meg fogjuk találni. Egyébiránt mindkét rajz az egésznek magasságát, a főleptől a pelikán kasának kezdetéig, 36 bécsi lábra adja.

Analysisemet tehát szükségképen a bécsi autographiák mérveire kell alapítanom, még pedig azon rendszeremre, melyet a «Fehérvári ásatások» című 1864-ban megjelent II. fejezetének 46. s. k. l. fejtegetem.

Ott adtam az *egységből* fejlesztett sorozatomnak négy nagy octávját (50. és 51. l.), melynek mindegyike (a classikai világ zeneoctávjának $\frac{1}{4}$ hangját is használva) 25 tagból áll. *Kis octávnak* nevezem a 8 egymásra következő tagból állót; mert minden nyolczadik tagban a felsőbb betűre következő legközelebbi alsó fordul elő. *A*-ra következik lefelé a nyolczadik tagként *B* és viszont felfelé menve *c*-re *d* stb.

Mióta a «Fehérvári ásatások» megjelentek, középkori sorozatomnak akkor még hézagosan hagyott több helyeit kitöltenem sikerült, s ezért az itt adott octávok teljesebbek idézett munkámainál. Tökéletes azonban csakis az antik analog sorozat, s ezért annak a középkorinak megfelelő octávjait is adom az 1862-ben Párisban megjelent *Théorie des proportions dans l'architecture* című munkámnak 12. és 13. lapjáról. Célunkra, mivel szentségházunk egyedül nagyobb mérveit, mint *M.* is tette, analysalom, két és fél nagy octáv is elegendő, melyben a megfelelő számok különösen kijelelvék. Megjegyzem, hogy az *egység*, vagyis az *alapmér*, melyből valamennyi többi fejlődik, a latin *Unitas* szó első betűjével van jelezve; az antik sorozatban *U'*-val, a középkoriban *U'*-val.

Ha már most az itt adott elméleti tagok számait a bártfai szentségháznak egységével *U'*-jával szorozzuk, megnyerjük az utóbbinak megfelelő mérveit, melyek csak keveset térnek el az «autographiák» mérveitől, mi nagy részben a kivitel nem eléggé nagy pontosságúak tulajdonítandó.

A bártfai szentségháznak *egysége* a szentségkamrájának ürében, vagyis az első emelet azon hely tágasságában keresendő, melyben szokás volt a monstrantiát kiállítani. Ezen tágasság a bécsi «autographiák» szerint mér két és fél régi római lábat, 30'', mely mérv a gyakorlatilag eltűnő különbséggel, ad 28,026 bécsi hüvelyket (a viszonyt így véve 130900 római 140117 bécsihez).

Vehetjük tehát a bártfai szentségház *egységének* 2,35' bécsi lábat.

Ha már most ezen egységből köböt alkotunk, leend a köbnégyegének átfogója (diagonálja) $\sqrt{2}$ számban kifejezve 1,41451... és jelezve az antik sorozatban D' , a középkoriban \mathfrak{D}' ; és az egész köbnek átfogója $\sqrt{3}$, számban kifejezve 1,73205... és jelezve az antik sorozatban D'' -vel, a középkoriban \mathfrak{D}'' , tehát a bártfai szentségháznak \mathfrak{D}' -je $(1,414 \times 2,35') = 3,323$ és \mathfrak{D}'' -je $(1,732 \times 2,35') = 4,070$ bécsi láb. És ezen három mérv kiválólag használtatott szentségházunk nagy mérveinek meghatározására.

Lássuk most az említett két és fél octávát:

az antik sorozat elméleti számai	a középkorié
2^1 = 3,0000	$3 \mathfrak{A}' = 3,0000$
$\frac{1}{2}VI$ = 2,9228	hézag.
$2D'$ = 2,8284	$2\mathfrak{D}' = 2,8284$
4 = 2,7556	közelítőleg $\mathfrak{D}'' + \mathfrak{A}' = 2,7320$
$\frac{1}{4}IX$ = 2,6847	hézag.
II = 2,5980	$\frac{3}{2}\mathfrak{D}'' = \mathbf{2,5980}$
$\frac{1}{2}7$ = 2,5312	közelítőleg $4 \mathfrak{H}' I = 2,4852$
$2d''$ = 2,4494	közelítőleg $\mathfrak{D}' + \mathfrak{A}' = 2,4141$
$\frac{1}{2}V$ = 2,3864	hézag.
$2A$ = 2,3094	közelítőleg $3' \mathfrak{H}' II = 2,2828$
3 = 2,2500	$\frac{9}{4}\mathfrak{A}' = \mathbf{2,2500}$
$\frac{1}{4}VIII$ = 2,1921	hézag.
I = 2,1213	$\frac{3}{2}\mathfrak{D}' = \mathbf{2,1213}$
$\frac{1}{2}6$ = 2,0667	közelítőleg $4\mathfrak{D}' = 2,0292$
$2U'$ = 2,0000	$2\mathfrak{A}' = \mathbf{2,0000}$
$\frac{1}{2}IV$ = 1,9485	hézag.
$2B$ = 1,8856	közelítőleg $3\mathfrak{H}' I = 1,8639$
2 = 1,8371	hézag.
$\frac{1}{4}VII$ = 1,7898	közelítőleg $4 \mathfrak{K}' 2 = 1,7574$
D'' = 1,7320	$\mathfrak{D}'' = 1,73205$
$\frac{1}{2}5$ = 1,6875	közelítőleg $4 \mathfrak{H}' = 1,6568$
$2a$ = 1,6329	hézag.
$\frac{1}{2}III$ = 1,5909	hézag.
$2C$ = 1,5396	közelítőleg $2' \mathfrak{H}' II = 1,5219$
1 = 1,5000	$\frac{3}{2}\mathfrak{A}' = 1,5000$
$\frac{1}{4}VI$ = 1,4614	közelítőleg $4 \mathfrak{K}' 1 = \mathbf{1,4348}$
D' = 1,4142	$\mathfrak{D}' = 1,41421$
$\frac{1}{2}4$ = 1,3778	közelítőleg $4 \mathfrak{A} = 1,3528$
$2b$ = 1,3333	$1 + \frac{1}{3} \mathfrak{A}' = 1,3333$

nagy octav két egységtől egy egységig.

nagy octáv két egységtől egy egységig.	$\frac{1}{2}\text{II}$	= 1,2990	$\frac{3}{4}\text{D}''$	= 1,2990
	$\frac{1}{2}\text{D}$	= 1,2570 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}' \text{ I}$	= 1,2426
	d'	= 1,2247	hézag.	
	$\frac{1}{4}\text{V}$	= 1,1932 közelítőleg	$4 \text{ h}'$	= 1,1715
	A	= 1,1547	$\frac{2}{3}\text{D}''$	= 1,1547
	$\frac{1}{2}\text{B}$	= 1,1250 közelítőleg	4 B	= 1,1045
	$\frac{1}{2}\text{C}$	= 1,0886	hézag.	
	$\frac{1}{2}\text{I}$	= 1,0606	$\frac{3}{4}\text{D}'$	= 1,0606
	$\frac{1}{2}\text{E}$	= 1,0264 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}'$	= 1,0146
	U'	= 1,0000	U'	= 1,0000
	$\frac{1}{4}\text{IV}$	= 0,9743 közelítőleg	4 a	= 0,9565
	B	= 0,9428	$\frac{2}{3}\text{D}'$	= 0,9428
	$\frac{1}{2}\text{2}$	= 0,9185 közelítőleg	4 C	= 0,9018
	$\frac{1}{2}\text{d}$	= 0,8888 közelítőleg	$2 \text{ h}' 2$	= 0,8787
	$\frac{1}{2}\text{D}''$	= 0,8660	$\frac{1}{2}\text{D}''$	= 0,8660
	$\frac{1}{2}\text{F}$	= 0,8380 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}'$	= 0,8284
	a	= 0,8164	hézag.	
	$\frac{1}{4}\text{III}$	= 0,7955 közelítőleg	4 b	= 0,7810
	C	= 0,7698 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}' \text{ II}$	= 0,7609
	$\frac{1}{2}\text{1}$	= 0,7500 közelítőleg	4 D	= 0,7363
	$\frac{1}{2}\text{e}$	= 0,7257 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{h}' 1$	= 0,7174
	$\frac{1}{2}\text{D}'$	= 0,7071	$\frac{1}{2}\text{D}'$	= 0,7071
	$\frac{1}{2}\text{G}$	= 0,6842 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{A}$	= 0,6764
	b	= 0,6666	hézag.	
	$\frac{1}{4}\text{II}$	= 0,6495 közelítőleg	4 r	= 0,6377
	D	= 0,6285 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}' \text{ I}$	= 0,6213
	$\frac{1}{2}\text{d}''$	= 0,6123 közelítőleg	4 C	= 0,6012
	$\frac{1}{2}\text{f}$	= 0,5925 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{h}'$	= 0,5857
	$\frac{1}{2}\text{A}$	= 0,5773	$\frac{1}{2}\text{D}''$	= 0,5773
	$\frac{1}{2}\text{H}$	= 0,5587 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{B}$	= 0,5522
	c	= 0,5443	hézag.	
	$\frac{1}{4}\text{I}$	= 0,5303 közelítőleg	4 d	= 0,5206
	E	= 0,5132 közelítőleg	$\frac{1}{2}\text{H}'$	= 0,5073
	$\frac{1}{2}\text{U}'$	= 0,5000	$\frac{1}{2}\text{U}'$	= 0,5000

A hézagokat kipótolhatni ugyan; de azért nem teszem, mert középkori épületekben az azok pót számából fejlesztett mérveket nem találtam alkalmazva. A középkori sorozatnak csak azon számai egyeznek meg tökéletesen az antikéival, melyek közvetlen a D'' -ből D' és U' -ből fejlesztvék, azoknak többleteiből vagy törött számaikból állanak; mert csak e három mérv mindkét sorozatban ugyanazonos; a többi tagnak száma csak megközelíti egymást a két sorozatban.

Szentségházunk minő mérvei származtatvák az adott középkori sorozatnak tagjaitól? (v. ö. ábránkat)

	feljegyzett	lábba reducált	rendszeres
A keresztvirágnak egész magassága	1' 5,75" = 1,478'	— 4 \mathfrak{E}	= 1,412'
a szentség ház sisakja	6' 0,00' = 6,050'	— $\frac{3}{2}$ \mathfrak{U}	= 6,115
a legfelső (ötödik) emelet	2' 9,75" = 2,812'	— 2 \mathfrak{H} I	= 2,918
a negyedik emelet	4' 11,50" = 4,958'	— $\frac{3}{2}$ \mathfrak{H}	= 4,992
a harmadik emelet	3' 4,50" = 3,346'	— 4 \mathfrak{h} 1	= 3,369
második emelet	3' 4,50" = 3,346'	— 4 \mathfrak{h} 1	= 3,369
első emelet	7' 10,50" = 7,875'	— $\frac{10}{3}$ \mathfrak{h}	= 7,833
a tőnek magassága	6' 1,50' = 6,135'	— $\frac{3}{2}$ \mathfrak{H}	= 6,115
A szentség ház egész magassága	36' 00,00" = 36,000'		36,123'

A különbség a rendszeres és a mért mérvek közt tehát valamivel többet tesz egy hüvelyknél egy 432-ed résznél. Különben hihető, hogy az egész magasságot 15 és $\frac{1}{3}$ egységre határozták, azaz 38 $\frac{1}{3}$ régi római lábra, mely egyenlő 36,033' bécsi lábbal. A középkorban mértékül a régi római lábat használták.

Az olvasó most joggal kérdezheti: miért van az, hogy sorozatom és az aranymetszet számai mégis meglehetősen egyeznek meg egymással, holott különböző módon erednek?

Az aranymetszet arányai ezek a háromszögnek (v. ö. ábránkat)

$$ad \text{ kisebb oldala levén } = 1,0000$$

$$ab \text{ hosszabb oldala levén } = 2,0000$$

$$\text{lesz az átfogó oldala } \sqrt{5} = 2,2360$$

az első és második számot találjuk sorozatom egy és két egységében a harmadikat közelítőleg $\frac{9}{4}$ egységben = 2,2500-ban.

Az ezen háromszögből eredt aranymetszet két tagjának száma ez

$$y) = bf - = \sqrt{5} - 1 = 1,2360$$

$$x) = fa = 2 - (\sqrt{5} - 1) = 0,7640$$

$$ab = 2,0000$$

ha már most a sorozatban keresünk az $y) = 1,2360$ számhoz közel találjuk 2 \mathfrak{H} I = 1,2426; és az $x) = 0,7640$ számhoz közel találunk \mathfrak{H} II = 0,7609; és ugyanazon arány, mely áll a 2 \mathfrak{H} I és \mathfrak{H} II között ismétlődik minden tizennyolcz tagnyi távolságban egymáshoz álló tag közt. Innen van, hogy az aranymetszettel is lehet, hanem csak közelítőleg lehet analýsalni a középkor építészetének mérveit.

Henszlmann.

MAGYAR VÁRAK 1437 KÖRÜL.

Az alább következő jegyzék két okból érdemel figyelmet. Köztörténetileg, mint érdekes és concret adat kézzelfogható tanúságot tesz arról a hanyatlásról, melyet a XV. században a honvédelem, illetőleg a királyi banderium vett. A banderiális szervezetnek Lajos idejében megvolt a maga kellő sikere, mert a nagy király erős kézzel féken tudta tartani az e szervezetből következhető aristokratikus kinövéseket. Nem úgy Zsigmond. Ő alatta csirázott fel az a hatalmas olygarchia, mely 1526-ban kimutatta, mennyit tehet egy fékevesztett kis dynastiákból álló cotteria az ország romlására. Itt a bizonyíték, mely s mennyi várak voltak nem kir. kézen? sőt végvárak is vannak köztük. Igen sok következtetést lehetne vonni ebből, de tekintsük a tárgynak ide illő részét. Archaeologiai tekintetben először is a várak ismeretéhez nyújt adatot, azok statisztikájához, s másodsor azok nomenclaturájához sem valami megvetendő adattal járúl. Kimutatja 1437 körül a birtokosokat, szóval a magyar középkori várak általános ismertetéséhez igen használható adat.

Megjegyzem, hogy az itt felsorolt várak közül majd mindegyikre találunk adatokat az orsz. levéltárban, úgy, hogy egyes monographiáknál már a teljes bevégeztség tekintében is nem leendő czélszerűtlen a régiségi és építészeti szempont mellett az azokat földerítő historiai oldalt is a *kellő* mérvben tüntetni elő. Mindezeket jelen igénytelen adatom némi commentárja gyanánt kívántam megjegyezni s igazolni eljárásomat, miért hittem legezelszerűbbnek a t. bizottságnak nyújtani be ez összeírást.

Castra pro honore tempore condam domini Sigismundi Imperatoris data, et tandem per Albertum Regem immutata.

Primo castrum	Buda	Apud Joannem de Rozgon.
Item	» Visegrad	Apud Ladislaum Pan de hathna
»	» Dragel (Drégel)	
»	» Damas (Dömös)	
»	» Thömösvar	
»	» Thata	Apud Stephanum de Rozgon Comitem Thömösiensem
»	» Gheztes	
»	» Vytan	
»	» Csegh	
»	» Debregezh	Apud Stephanum de Bartffa
» Castellum	Patha	

Item	Castrum	Posoniense	
»	»	Komaron	Apud Stephanum de Rozgon, Comitem Posoniensem
»	»	Vywar	
»	»	Detrehkü	
»	»	Eleskü	
»	»	Korlathkü	
»	»	Scepwsuara	
»	»	Vilagoswar	Apud Johannem Orszagh et Ladislaum de Kátha
»	»	Salmas (Solymos)	
»	»	Zegediense	
»	»	Sydowar	
»	»	Cassofw	Apud Georgium Orbonasz
»	»	Saros	Apud Georgium et Stephanum Sas

APUD DOMINAM REGINAM

Castrum O-Buda.

Item	Castrum	Salmar	Item	Castrum	Vgrogh
»	»	Buják	»	»	Trynychyn
»	»	Zonda	»	»	Byztercze
»	»	Aynaskü	»	»	Ztrechen
»	»	Fylek	»	»	Ovar
»	»	Diosgiör	»	»	Oroszlankw
»	»	Dédes	»	»	Zuthcha
»	»	Cherep	»	»	Angelwar
»	»	Zolom	»	»	Brummo (Brunócz ?)
»	»	Lipche	»	»	Nagiwar
»	»	Weegles	»	»	Lykua (Lykava)
»	»	Dobronya	»	»	Tarna (Torna ?)
»	»	Saskw			

Castra donata usque uitam.

Castrum	Chokakw	apud	Comitem	Thömösiensem
»	Cheplez	»	»	Posoniensem
»	Kesselökü	»	»	Valentinum de lypto. (Nyitra-m.)
»	Blathnicza	»	»	Pungracziium (Nyitra-m.)
»	Posegawar	»	»	Ladislaum filium Waiuodae.

Castra impignoratiua:

Castrum	Lyblo	cum	ciuitate	padaley (podolin)	apud	Regem	Poloniae
»	Zrebernek	}	apud Mathkonem Banum				
»	Barkassad						
»	Zent-Giörgj						

Castrum	Owar	apud Volfardum
»	Kepche	» Kapler
»	Sempte	» Comitem Poseniensem
»	Berench	» Pangracium
»	Zklarama	} apud Balyczky
»	Arua	
»	Bolondoch	apud filiam Stibory
»	Thadika	apud Ladislaum Petheö
»	Jlsowa (Jolsva)	apud Emericum Pelsowcz.
»	Soliomkw	» Ladislaum Jakch
»	Athyna	} apud Ladislaum Banum
»	Symontornia	
Castellum	Mikola	
Castrum	Medue	} apud Comites Ciliae
»	Kiowar	
»	Kruppa	
»	minus et maius Kemlek	Apud Regem Bozniae
»	Suran	apud Samdorff
»	Ozterwycza et Vyka	} apud filios condam Nicolae
Aliud	» Ozterwicza et Busan (Bucsány)	
»	Zokol	
»	Chaktornia	} apud Comites Ciliae
pertinentiae inter fluos		
Drawa et Sawa		

Castra et honores sunt apud Mathkonem Banum et fratres suos pro honore et pñño Banatus. Regnorum Dalmatiae et Croatiae.

Castrum	Tynin	Castrum	Chowka
»	Laab	»	Rypach
»	Oszterwicza	»	Klyz (Klissza)
»	Werucha (Veröcze)	»	Olmyo
»	Kunewo	»	Vizuthj
»	Ermen		

Castra quondam Joannis de Chetyna :

Castrum	Zyn	(Zrín, innen a Zrínyiek)
»	Chatuina	
»	Trawnyk	

Banatus Regni Sclavoniae

Ciuitas	Zagrabiensis
»	Krisiensis

Castra Boszne

Castrum Jajeze	Castrum Bochaecz (Bihács)
» Komothyn	

Castra inferiora cis Danubiana

Castrum Zewrina	Castrum Péch
» Chwren	» Zent lazlo uara
» Orsowa	» Possezyn
» <i>Myhald</i> (Mehadia)	» Halmas
» Sebes aliud	» Ihid
» Péch	» Haram (Horom)
» Zynicze (Szenicz)	» Dombo
» Ztanylowecz	» Kevi
» Dranko	» Thörnisthe
» Lybrasd	» Nandor Alba

Prioratus Auranae

Eppatus Zagrabiensis
Archi = Colocensis
Abbasia Petrinaradini
» de Zek

Castra Eppatus Zagrabiensis

Castrum Ghompnech	Castrum Hrasztouicza
» Garich	

Castra Prioratus Auranae :

Castrum Petrecz	Castellum Zent Miklos
» Chaktornia	» Chorgo
» Bela	» Chora
Castellum Orasowcz	

Castra Archi = Eppatus Colocensis :

Castrum Rednek
Castellum Marthonicz.

(Egy XVI. századi hiteles másolata a m. k. országos levéltár «Történelmi Emlékek» című gyűjteményének XV. századi irományai között. Papir, kétfejű-sasos karikás víznyomattal. A sas igen szépen van stylizálva s a XV. század elejére vall.)

Közli : Dr. Thallóczy Lajos.

BARBÁRKORI VÉDRENDSZER NYOMAI LIPTÓ-MEGYÉBEN.

Irta **Majláth Béla.**

I.

Az egyes népcsaládoknak culturtörténelmi tanulmányozása az evvel foglalkozót — az éghajlati viszonyok kellő méltatása mellett — a talaj helyi körülményeinek domborzati alakulására utalja, mint a mely a népek műveltségi fejlődésével nemcsak a legbensőbb összefüggésben van, de úgy szólván feltétlen irányadója, főtényezője a népek specíficus physikai és szellemi kiválóságainak egymás között.

Az orographikus helyi viszonyok a népnek mint egyediségnek typikus jelleget kölcsönöznek, benső életébe pedig sajátlagos jellemet öntenek.

Igy van ez ma a cultura elsőbbségi harcának közepette, így volt ez a nagy népvándorlásoknak történelem előtti századaiban, midőn a népcsaládok áramlatának hullámszeme egy helyről a másikra sodorta a nemzeteket, s azoknak physikai és psychologiai jellegét a változott talajviszonyok, habár csak néhány százados telepedésnél is — átalakították nemcsak, de gyakran a kedvező vagy kedvezőtlen helyrajzi körülmények kezökbe nyomták a cultura terjesztésének vezérlobogóját, vagy ha ezt magukkal hozták a mostoha talajjal való nehéz küzdelemben rongyokra foszlott a zászló, s eltörött rúdja a bukás nagyságának koldusbotjaként vezette őket az enyészet sírjába.

A talaj domborzati viszonyainak befolyása azonban leginkább érvényesült a nagy népcsaládok állandó telepedéseinél, midőn is az egyes nemzetek subjectivitásának megfelelő, s ebből kifolyó követelményekhez képest — földterületüknek maradandó elfoglalásakor mintegy ösztönszerűleg vezette az egyes nemzeteket az individualitás érzete oly területek betelepítésére, melyek egyéni jellemüknek lehetőleg megfelelték, s a természet nyújtotta előnyök czélszerű felhasználása mellett a lét küzdelmének viszonyos nehézségeit elviselhetőbbé tették.

Természetes föltevés az hogy az első nagy népvándorlás századait immár az állandó telepedés korszaka megelőzte — habár az bizonyos földrészekben, de elhatárolt területeken csak a nomád, vadász és halász életmódra utal is; — miután a társadalmi élet szempontjából a telepedés a cultura előbbre haladott fokát feltételezi; vajmi nehéz dolog azon culturállapot kezdetének megbírálása, mit a történelem előtti korszakban az állandóan települők lehet hogy magukkal vittek, de lehet hogy már a foglalásnak zivataros küzdelme között, a talaj domborzati viszonyainak megfelelőleg ott helyben találtak.

De bár miként legyen is a történelem előtti századok culturnépei vagy államai a lét küzdelmének parancsánál, a hódítmányok fentartási ösztönénél fogva, védművek alkotására lettek utalva, melyek vagy ingóságai, vagy családai, vagy véletlen megtámadás, rohanás,

meglepetés elleni biztosabb elhelyezésére voltak emelve, s itt ismét a talaj orographikus alakulásának szempontja azon tényező mely a történelem előtti korszak művelődési terjedésének topographikus birálata, és vizsgálatánál majdnem a legnagyobb nyomatékkal bír, s annak megfejtésénél kétségtelen anyagot nyújt a régészeti kritika bonczkésének.

Ha már most kellő figyelemre méltatjuk és beható tanulmány tárgyává tesszük azon adatokat, miket a történelem a régészeti szakirodalom, s a napról napra szaporodó leletek nyújtanak, a deductió logikáján alapuló consequentia feltárja előttünk a talaj orographicus alakulásának nagy befolyását a történelem előtti korszak népeinek culturalis haladására, sőt majd nem mint feltételes előzményül indokolja a nemzeteknek egymás között és fölötti kiválását.

Okadatolt tényként fogadható el a történelem és régészeti kutatások azon állítása, miszerint a történelem előtti népek vándor életmódja szoros összefüggésben állt földünk sík területének legnagyobb részével, s a művelődés relativ fogalmához képest a nagy kiterjedésű síkságok a nomád életet máskülönben a talaj minőségénél fogva is majdnem a lét feltételévé teszik.

Megvilágító példája ennek Rössler adatai szerint,¹ hogy az európai Közép-Oroszország szláv törzsei — a kik pedig a földművelés oly kora terjesztői voltak — még aeránk 4-ik századában is alig birtak a nomád életmód köréből szabadulni; Kitter szerint még a jelenben is találunk hasonló eseteket a vándorló pásztornépek között Turan, Irán, Aethiopia és Amerika fensíkjain. Böven előadja Lassen² a szent föld síkjának a Ganga és Jamuna vidékén az indiai culturának roppant haladását, míg a Ganges alsó részén, s a Tigris sík földjén az csekélyszerű volt. Kellően indokolva bebizonyítja Martius³ az Amazon öböl, a Orinoko, a Rionegro vidékének habár csak átmeneti befolyását is az ottani népeknek állandó településére.

Ezen tétel azonban a sík föld nem mindenikére alkalmazható, mert az oly lapályok, s különösen a folyamok árterületei, melyeknek természetes gazdagsága a talajviszonyoknál fogva a földművelés könnyűségét indokolták vajmi kedves gyűlkeiseivé váltak a nomád népcsaládoknak, s korán kifejlett culturát idézett elő a letelepülők között.

Példáit látjuk ennek a Mississippi, Jaxartes, Oxus, a Nil, az Iravaddi folyamok árterületén; a Hoangho, és a Yong-tse-kiang közötti lápföld, a Pó síksága, a Rhenus, a Mars és Schelde folyók lapálya ősrégi cultura színhelye volt.

Ha tekintetbe vesszük immár a hegyvidékeket, ott hol az éghajlati zord viszonyok az állandó telepedés nehézségeit csak növelték, azt találjuk, hogy a magasan fekvő hegyvidéken a korábbi telepedés csak kivételesen eszközöltetett egyes területeken, de a pásztornépeknek a művelődés majd meg annyi időszakában legelő térekül szolgált; ott azonban hol a közép magasságú hegyvidéknek domborzati viszonya meredeken tagozott hegységgé alakult, igen korai állandó telepedés nyomaira akadunk, melyek a leletek meg nem czáfolható indokaival védik eme föltevés helyességét. Közép-Európában például a havasok vidékei

¹ Rössler: Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau. Sitz.-Bericht d. k. Akademie. Wien 1875. S. 81.

² Lassen: Indische Alterthümer I.

³ Martin: Ethnographie Amerika's. S. 561.

azon pontok, hol az állandó település legrégibb nyomai találtatnak, s hol a társadalmi együttlét a culturális haladást hatalmasan előmozdította. Itt is azonban kellő figyelembe kell hogy vegye a cultur-történész a talaj orographikus viszonyai között azon nehézségeket is, melyeket a természet akadályként gördített az állandó település elé, mint például a közép-németországi áthatolhatlan erdőséggel fedett hegyvidéke, az Ardennák, a Vogesek stb. bár ha már itt is nyomaira akadtak a kelták letelepedésének.

A római foglalást jóval megelőzőtt korszakból eredő telepítvények maradékaira utalnak alsó, felső Lausitz ¹, s a csehországi számtalan leletek; ² legujabban pedig a Renusteini kőkorszaki temetőlelet, a thüringeni erdőségekben ³ oda mutat, hogy a különbeni körülmények szemügyre vétele mellett, a közép magasságú hegyvidék az állandó telepedés régibb emlékeit őrzi a lápföldnél, s midőn magyar hazánk is a történelem előtti korszaki culturájának bő anyagával bír, s a korai állandó településnek kétségtelen adatait mutathatja fel, kockáztatni merem azon állítást miszerint hazánk hegyvidéke a talaj domborzati viszonyainál fogva előbb ringatta az állandó telepedéssel járó cultura bölcsőjét, mint az alföld lapálya.

Az indok, mely a történelem előtti korszak népeit letelepedéseik alkalmával a talaj külső alakzatának kellő figyelembe vételére készítette, a létérti küzdelem természetében keresendő, mert a népek szellemi és physikai feladatának minden időben főczélja alkotásainak védelme, s ez általi fentartása volt, s bár mily kedvező viszonyok segédkeztek is egyes néprajok culturájának terjesztésére a mívelődés első korszakaiban; ha alkotásaikat, a mívelődés eszközeit saját letelepedésük körében az ellenséges rohamok, külső megtámadások vagy a talaj-alakulás nehézségei ellen megóvni nem tudták, mívelődésük alkotása az érintkezés által hódítva haladt ugyan, de maguk a zászlóvivők elpusztultak, s culturájuk lengő lobogója halotti lepelként borította el a ravatalt, melyen egy egész nemzet vagy néptörzs feküdt az enyészet nyugalmaiban.

A lét harcának épen most említett indokai feltételezik a közép magasságú hegyvidékeken való korábbi települések helyes nézetét, mert a talaj domborzati viszonyai a cultur alkotásainak, eszközeinek és az önvédelemnek sokkal biztosabb menedéket nyújtottak, a nyílt, minden oldalról megtámadható nagy kiterjedésű sík földnél, természetes leszámításával mindazon előnyöknek, mikkel a lapályok mocsáros vagy tavas környéke az önvédelemnek nyújthat, s azon akadályoknak miket a támadás elébe gördíthet.

Egyébiránt ezen tételnek alapossága mai napság még csak annyiban helyes a mennyiben a régészeti kutatások és leletek a hegyvidékek korábbi településeit támogatják, de azért az emberi művelődésnek első bölcsőjét, mely a történelem előtti korszakokban az egyes embereknek egy bizonyos területen az önvédelem céljából csoportosulására következett — határozottan hegyes vidékek színhelyére tenni akarni, legalább is elhamarkodott lenne, mert ki az, a ki újjal tudna mutatni azon helyre hol az emberek első csoportosulásával a mívelődés haladásának első fokára hágott?

Hiszen ha a culturális haladásnak csak egyik hatalmas tényezőjét, a földművelést

¹ C. Rieke: Die Urbewohner Deutschlands.

² Kallina v. Jättenstein: Böhmens Opfer-Plätze.

³ Borneman: Dresdner Versammlung der deutschen Gesellschaft für Anthropologie. S. 52.

veszszük tekintetbe, ez éppen működésében a rombolás, a pusztítás, az irtás és a talaj átalakításának szerepét viselte; s a sík föld a telepedésnek különbeni kedvező feltételei mellett kevésbé állhatott ellen az eke hódításának, mint a hegyvidék, könnyebben változhatott annak felszíne, az eke elpusztíthatta a régi culturának még a nyomát is, vagy behantolhatta, földrétegekkel, melyek alatt még fel nem derítve hevernek a cultura első haladásának eszközei és oly maradványai, melyek egykoruak lehetőleg régiebbek is lehetnek a hegyvidékek culturmaradványainál; míg ellenben a hegyvidékek culturmaradványai az orographikus nyújtotta akadályoknál fogva inkább ellent állhattak azon rombolásoknak mit a cultur haladás különösen a földmívelés terjedésével az eke hódítása által a földtalajon előidézett.

Támaszkodva az archaeológiának eddigi vívmányaira, s a leletek megfigyelt tényeire és körülményeire, ez idő szerint a társadalmi élet régibb mozzanata, a mérsékelt szélességi fok alatt fekvő területek közép magasságú hegyvidékére utalja a régészt, hol a letelepüléssel egybe kötött irtási műveletek az erdőségek alsó tenyészvonalába esnek, s nem azon erdőségek nélküli kopár sivatagokra, melyek a településnek máskülönbeni előnyeit is nélkülözik¹ bár ha azon állítás sem tartható fen, mely a mocsáros lápradonok mívelését a legkésőbbinek tartja. Megdönti ezen tételt a telepedés természetéből folyó nyomós két indok. Az első az, mely az első cultur-állapotok primitív eszközeinek lehetővé tették természetrajzi szempontból sikeresen megküzdeni a talaj nehézségeivel, s azt a mívelésnek mentül könnyebben meghódítani, s az természetrajzilag bebizonyított tény, hogy continensünk az éghajlatok bizonyos határainak közepette legnagyobb részt erdőséggel volt borítva, s ily viszonyok között természetesnek található a talajnak oly helyeni culturális alakítási kísérlete, hol a természeti erők buja tenyészétével küzdve a lét harcában az elért cél biztosabb támpontokat nyújtott a csoportosultak fenttarthatására, mint az oly sík földterületekeni letelepedés culturája, mely ha kietlen pusztasága által a megszállás esetében könnyen hódítható volt is, de terméketlensége legkevésbé sem biztosította az állandó ott maradás kívánalmait; míg a másik, és az elsőből kifolyó indok, a physikai és pszichologiai alkotások az érintkezés általi terjeszkedésnek, s éppen az érintkezésből eredő megrohanások elleni természetes alkalmat nyújtó orographikus viszonyok tudatos felhasználása, és keresése, a mi ismét védelmi szempontból a telepedés állandósítását könnyebben feltételezi a mocsáros lápterületeken mint a talán jobb talajú sík földön, mert a mocsárok és tavak területei a megtámadás ellen egyrészt természetes, más részt mesterségesen készült biztosabb menedéket nyújtottak a mívelődés eszközeinek és alkotásainak védelmére.

Részemről a felhozott két indokból sem fogadhatom el Coreynak² ama tételét, melyvel Kent vidékének aránylag korai mívelés tulajdonítható, s inkább a bevándorlott földmívelőknek tulajdonítandó; a cornwalli terméketlen félszigetek felvirágzása pedig csak is a czinneli kereskedésnek róvható fel; s egy általjában tévesnek tartom Jakobi és Arnoldnak³ azon nézetét, mely szerint a legjobb földterületek a cultura foglálásának s az állandó településnek legelső tárgyai lettek volna; s csak részben fogadható el ott, hol egyszersmind a

¹ *Revue des deux Mondes*. 1870-iki folyam.

² Corey Th. Wright: *The Celt, the Roman, and the Saxon*. 1875, 37. oldal.

³ Jakobi: *Slaven- und Deutsenthum*; Arnold: *Ansiedelung und Wanderung deutscher Stämme*.

jó dús talajnak van graphikus alakulása, egyúttal a letelepedés védelmét is lehetőleg biztosította. Megelőzőleg azonban az egyes néptörzsek művelődésének azon fokát, mely egyedi alkotásaiban kulturális hódításokat tett, még egy más, az említetteknel sokkal hatalmasabb indok kényszerítőleg hatott a társadalmi szövetkezés első stádiumában a települések védelmének eszközlése, s ez: a népek élelmi keresése, s a fogyasztásnak egymás közötti versenye¹ az elemekkel harczok küzdelmei között tanulta az ember a ragadozó vadak elleni védelmet, védelem között tanulta ismét a támadást, s ezen egymásból természetszerűleg keletkezett ténye a lét harczának szükségképeni feltétele lett az élelemszerzés versenye között az állandó megtelepedésnek.

Alig bontotta ki az ember a szerves világ elemeivel küzdött harczában győzelmi lobogóját, egy sokkal hatalmasabb ellenséget ismert fel saját önmagában, s a támadás küzd-homokjára lépett, a versengzés indokából önmaga ellen, minek mozgató ereje az élelemszerzés kétségbeejtő tusája volt, s épen ez, s csak is ez azon hatalmas emeltyű, mely az egyesek szövetkezését, s ez által az emberi művelődésnek legelső alapját megvetette. Ám ha bele tekintünk az ember művelődési történelmének irodalmába, a fejlődés még oly csekély-szerű mozzanatánál is megtaláljuk az élelmi versenyzésben, mindég egy és ugyanazon indokot, melynek kegyetlen és erőszakos harczában haladnak vagy vesznek el az egyes népek és nemzetek, s ezen tétel alaposságának bizonyítékait kikeresendők nem szükséges a megvilágító fáklyát a rég elmúlt évezredek homályába belé nyujtanunk, mert a legelső ember természetében feküdt indokok művelődésünk jelen fokán is ugyanazok, s eléggé támogatják e nézet helyességét.

Mi az mi jelenleg is a vad és félvad népeknél az új és ó világ részeiben az indus törzsek, a dél oceán szigetek népeinél Afrika belsejében stb. a halász, vadász és pásztor-népek élethalál-versenyzését, s az egyes törzsek szövetségét előidézi? a halászati, vadász és legelőterületek elfoglalása, védelme és támadása, illetőleg az élelemszerzés biztosításának indoka. Ez volt az őskori népek kezdetleges cultur állapotának is legelső legfőbb tényezője és hatalmas mozgatója.

Helyesen mondja Andrión² «hogy a nomád népek féltékenységgel őröködnek az általuk elfoglalt területek közössége felett, s a szomszédos települők elé a legnagyobb nehézségeket gördítik». Ennek természetes magyarázata azon egyszerű feltételhez fűződik, mely a telepedés biztosításának kellő természetes védelmet nyújtott a talaj orographikus alakulásában a települések azon stádiumában, midőn az még csak néhány család vagy egyes csekély számú néptörzsek szövetkezéséből keletkezett, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az első kísérleti állandó telepedések népessége igen csekély volt, habár az egyes telepek³ számosak is.

Az első telepedések fentemlített körülményei okvetlen megkivánták a lehetőségig, oly területeken társasulni, melyek domborzati viszonyaiknál fogva kellő védelmet nyújtottak az illetőknek, mert akkor is csak az egyéni tulajdon biztossága képezte a telepedésnek kulturális fejlődését, mint ma, s a társasélet rendezetlen állapotában a természet nyújtotta

¹ Mittheilungen der Antrop. Gesellsch. in Wien. VI. köt. No. 1 és 2, lap 10.

² Mittheil. der Antropol. Gesellsch. in Wien 1876, VI. köt. I. és II. füz. 11. l.

³ Arnold: Ansiedlung und Wanderungen der deutsch. Stämme; Berthold: Geschichte des deutschen Städte-Wesens. I. 8.

előnyök inkább a középmagasságú hegyvidékre utalták az embert, habár a talaj művelése nagyobb nehézséggel járt is, mint az oly nagyobb terjedelmű lápokon, hol az önvédelem, a tulajdon védelme épen a cultur terjedésének céljából biztosítva kevésbé volt.

Az emberi alkotás szükségképeni védelmének indoka még a nagyobb sík területeken is az erdőkbe, a mocsáros vadonokba vezette az ősrégi települőket. A folyamvölgyek lakói a magasabb partokat, a hegyek meredek oldalait, s a tengerpartok közelében fekvő szigeteket keresik fel; de az állandó telepedés eddig ismert első leletei a középmagasságú hegyvidéken deríttetnek fel. Bizonyítja azt a jelenkor telepedéseinek megfigyelése is. Visconsin északi része folyton lakva volt, a számtalan vizek és tavak területén¹ a mönitáriusok főtelepét Catlin magas helyen találta²; Schomburg R. szerint a britt guyanai indiánok telepei kivétel nélkül dombokon vannak³ Humboldt szerint az aztékok leginkább hegycsúcsokon és meredek hegyoldalakban szerettek lakni,⁴ a tolték telepek legrégibbjei Mühlhausen nyomán a Rio Verde és Coloradó Chyquito táján magas sziklákban vannak;⁵ Temple Bolivia és Peruban tett kutatásai közben a régi indus faluk romjait a hegyek csúcsain találta;⁶ Afrika közepén a Kilimondzsor és Kenián túl a 4000 lábnyi magas fensíknak pásztor törzsei — a rabló mast és vaknasék — elől, a földművelő népek a dombok vidékére menekültek.⁷ A Bakatla földi bahnan faluk rendszerint a granithegyek emelkedésein építkeznek.⁸ A Dajaka föld lakóinak mondája legrégibb lakhelyüket a hegyek belsejébe helyezi. Dr. Bechtlinger szerint az abyssinaiak falvaikat emelkedett helyeken építik és falakkal erősítik meg.⁹

A paleolith korszaknak népeinél jellemzőleg tűnik fel a hegycsúcsok közelébeni barlangok használata, minek különbeni magyarázatát adja a jégkorszakra következő földképződési processusnak ama körülménye, miszerint a magasabban fekvő pontok előbb szabadultak meg a jégkéregtől, s így előbb kereshették fel a természet által vájt üregeket az emberi életnek legelső tanúi. Rossi¹⁰ támogatja ezen nézetet, de ide is utalnak a Szárdiniában, Sicilia, Dél-Spanyolország, a Canári szigetek, Franciaország, Schweitz, Belgium, Németország és Magyarhonban,¹¹ de különösen a troglodytok földén északi Chinában, az Atlas, Parapomismus, Belna, Krakarus hegységen található és kutatott természetes barlangok. Bizonyítják az Alsó-Ausztriában eszközölt kutatások¹² Dr. Much, de Dr. Ricke F. szerint is¹³ a németországi legrégibb telepedéseinek nyomait a hegyvidékek tüntetik elő.

¹ Transaction of Visconsin. Agricult. society II. k. 330. l.

² Callin: Indien Nord-Amerika I. k. 135. old.

³ Appon: Unter den Lappen II. k. 128. oldal.

⁴ Humboldt: Neuspanien III. k. 8. old.

⁵ Mühlhausen: Reisen in den Felsen-Gebirgen II. k. 149. lap.

⁶ Darwin: Reise II. k. 105. l.

⁷ Petermann: Mittheilung 1871, 467. l.

⁸ Fritsch: 3 Jahre in Süd-Afrika 321. l.

⁹ Bechtlinger: Ost-Afrika 98. l.

¹⁰ Rossi: Congr. internat. d'Antropol. 1867. pag. 109.

¹¹ Arch. Közlem. IX. köt. I. füz. 37. l.

¹² Mitth. d. Antrop. Gesellsch. in Wien I. köt. 131, 159. l. II. köt. 105. l.

¹³ C. F. Ricke: Die Urbewohner 1868.

II.

Eltekintve magyar hazánk földének diluvial és paleolith korszakától, — mely őskorszaki időből az ember művelődésének emlékeit a legújabb leletek nyomán, habár csak szórványosan is immár a baráthegyi¹ a nagysápi² koponya, a haligóczyi barlang stb. kőkorszaki leletek tárgyaiban felmutatni tudjuk — jelen értekezésemnek címe és tárgya vissza vezet a culturális haladásnak azon epochalis momentumára, mely a szaktudósok és régészetkedvelők előtt a bronz-korszakban ismeretes, mely korszakból immár az állandó telepedések és védművek nyomait, sőt maradványait is támogatni s biztos adatokkal kétségtelenné tenni tudjuk.

Mielőtt azonban a bronz-korszak barbár népeinek Liptómege területén éveken át észlelt és tanulmányozott rendszerét fejtegetném, szükségesnek tartom az általam felfedezett védművek bronz-korszaki emlékeit a lelet indokával és azzal összefüggő tárgyak támogatásával kellő világosságba helyezni.

Tekintve hazánk földének azon művelődési aeráját, melyben az állandó telepedésnek kétségtelen nyoma a leletek adataival bebizonyítható, szerény nézetem szerint a történelem előtti időszaknak bronz-korában kell keresnünk nevet: elnézve a neolith kőkorszak leleteitől, a szórványos felfedezések között hiányoznak azon adatok még mostanig, melyek az állandó letelepedést indokolhatnák. Szerény nézetem szerint az állandó telepedés csalhatlan jelei, a temetkezési helyek, a művelődés eszközeinek gyártási maradványai, az illető cultur-népek művelődési feltételeihez képest a tömeges leletek, és a védművek, s ott, hol ezen egy vagy másik criteriuma a művelődés jelenlétének feltehető, az állandó letelepedés tétovázás nélkül kimondható.

Liptómege területének tudtommal 76 lelhelyén találtatott 33 szórványos, 13 tömeges, 4 temetkezési lelet, melyeknek tárgyai, anyaga, feldolgozása, ornamentikája kétségtelenné teszik azoknak bronz-korszaki eredetét.

Ha immár tekintetbe vesszük ezen leleteket, önként kínálkozik a feltevés, hogy itt állandó telepedésnek kellett történnie a bronzkorszakban, még pedig huzamosabb időn át, mert a temetkezési rendszernek mind a négy temető helyen u. m. Andrásfalván, Magyarfalván, Hradeken és Szent-Mihályon észlelt szabályossága, a hulla elégetése, a hamvedrek lerakása sem harszi katastropha sem más véletlen gyors bekövetkezésének eredménye nem lehetett, de csakis a rendes hosszabb idő alatt bekövetkezett halálozásoknak természetes fejleménye; figyelemmel kísérve tehát a fennebbiek összevetését azon 26 védmű, mely a kiállított térképen ki van mutatva, szintén csak a bronz-korban keletkezhetett, s az állandó települők cultur terjesztésének és eszközének védelmére készültek, annál is inkább, mert Liptómege hossz völgyén át vezetett a bronz-korszaknak azon kereskedelmi nagy útja, mely borostyánkő út neve alatt ismeretes.³

Liptómege területének domborzati és hydrographikus viszonya felette nagy előnyöket nyújtott a culturális vívmányok védelmére, fentartására, s a cultur-nemzetek itt lete-

¹ Arch. Közlem. IX. köt. II. füz. 27. l. Henszlmann: Magy. régész. eml. II. k. II. rész 9-ik l.

² Földtani közlemények 1871. aug. 10. ülés. Mittheil. der Antrop. Gesellsch. in Wien I. k. 9-ik sz. 294. l.; II. k. 301. l.; III. k. 102. l.

³ Sacken: Leitfaden zur Kunde d. heidnisch. Alterth. 111. lap, 2-ik jegyz.

lepített törzseinek oltalmára, mert a hegyi patakok sokasága, az önálló izolált dombok, hegyek, melyek a Vág hossz völgyének medenczáját mintegy körül övedzik megannyi természetes védve a bronz-korszak letelepülési igényeinek;¹ s a műveltség fejlődésének minden fokán keresztül a letelepedésnek most említett természetes védhelyeit felhasználták az egyes nemzetek, és néptörzsek minden időben;² ily meredek sziklákon, előfoki hegyeken, földnyelveken emelték a műveltség leghatalmasabb tényezői a rómaiak is védműveiket.³ Az őskorszaki védhelyek és telepek helyzetének előnyeit részint oltalmi védhelyekül, még a középkorszaki műveltség is felhasználta, mintán ily helyeken épültek a lovag- és rablóvárak, a kolostorok, kápolnák és templomok.⁴

Hogy ezen a pogány korszak állandó letelepedésének védhelyei itt Liptó megye területén a bronz cultura aerájából, illetőleg a római foglalás előtti időkből származnak, bizonyítani látszik még azon körülmény is, hogy azokon a római falrakás és építkezés nyoma sem az anyag, sem a ragasz sem pedig alakítására nézve nem észlelhető. Ezen említett védhelyek anyagaikra s falrakási módjukra nézve igen primitív bélyeget viselnek magukon, mi épen a bronz-korszak építkezési elveinek felel meg, állván az vagy egyszerű tömörre vert föld- hányásból, sövényfonásból,⁵ agyagvakolattal bevont faalkotmányból,⁶ mely vakolat fagalyakkal, apróra metélt szalmaszálakkal⁷ kevertetett össze, mint azt a szent-máriai Havranek-hegyen talált agyagdarab tanúsítja, vagy egyszerű árkolásból, s egy vagy kettős sánczolásból állott⁸ mint az a hradeki leletnél előfordul.

Nevezetesebbek a salakos kögyűrűk és kökerítéssel megerősített védművek, mint a pottornyai Bastahegyen,⁹ hol kettős elsánczolás és elővédmű alkalmaztatott, miként a csehországi Strakonicz melletti Hradistyehegyen,¹⁰ bár ha már a körakás maga nem látszik, de az észlelhető nyomok, maradványok kellően bizonyítják a salakos kövédmű alkotását. A salakítás míveletének könnyítésére, bár ha gyakran puhább anyagú kövek mint dolomit, mészkő stb. használtattak is¹¹ ezt azonban még oly esetekben sem alkalmazták mint szabályt, ha a jegőczös magvú kőanyag mellett mészkövet használhattak is, mert nem csekély ezen salakos kögyűrűk száma, hol a puhább mészkő helyett jegőczös magvú kőnemeket ugymint gneist és gránitot használtak; világos példáját mutatja ennek a Kato-viezka hora salakos kögyűrűje, melynek sánczfala a mészhegység között gránitdarabokból

¹ Mittheil. d. Antrop. Ges. Wien II. k. 109. l.; Dr. Römer Flóris Műrégész. Kalauz I. 31. l.

² Caesar: De bello gall. 8, 33, 40.

³ Veget. Cap. I, Caesar: De bello gall. 3, 12; Strabo: Geograph. 7, 2. Tacitus: German. 29.

⁴ Arch. Közlem. IX. k. 16. l.

⁵ Caesar: De bello gall. 5, 43; Strabo 4, 4; Keller; antiqu. Mittheil. der Züricher Gesellsch. 7, 190, 191; Arch. Értes. I. k. 14. l.

⁶ Mittheil. d. Antrop. Gesellsch. Wien I. k. 165. l.

⁷ Ugyanott.

⁸ Hildebrandt: Heidnisch. Altar in Schweden 206. l.; Richard Avaré: Globus XX. 158, 246, 264, 280; Arch. Értes. XI. k. 16. l.

⁹ Arch. Közlem. IX. k. 1. l. V. rajz.

¹⁰ Mitth. d. Antrop. Ges. IV. k. 193. l.

¹¹ Műrégészeti Kalauz I. k. 31. l.

állott¹; ugyan azon példával találkozunk a Hradistyehegyen Strakoniz mellett² s a lipovji dombon³ stb. Végre a természetes szikla-erődítmények,⁴ melyeknek alakításához emberi erő szükséges nem volt; ilyennek példáját tünteti fel Rohacska Illanó- és a Prazsma-hegy Fehérpatak felett.⁵

Alakjukra nézve a liptói pogány védművek általában a tojásdad hosszas körnek felelnek meg, mint a mely a bronz-korszaki védhelyek szabályszerűségénél tűnik fel⁶ s igen közeli hasonlatosságot találunk az ausztriai,⁷ lausitzi,⁸ csehországi⁹ védművek között; itt is azonban a hely domborzati alakulása vétetvén tekintetbe a kör alkalmazása gyakrabban kivételt szenved; s az vagy szabálytalan négyszög, vagy félkör alakot vett fel ott, hol védfalak emelését tették szükségessé a helyrajzi viszonyok.

Ezen pogánykori építkezések czélját, a jelen dolgozat első részében mint a cultur-terjedés védveit kellőleg kimutattam s itt csak annyit tartok szükségesnek felemlíteni, miszerint ezek közül a pottornyai, a szent-máriai egyszersmind pogány áldozó helyek is voltak, mit a dombokra felrakott halmok bizonyítanak.

Korát ezen védműveknek a bronz-korszak leleteitől elválasztani nem lehet, mert úgy az egyes mint a tömeges és a temetkezési leletek, melyek az említett pogány védművek tözsomszédságában találtnak Liptómege területén, bronz-cserépkészítményeik anyagára, díszítésére pogány várakban talált szomszédos leletek tárgyaival azonosak, s e szerint egy és ugyanazon népnek tulajdonítandók. Worsae hírneves dán tudós mondja egyik munkájában¹⁰ miszerint a bronz cultura kezdete egy Európába bevándorolt népnek tömeges megjelenésével keletkezett; ám ha elfogadható ezen állítás az általa kifejtett kellő indokoknal fogva; az előforduló alak-eltérések, díszítmények, leginkább pedig az evvel kapcsolatos agyag művek idomváltozatai, melyek közül némelyek csak bizonyos határolt területen találhatók, feljogosít ama következtetésre is miszerint: a bronzkori vagy népvándorlásnak egyes vidékeken letelepült egyes törzsei cultur-eszközeiknek alakítását és díszítését nemcsak, hogy egymástól eltérőleg készítették de élet-módjuk, szokásaik és vallási cultusuknak külső jelensége is elütött egymástól.

Kiváló példait adják ennek a többi között a temetkezési módok maradványai, így némely helyütt bronzkori halmos temetőket találni mint például a szomszéd Árva-vármegyében, Revisnye körül egész Makragyig, hol számtalan Mohila nevű sírdombok vannak, holott Liptómegeében csak is lapályban dombok nélküli sík helyeken temetkeztek, mit az eddig felderített négy temetkezési hely bizonyít. Csehországban dombokon¹¹ temetkeztek,

¹ Mitth. d. Antrop. Ges. Wien IV. k. 193. l.

² U. o. 195. l.

³ U. o. 197. l.

⁴ Arch. Értes. I. k. 10. l.

⁵ Arch. Közl. IX. k. I. füz.

⁶ C. F. Riecke: Die Urbewohner Deutschlands 40. l.

⁷ Mitth. d. Antrop. Ges. V. k. 144. l. 32. rajz, 228. l. 46. rajz, 231. l. 47. rajz.

⁸ Riecke u. o. I. tábla I. III. és V. rajz.

⁹ Kallina: Böhmens heidnische Opfer-Plätze, 4, 18, 86, 88, 106, 115. lapok.

¹⁰ Worsae: Dänemarks Vorzeit 21. lap; Műrégészeti Kalauz 30. lap.

¹¹ Kallina: Böhmens heidnische Opfer-Plätze.

Alsó - Ausztriában gátonyok, földhányások között¹ találtak a germán néptörzsek tumulusai.

A lipthói leletek és az északi népek hamvedrei lerakására és temetkezési helyeik szabályos elkerítésére nézve, feltűnő hasonlatot találunk melyek Worsae munkájában is előfordulnak² mint például az andrásfalvi urna-temetőben tapasztaltam; a lipthó-ujvári urna-temetőben a hamvedrek rakása, ezeknek egymásba tétele szakasztott mása a Maina völgyben Gämbe³ által leírt bronz-kori halomsíroknak.

Az agyag és bronzművek ornamentikája ismét igen sok analogiát tüntetnek fel, a német, csehországi és az északi népek díszítési ízlésével; s mert az itteni pogány védművek a bronz-korszak leleteitől el nem választhatók, okvetlen ama következtetésre kell jutnunk, hogy a lipthó megyei bronz-korszak állandó telepei és védművei egy és ugyanazon népfaj áramlatának tulajdonítandók, mely Közép-Európát északtól déli irányban előzönlötte.

Bizonyítja ezt a különös figyelmet érdemlő két darab használati agyag tárgy, mely a pottornyai Bastadombon a védmű területén találtak, s mely tárgyakon a scandinávi run betűkhöz teljesen hasonló jelvények vannak⁴ ez pedig a keresztjelnek idoma. Igaz ugyan, hogy a jel használata a kereszttyén aerát sok századdal megelőzőt időben már divatos és közös volt az árja népeknél,⁵ mert Schlieman a trójai ásatásoknál a Hissarlik dombnak alsó rétegeiben agyagműveket talált,⁶ melyek a most említett pottornyai lelet tárgyaihoz és díszítményéhez egészen hasonlítanak; de más kulturális viszonyok és tárgyak körülményei között; hazai régiségeinknek az akkor itt lakott néptörzsekhez viszonyítva, ethnographiailag meg nem oldott talányához, a kulcsot csak is az északi népek régiségeinek tanulmányozása és összehasonlítási észleletei adhatják kezünkbe.

¹ Mittheil. d. Antrop. Ges. Wien V. k. 173. lap.

² Worsae: Zur Alterthums-Kunde d. Nomaden II. tábla rajzai.

³ Sitzungs-Bericht d. kön. baier. Akad. d. Wissensch. München 1865, 70. oldal.

⁴ C. L. Rafn: Antiquités de l'orient, monuments monographique Copenhague 1856, 186-ik l.; Sjel-land sualdelevi kőleírásával.

⁵ Archaeolog. Közlem. IX. k. I. füz.

⁶ Dr. Heinrich Schlieman: Trojanische Alterthümer. Atlas tab. 8, fig. 237, 242; tab. 9, fig. 285, 287, 292, 293.

RÁKÓCZY ERZSÉBET INGÓSÁGAI A HRUSSÓI ÉS KIS-TAPOLCSÁNYI VÁRKASTÉLYOKBAN.

Néhai Istenben elnyogodott Méltóságos Grófné Felső-Vadászi Rákóczy Erzsébeth Asszony elő Nāga halála után, Felséges Vezérő Fejedelem kegyelmes urunk parancsolatjából alább subscriáltak által minemű ingó jók, Hruszó és Kis-Tapolcsányi jószágban találtattanak, azoknak Conscriptioja.

Anno 1708-die 9. et subsequentibus mensis Januarii. Hruszó várában és kis-tapolcsányi kastélyban találtatott portékának száma.

Sub No. 1. Egy iskatulyában fedeles alaison és aquavitának való kristalmos pohár mindenestül, No. 20. Egy perspectiva, egy arany mérték. *Sub No. 2.* Asszonyoknak főre való vendég-haja, egy iskatulya. *Sub No. 3.* Csinált virágok, egy iskatulya. *Sub No. 4.* Két gyertyatartó, csontból való, egy tokban, bádogból való egy kristalmos lámpás. Ottlik Pál Uram elő kegyelme pecsétje alatt egy ládában vannak ezek.

Sub No. 5. Schraibtis-forma, sok fiókú, fekete almárium, kiben holmi papirosok és aprólékos portéka, kulcsával együtt.

Sub No. 6. Ferslogban kép, No. 16. Tükör No. 2. Pugillaris táblácska, No. 1. Egy iskatulyában kárpítot szegező szegecskék.

Sub No. 7. Fekete koporsós láda, régi numerus szerint sub No. 23. kiben reczés abraszban öszve tett No. 13 abrosz, párnahaj No. 2, közönséges lepedő No. 2. asztalkezykenyő. No. 43, egy darab varrott recze, falban való kék virágos atlacz, No. 8 darab, rókahátbélés No. 1. fekete bélés No. 2.

Sub No. 8. Egy fejer láda, két romlott szekszénás láda, egy négy szeglető, és egy koporsós láda, s még más koporsós láda, sub No. 9. 10. 11. 12. 13. számolásokkal, Exactor Závodszky Sándor kezénél hagyattattanak. *Sub No. 14.* Fekete koporsós láda, mellyben négy kapsában jószágokról való bizonyos irások vannak, egy zsacskó enyv, és némely missilis levél.

Sub No. 15. Secretarius néhai Horánszky János uram bizonyos notatiói egy ládácskában, említett Exactor kezénél hagyattattanak holmi inventatiókra nézve.

Sub No. 16. Lechnicz Klastromi Carthusianusok könyve No. 44, régi írásból álló, várban hagyattatott.

Sub No. 17. Egy ferslog, kiben három confectomos iskatulya, mellyekben kevéskevs confectum.

Sub No. 18. Ó szerint No. 21. Ferslog, abban vastag szoszvászony, ulnae 174, de tétetett sub No. 32. való ládában,

Sub No. 19. Egy ferslog karthusianusok régi írásból álló könyve No. 24. Várban hagyattatott.

Sub No. 20. Hosszú ferslog, régi mód szerint sub No. 4, egyvelges deák, magyar, lengyel, német könyv No. 35. Egy pár schezában való stucz, tokostúl. Egy pár kerek, régi forma stucz. Egy pár szél-stucz. Egy rövid stucz, ezüsttábla az oldalán. Egy pár pulyhákforma stucz, a kinek az agya ezüsttel ki van rakva. Egy rövid tekervényes csévő kerek stucz. Egy ezüsttel rakott pulyhákforma hosszú stucz. Egy pár új, kerek stucz. Satós (igy) stucz, egy.

Egy vágó stucz, kinek az agya gyökér. Egy pár közönséges kerek stucz. Egy pár tesini hosszú puska. Irányozáshoz való mesterséges vaseszköz. Puskaport próbázó mesterséges vaseszköz. Dupla sárkányú hosszú flinta. Egy kis ládácska, melyben fegyverhez való eszközök vannak. Kétféle farkasfogó. Istenben elnyugodott Méltóságos Gróff Rákóczy László Uram eő Nagysága kardjának hüvelyje tarsolyostúl.

Sub No 21. Ó szerint No. 3. Ferslogban szosz vászony, ulnae 190. Dupla pugillaris. Egy csomó ezérna. Egy falban való perpendicularis ütő óra, táblájával s két pondussával. Kilencz pecsétnyomó. Egy kis mértékecske, fonttal együtt. Három csomó, székekre való, kenderből szűt heveder. Tizenegy satirungos zedzsel-szék (igy). Márványkőből rajszolt asztal lábostúl, egyfiókostúl. Oroszlánlábos iratott (festett) asztalka, No. 2. Ostáblás, márványkőből való asztalka, egy lábostúl, fiókostúl.

Sub No. 22. Ferslogban egy öreg tüker.

Sub No. 23. Schraibtisnak az alja egy ferslogban, három vörös és egy fejeér csujtárral együtt.

Sub No. 24. Egy ferslogban szent Judith képe, Szobejszky (igy) János felséges lengyel király képe, úgy királyné képe is. Pethe Ferencz és felesége képe. Illyésházy György képe. Pethe László képe. Czobor Ádám uram képe, és aprólékos kép azonkívül No. 12.

Sub No. 25. Iskatulya, abban üveglámpa kettő, és három pár findzsa, az is azon lábában tétetett.

Sub No. 26. Egy ferslogban nagy tüker némelly apró képekkel.

Sub No. 27. Vasláda, kiben holni missilis levelek, és Méltóságos Asszony bizonyos signaturái.

Sub No. 28. Kalamáris-láda, öt fiókból álló, kiben missilis levelek és signaturái Méltóságos Asszonynak.

Sub No. 29. Egy hosszas ferslogban rámak nélkül való kép No. 18. a hol Méltóságos Gróff Rákóczy László uram képe is van.

Sub No. 30. Fiókos kalamárisforma vasas ládácska, üres.

Sub No. 31. Régi szerint No. 22. Kiben egy ócska nachtezajgnak való téglá szénü tafota. Puskatoknak arany fonállal kezdett varrás, zöld virágos bársonyból közönséges puskatokra való. Scofiommal varrott régi öt darab virág. Egy papirosban külömb-külob szénü selyem, circiter hat lat. Czérna sodrással kezdett varrni nyers gyölcson firhang-forma, 5 darab. Egy kis iskatulya, kiben spanyor (sic) kereszt, metallumok, és szent Patientiának reliquiái. Képirónak való arany három papiros. Két kötés francia kártya. Ezüstben foglalt egy reliquiariumocska, máramarosi gyémánt, egy sárga zsacskóval. Apró külömb-külob-féle apácák munkájú képecskék.

Szálmából kötett rosarium. Egy franczia ostor, hat lóra való szűr selymes tarka bóbíta. Schezához való rózsaszénű rojtos gomb és bóbíta. Alsó ing No. 12. Közönséges ingvál No. 8. Ferdőben való előkető No. 4. Ablakra való firhang közönséges gyölcsből No. 11. Ingvál alá való zöld atlatz, arany-ezüsttel varrott egy pár; hasonló tetszénű, egy pár; violaszénű, hasonló, egy pár; karmazsinszénű, hasonló, egy pár; gyölcsön kék selyemmel s arannyal varrott, egy pár. Közönséges török paplan, No. 1. Belől karmazsinszénű, scofiommal varrott, s körül gyöngyszénű atlatz új paplan. Sárgarézből való gyertyatartó, No. 7. Asztalra való virágos karmazsinszénű kamuka. Hamuszénű habos terczenál, négy darabból álló, s ágy körül való firhang. Ócska szakadozott, téglaszénű tafota-firhang, három darab. Téglaszénű selymes hosszú török kendő. Zöld atlatzos arannyal varrott, ágy körül való firhang, tíz darab. Kék s sárga sujtásos selyem materiából firhang, négy darab, kinek belső része hamuszénű. Vörös angliai posztón, sodrott ezérnával varrott, két tábori székek való burítás. Selyem materiából ócska umbraculum, kinek körületi selyemrojtos. Kék selyem materiából való ócska két tábori székek burítása. Asztalra való tarka selyem szünyeg, rojtos bagariával bélelt. Téglaszénű atlatzon varrott, két keskeny darab. Négy pár, Asszonynak való czipelős. Egy közönséges erdélyi nyereg, kengyel-szíjjakkal együtt. Hosszú táblára való ujdón új szünyeg. Ugyan hasonló szünyeg kisebb. Egy kis pagetumocskában fűszerszám. Angliai ónból való feeskendező tokostúl, lovakhoz való. Egy asztalra való bőrből csinált szünyeg forma. Vasas két lőfűl. Serszzámokat tisztító kefe, egy. Egy darabocska királyszénű szűr materia. Egy darabocska tarka kárpít, nagyobb részről szakadozva, selyemből való. Azonkívül négy darab kárpít, selyemből való. Egy kigyártott szarvasbőr. Két pár közönséges puskatok. Foldozni való dirib darab materia. Vakaró No. 4. Kefe No. 2. Koppantó No. 5, közönséges vasból való. Egy új pléh, ajtóra való. Hosszú halháj-szál No. 9. Két rendbéli függő óra, falra való, tokostúl. Egy falra való csengető. Tatár tegző nyilakkal, fejér csujtár, No. 6. Kék és sárga atlatzból való hosszú keskeny egy darab kárpít. Egy ó kék és szürke tafotából háló kárpít, kilencz darabban.

Sub No. 32. Egy ferslogban gyölcs 27 darabban, ulnae 532 $\frac{1}{2}$. Item szöszvászon, sub No. 18, ulnae 174, mellyből két véggel tétetett sub No. 17, ládában.

Sub No. 33. Egy koporsós ládában öt réff veres aba, fél réff szederjes rojt. Két darabban angliai posztó, 1 $\frac{1}{2}$ fertályból álló, Egy mentének való haraszt, veres szarkaláb; más mentének való, olyan vitézkötés. Nyolczadfél réff veres vászon. Három réff egy fertály kék pája (így). Szederjes nemek posztóból könyves táska. Négy rendbéli kaputokra, szederjes szűr szarkaláb. Vasdrót egy karikával. Egy papirossal veres szűr. Egy németh kamizol ezüst prémekkel, remekből való. Egy németh felső dolmány, hasonló prémezet remekből. Asszonynak való két umbraculum.

Sub No. 34. Egy fejér ládában: nyomtatott gyölcsből ágy körül való firhang, két darabban; más rendbéli téglaszénű hasonló gyölcsből való firhang, négy darabban; harmadik rendbéli hasonló firhang három darabban; negyedik rendbéli firhang hasonló három darabban; ötödik rendbéli firhang hasonló, három darabban; hatodik rendbéli hasonló firhang, három darabban; hetedik rendbéli hasonló firhang, három darabban; nyolczadik rendbéli hasonló firhang, négy darabban. Diktából való ó párnahaj No. 1. Ablakoknak s ajtóknak firhangjai fejér gyölcsből való, három; asztalra való közönséges abrosz, három;

fejér gyólcából közönséges kendő, No. 1; vánkoshaj gyólcából való hat; fejér közönséges lepedő, No. 5; fejér gyólcából való új párnahaj, egy asztalkezekenő, közönséges, No. 7; közönséges török paplan, No. 3; vont arany materiából való paplan, No. 1; kék atlaczos paplan, No. 1.

Sub No. 35. Fejér ládában tizenhárom közönséges vánkös, egy közönséges párna, két diktás párna, egy közönséges ó paplan, egy lepedő. Hintóhoz való eltört kristály üveg.

Tábori katlan, egybenjáró, tizenkettő, fedelekkkel együtt. Kétfülő tábori katlanka, kettő. Vizeket égetni való kis katlanka, enyhétő fedelestül, és eltört csévéstül, egy.

Két-fülő katlanka, láb nélkül, circiter egy méczes; annál kisebb katlanka sárga-rézből való, lyukas kanálával, és serpenyőcskéjével, czukormesterséghez való.

Két-fülő kicsény katlanka, egy.

Ágy melegítő eszköz, egy.

Ónból való mosdó, öt darabból álló.

Vas serpenyő, lábös, No. 1; lábatlan, No. 1.

Kályhában való katlan, zárjával együtt.

Ményeshez való örög vaskolomp, No. 5; annál kisebb rézből való, No. 2.

Vasas kemence kürtjével együtt.

Sub No. 36. Szünyegesek ládájában satirungkötés, No. 211; három alacson tábori székre satirungos burityás; apró s nagy gombolyag, satirung és spagéta. Bécsi szűr szünyegek alljára való tizenegyedfél kötés. Formák és eszközök mindenestül.

Sub No. 37. Fejér ládában két zsákban. Kevés bors és gyömbér, harmadikban mandola, negyedikben gömbelő krupa, egy iskatulyában sáfrány, másban tört riskása.

Asztalra való tarka selyem szünyeg; egy örög régi török szünyeg; item, más hasonló kisebb; két vánkös, felöl tarkás s alól böres.

Sub No. 38. Egy ferslogban aranyozott Schrabtis (sic).

Sub No. 39. Fejér paraszt ládában egy satirungos szünyeg, vörös bécsi kárpít, aranyozott, No. 80 darabból álló. Kávészőzéshez ezüstös aranyos eszközök, pecsét alatt való böres aranyozott ládácskában. Veres angliai posztón sodrott czérnával varrott, templomhoz való kárpít No. 13 darab. Egy ferslógban ón tál, No. 19, nagyobb és kisebb, és ón tányér No. 21, s meg székszerás két ládának egyikében, ón tányér No. 42.

Egy örög mozsár, törővel együtt.

Tábori nagy katlan, kettő, vasrudakon.

Harmadika rudak nélkül, fedeles, új.

Negyedik, régi pálenkás katlan.

Egy ferslogban bécsi aranyozott kárpít No. 160 darab.

Egy ferslogban is még ollyan kárpít No. 46 darab.

Egy utra való lámpás.

Vasas ágy appertinentiáival. Aranyozott ágy, adpertinentiáival.

Egy satirungos magas szék, alacson, No. 6.

Lovakhoz való lepedő, No. 35.; üsteknyomó, No. 12.

Csergős hám, No. 7 darab.

Fejér csujtár szekereken, No. 23.

Vadászó háló, mindenestül, No. 25.

Egész szalona, tavalyi, No. 13½.

Egy hosszú puska.

Madarászó háló, mindenestül, No. 19 darab.

Konyhához való vasmaeska, No. 4.

Magos, s nem satirungos fejér szék, No. 7.

Egy ferslogban várbéli oltárnak képei.

Egy koporsós ládában várbéli kápolnának apparamentumi, ugymint: Calix argenteus inauratus cum patella. Antipendium ex satirung. Stola. Casula, auro intertexta cum manipulo, Alba. Humerale. Bursa sericea. Velum sericeum. Pala sericea. Argentea candelabra, duo. Ampullae stanneae. Pulvilli duo. Portatile. Missale. Mappa auro et serico acupicta.

Azonkívül két kerekő új scheza. Egy új hintó, kinek első ládácskájában két ón palasz van. Egy landkocsi, a hol egy zsákban lánczocska, No. 14, rojtos gyeplő, kettő, heveder, No. 4, lábok alá való farkasbőr, No. 1. Egy pár német saru.

In Kis-Tapolcsán die 15. Mensis et Anni ut supra.

Vezérlő Főlséges Kegyelmes Urunk Fű-Csuhadárja:

Otlik Pál m. k. P. H.

Malonyay Ferencz,

Istenben elnyugodott Méltóságos Grófné Asszony, Jószáginak Praefectusa m. k. P. H.

Szluha György,

Rákóczy Julianna Fejedelem-Asszony Jószáginak Praefectusa m. k. P. H.

Post Conscriptionem hanc repertae sunt adhuc patinae stanneae majores sex, et minores tres, in toto No. 9. Item argenteum inauratum atramentarium cum theca, et frustum materiae nigrae, atlacz dictae, quam Excellentissima Domina Comitissa pro calicibus tegendis deputaverat, quae materia ad intentionem illam data est Reverendo Domino plebano pro capella Kis-Tapolcsaniensi.

(Eredeti, mind a három aláírás sajátkezű, az illetőknek czímeres gyűrűpecsétjeivel, melyek közül Malonyaié — mint az elhunyt urnő főtisztjéé — a gyász jeléül fekete spa-nyolviaszba nyomtatott.)

A Bárány Jeszenák-család levéltárából másolta

Szerémi.

MAGYARHONI RÉGÉSZETI LELETEK REPERTORIUMA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mikor az Ipolyi Arnold által e folyóiratban oly kedvező eredménynyel megindított és utóbb Rómer F. Ferencz által kiváló gonddal folytatott «magyar régészeti repertorium» és «m. r. chronika» évekkel ezelőtt megszakadt, szakunk egy kútfőszerű tárháza szűnt meg, mely ritka bőséggel szolgáltatott a honi régészetnek földolgozásra kész anyagot.

Azóta annál sajnosabban nélkülöztük e folyóiratban a nevezett két állandó rovatot, mennél szélesebb körben terjedt szakunk iránt az érdeklődés és mennél sűrűbben kerültek elő épen ez általános érdeklődés folytán régészeti kincsek.

Több százra megyen a kisebb nagyobb leletek száma, melyek azóta a nemzeti muzeumban, a vidéki egyletek táraiban vagy egyesek gyűjteményeiben biztos hajlékra találtak, sok lelet a kereskedők boltjaiban kevésbé biztos sorsra jutott, végre nem csekély számmal vannak, melyekről csak szóbeli közlemények vagy itt-ott megjelent alkalmi följegyzések nyomán van tudomásunk.

Már néhány éve figyelemmel kísérvén e sokféle széledt tudományos anyagot, rajta voltam lehetőleg összegyűjteni a kezem ügyébe ejtett adatokat és midőn ezuttal a Rómer szerkesztősége óta megszakadt chronika fonalát ismét fölveszem, a honi régészetnek hasznos szolgálatot vélek tehetni.

A Repertorium* első sorban szorítkozik a «leletekre».

Ebben a tekintetben tehát nem teljesen a régibb «chronika» nyomán járunk. Ellenben gondunk lesz arra, hogy legalább azon emlékekről, melyeket magunk láttunk, lehetőleg pontos leírásokat adjunk, szükséghez képest ábrák kísérik az ismertetést és többször a leletek fontosságához mérten nem pusztán leírásra szorítkozzunk de némi fölvilágosító magyarázatot is fűzzünk az ismertetéshez, miáltal a chronikát kivált vidéki szaktársainkra nézve élvezhetőbbé és hasznosabbá tenni véljük.

Az adatok elrendezésében legczélszerűbb megtartani előzőink példáját, követjük a lelhelyek betűrendes sorozatát, mert így egy főcél, melynek ilyen repertoriumok szolgálnak, t. i. a könnyű, gyors tájékozás legbiztosabban érhető el.

Gálos-Petri (Bihar m.) A helység előljáróságától Kovács János tanár ur a debreczeni collegium számára még 1847-ben egy obsidiannucleust szerzett, mely a főiskola többi

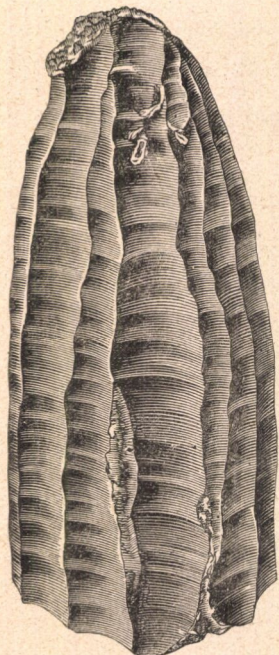
* Ipolyi Arnold Magyar régészeti Repertorium az Arch. Közl. II. kötetében. Magyar régészeti krónika az Arch. Közl. II. és III. kötetében Rómer Flóris «Magyar régészeti krónika» az Arch. Közl. IV. V. VI. és VII. kötetében.

régiségeivel 1876-ban az ősrég. congressus alkalmával Budapesten ki volt állítva. Akkor készült róla az ide mellékelt rajz (1. szám $\frac{1}{2}$ nagys.).

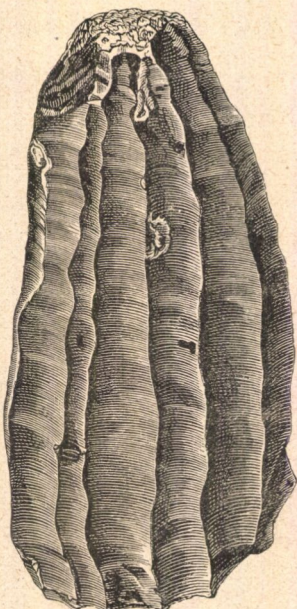
Az obsidian fényes fekete színű, idoma hosszukás és csúcsos. Van rajta tizenegy törési lap, mely végig vonul egész hosszán, van továbbá egy lapja, mely csak mintegy harmad résznyire nyúlik és egyik részén a nucleus fölülete érdes; e helyen nyilván nem nyújtott alkalmas törési fölületet. Hossza 0·176; alapján legnagyobb átmérője 0·112; legszélesebb lapjának szélessége 0·025.

Ibrány (Szaboles m.). Innen került a szabolesmegyei muzeum gyűjteményébe egy érdekes tárgy, mely a maga nemében hazánkban ritkítja párját. A tárgy, melyet itt rajzban is bemutatunk kova-kőmag. (3. rajz.)

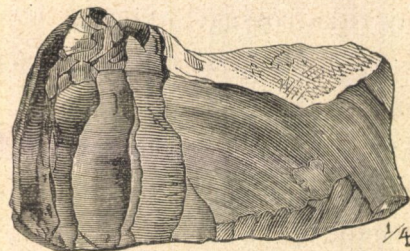
Az ilyen kőmagok, melyek kőpengék lepattogtatására szolgáltak, különben sem gyakoriak honi gyűjteményeinkben, lehet azért, mert nem elég figyelemmel gyűjtötték.

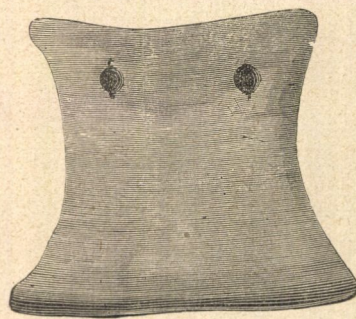
1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

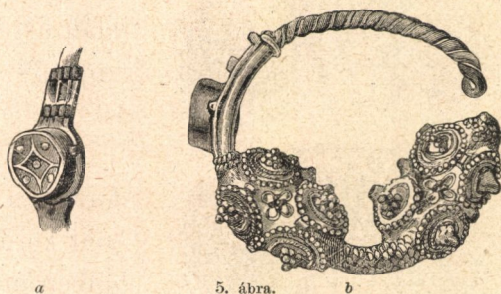
A fönlévők közt tudtunkkal az ibrányi a legnagyobb példány. Hosszátmérője elér 0·20, legnagyobb magassága túlmegy a 0·12-en. Hasogatásoknak csak egyik oldalán maradtak nyomai, mert másik fele nem volt alkalmas reá. Van rajta egészben 13 pattogtatási lap mint mindannyi 0·08—0·10-nyi hosszú és 0·008—0·03-nyi széles kőpengék lefejtése után maradt mélyedések. Rajza és rövid leírása megjelent a Catalogue de l'expos. préh. stb. Budapest, 1876. 34. lapján.

Nagyfalu. (Szatmár m.) Ezen, bronzleleteiről híres hely Liptay Ede úr gyűjteményének Nagyfalun egy agyagtárgyat szolgáltatott, melyet sajtószertű volta miatt itt rajzban is közlünk.

(4. számú kép $\frac{1}{2}$ nagys.) A tárgy négyszögű síma fölületű egyszerű lemez, két oldala párhuzamos, másik két széle pedig behajlott idomu, a lapok tompa csúcsokban találkoznak. Az egyik oldala 0·092, a többi három mindegyik 0·08 hosszú. Az egyik széle közelében két kerek lyuk megyen át rajta. A lemez vastagsága 0·006.

Orsova. Ormós Zsigmond ur temesmegyei főispán szívésségéből van tudomásunk arról, hogy 1877-ben kútásás közben állítólag I. Mircse féle érmeikkel (1383—1418.) * találtak olyan fülbevalókat minőt a mellékelt rajzban (5. szám *a*, *b*) természeti nagyságban bemutatunk.

Ormós úrnak sikerült a kincsből néhány példányt megszerezni, melyek meglehetősen egyformák; az itt közlött is azokból való. Jellemzők a sodronyon lévő csomók és rajtok a körbe rakott vagy apró gúlákat képző gömböcsdíszek. Ilyfajta fülbevalókat és hasonló módon díszített karpereczeket ezüstből a n. muzeum gyűjteményében már eddig is ösmertünk és középkori eredetűeknek tekintettük, a kor közelebbi megállapítására azonban csak a jelen esetben nyertünk némileg határozottabb támpontot, ha, miként nincs okunk kételkedni, a leletről nyert tudósítás helyes.

Rozsaj. A falu szélén 1877(?) -ben érdekes bronzkori lelet került színre. Volt a leletben, Maróthi János úr szíves tudósítása szerint három bronzcsákány négy újjnyira egymástól felállított helyzetben, köztük állott egy dudoros agyagbögre, mely az ásás alkalmával eltört; a bögrében aranytárgyak foglaltattak, és pedig: nyolcz fülbevaló, két tekercs és három lánczttag, melyeknek összes súlya $23\frac{1}{2}$ # -at nyom.

a) A n. muzeum a három csákányból csak egyet, de a bejelentett aranytárgyakat mind megszerezte.

A bronz csákány azon ismert typushoz tartozik, melynek a hosszú, hengerded idomu nyéltok s a csücskös korong s a csücsk körül kidomborodó gömböcsdíszek jellemző ismérvei.

Egész hossza 0.25, élének szélessége 0.030, a korong átmérője 0.06, a nyéltok átmérője 0.02. A nemz. muzeumbeliek közül legközelebb állnak hozzá a XIV. tábla 25, 26 szám alatt fölállított példányok.

b) Fülbevalónak mondható nyolcz drb. össze-vissza görbített arany ékesség, melyeknek idoma, hogyha eredeti formájukat visszanyerik, hosszában átmetszett halhólyaghoz leginkább hasonlít, a két tag egyike rendesen mintegy 0.035 hosszú huzallal végződik. Egész súlyok $11\frac{3}{4}$ #.

E dísztagokhoz hasonlító ékszereket találtak már évekkel ezelőtt Fejércsén** és Borsán*** s az ezekről közlött rajzok reá találnak a rozsaji fülbevalóra is.

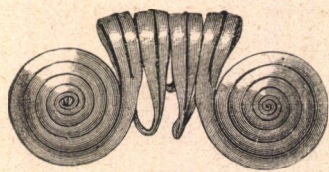
c) A három lánczttag szintén a n. muzeumba került; egymásba foglalt három egyszerű karika dísz nélküli keskeny lemezből, melyeknek összes súlya $6\frac{5}{8}$ #; a középső tag átmérője, mely legkisebb 0.02—0.023, a legnagyobb 0.021—0.029.

* I. Mircse pénzeire nézve lsd. Sturdza Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien. Numismatische Zeitschrift Wien 1875. IV. köt. 94. lap.

** Találtak 1830-ban. Lsd. Arneth Gold und Silbermonumente 36. l. 224. sz. — Hasonló ugyanott 34. l. 173—177. sz. IV. t. Gr. N. 172. 177.

*** A borsai lelet leírását és a tárgyak rajzeit lsd. Archiv f. d. Kde öst. Geschqu. Bécs, 1855. XV. 317. l.

d) Legtöbb érdekléssel bír két dísz tárgy, mely idomra és nagyságra teljesen megegyező. A mellékelt rajzok (6. szám *a*, *b*) világos képet nyújtanak róla mint mutatkozik a tárgy mindkét felől. Áll két lapos tekercsből; összekötő tagja közepett hét hajlással csekély szélességű

6. ábra *a*, *b*.

egyenletes csatornát képez, melyen keresztül szalagot lehetett huzni s így az érdekes idomú csinosan kidolgozott tárgyakat talán övre való vagy nyakravaló díszeknek lehet tekinteni. Legnagyobb átmérőjük 0.042 illetőleg 0.043, súlyok együttvéve $10^{5/8}$ #.

e) Végül a nemz. muzeumba került a bögre töredéke két darabban, sárgára égetett agyagból. Több hajlású szalagdísz és pont körül bekarcsolt kördísz ékíti fala külsejét. Technikája különben meglehetősen kezdetleges; a bögre nem látszik koronagon készülni.

A leletben talált bronzcsákányok valamint a halavány színű arany tárgyak közül a láncztagok és a fülbevalók eddig is bronzkoriaknak ismert honi leletekkel kapcsolatba hozzák az érdekes rozsjai leletet és így keletkezési epochája megállapítható. Uj bronzkori típusnak és egészen sajátosnak, de mégis a tekercsformánál fogva a bronzkori díszítményekkel megegyező tárgynak kell tekintenünk a rajzban bemutatott ékszert, mely által a lelet új adatot szolgáltatott a hazai bronzkor morfológiájához.

Sziszek. A Száva szabályozása alkalmával 1875-ben több érdekes régiséget kotort ki a gép, melyek Stielly Gyula m. kir. főmérnök úr szíves közvetítése által a n. muzeumba kerültek és most ott őriztetnek. Legfontosabb tárgy egy pilum; volt azonkívül a küldeményben egy lándsacsúcs, két dárdaacsúcs, egy nyílhegy, egy domborműves kis kölap és végre egy szarvasagancs.

1. *Római pilum.* Áll kerek vaspálczából, melynek felső vége négylapu hosszúkás csúcsot képez, míg alsó, nyélbe való része négyszög átmérőjű és lapos peczeggel végződik. (7. sz. *a*, *b*). A sziszeki pilumot szemlélve a római gyalogság fontos fegyverével ismerkedünk meg, mely hajításra ép oly alkalmas volt mint arra, hogy vele az ellenség paizsát átdöfjék. Többször említik a régi írók e czélszerű és a római vitéz kezében iszonyatos hatású fegyvert, mely kiváló mértékben biztosítja a római seregek hadi felsőségét más seregek fölött.

Azért az írók adatai alapján az újabb szakemberek rég iparkodtak a pilum idomát megállapítani és reconstruálni, de ez természetesen mindaddig nem sikerült, míg a fönlevő emlékeket nem vették segítségül.

S így történt, hogy még csak a hatvanas évek elején sikerült Köchlynek a wiesbadeni muzeum vasfegyverei közt megállapítani a pilumot.*

Ugyanakkor bizonyította be Lindenschmit, hogy a frankoknál használatban volt szúrós vasak rokonok a római pilummal s hogy a Rajnából kikotort hasonnemű vasfegyverek pilumoknak tekintendők.**

* Lásd Köchly előadását a pilumról a «Verhandlungen deutsch. Philologen und Schulmänner in Augsburg» 1869. 139. s k. II. — Lsd még Verhandlungen etc. Heidelberg 1866. 204. s k. II. rajzzal. — Kivonatot Köchly előadásából olvashatni «Guhl und Koner. Leben der Griechen und Römer» újabb kiadásában.

** Lindenschmit. «Die vaterländ. Alterthümer der fürstl. Hohenzollerschen Samlg.» 21. I. — Ugyanaz: «Die Alterthümer unserer heidn. Vorzeit» II. kötet 8 füzet VI. tábla és 11. füzet V. tábla.

Azóta egyébűtt is akadtak pilumokra és a legfontosabb és leggazdagabb e nemű lelet az Alesia — régi galliai város — terén színre került lelet, mely a III. Napoleon által 1863-ban ott eszközölt ásatásoknak köszönhető. *

Némelyek, mint Quicherat, kétségbe vonták az elnevezés helyes voltát, arra figyelemztetvén a német szakembereket, hogy az általuk pilumnak keresztelt 15—20 fegyver lényeges pontokban, a csúcs idoma, a fegyver hossza stb. tekintetében egymástól eltér és hogy a szemünk előtt lévő példányok nem is felelnek meg teljesen a régi íróknál lelhető leírásoknak. ** De jól felelt Lindenschmit, *** hogy a fegyver kellő érvényesítése érdekében a pilum nem volt minden hadtestnél egyforma, de sőt ugyanegy legiónál sem volt mindig egyenlő, mert hossza és súlya legtöbbször az egyes katona erejéhez volt mérve. Azonfölül már a régi írók tanúsága szerint is többféle faja volt a pilumnak, volt könnyebb és volt súlyosabb. Végül nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a pilum is csak úgy mint minden egyéb fegyvernem a római uralom évszázadain át számos kisebb nagyobb változást szenvedett. Azonban bármi lényeges változásokat vittek rajta véghez, két főtekintetben mindig változatlan maradt és ezekben a lándsától és dárdától különbözött. Az egyik hogy fejrésze a pálcza hosszával szemben igen kicsi, és második, hogy a fej és a pálcza mindig egy darabból áll. Lehet a fej három vagy négy élű, lehet kerek vagy szárnyas, de soha a lándsafő nagyságát nem éri. De nagyobbra szabni a fejtagot nem is volt volna czélszerű; mert a pilum főképp arra szolgált, hogy oly távolságból, mikor a római katona még nem élhetett kardjával, pilumát az ellenfél paizsába vagy egyéb védelmi fegyverébe szúrhasssa és belé szögezze. A vékony pálcza e lökés következtében könnyen meggörbült és így nemcsak hasznavehetetlenné tette az ellenség paizsát, de mivel a paizsban megakadt és meggörbült, az ellenség se vehette rögtön hasznát a pilumnak. Az utóbb említett czél szempontjából a vaspálcza nyélbe erősítésének módja is fontos volt. Mikor a pilum keletkezett és az első időkben, szögekkel és pántokkal úgy erősítették póznába, hogy azzal majdnem egy darabot alkotott. Utóbb azonban (talán Marius) óta az odaerősítés vas- és faszöggel történt; a faszög a lökésnél eltört és így elősegítette a vas görbülését. A sziszeki pilum úgylátszik másképp volt a póznába erősítve. Egész hosszából csak mintegy az utolsó negyedrésze volt nyélbe ütve. Ez a része négylapú s lapjai vége felé kissé szélesbülnek. Azért a pálcza csak úgy állhatott biztosan a póznában, ha a nyélben álló végtag felső keskenyebb tájéka ékkel volt a pózna nyílásába szorítva; egyúttal, hogy a beékelés a pózna falát szét ne terpeszsze, a póznát az illető helyen vaskarikával kellett körülfogni. Példányunkon a lemez idomu peczeg végén egy lyuk félkörű hajlását látni, a peczeg tehát csonka. A lyuk volt tehát a második megerősítési pont.

A nyél ily erős összeköttetése a pálczával ellenkezett ugyan a Marius-féle pilum szerkezetével de midőn a pálczát a fej felé gyöngébbnek alkották, a lökésnél czélba vett meggörbülést mégis lehetővé tették s így a fegyver hasznavehetőségén nem ejtettek csorbát.

* A lelet ismertetését lásd «Revue Arch.» Páris 1864. novemberi füzet. Les armes d'Alise 337—349. ll.

** Examen des armes trouvées à Alise-Sainte-Reine Revue Arch. Paris 1865. 81—99. ll.

*** Lindenschmit «Le pilum.» Revue Arch. 1865. 387—391. ll.

Az utóbb kifejtett körülmény is eléggé utal arra, hogy a sziszeki leletben nem a pilum korábbi idomával van dolgunk, de olyannal minők a római imperium idejéből Német- és Franciaország több helyén színre kerültek. Ezekkel a mi példányunk egyébként úgy idomra mint nagyságra megegyezik. Hossza 0·998; a pálcza átmérője középütt 0·007, a csúcs alatt 0·004; a csúcs hossza 0·058, egy-egy lapjának átmérője alul 0·01; alsó nyélbe való részének hossza 0·2, lapjának szélessége 0·009. Az itt bemutatott példány lévén az első hazánkban lelt pilum, melyről tudomásunk van és föntartása is a végső peczeg csekély csorbulásától eltekintve is jó lévén, czélszerűnek látszott ide mellékelni rajzát is $\frac{1}{6}$ nagyságban. A 9. számú *b* ábra fejét $\frac{1}{2}$ természeti nagyságban adja.

b) Két hajító dárda vasból a pilummal egykorú lehet. Idomra nézve megegyeznek egymással (10. szám), csak hosszúságuk nem egyenlő, a nagyobbik hossza 0·542, a rövidebbiké 0·523. A póznának való tok kerek, a pózna erősítésére szolgáló vasszögekből az egyik példányon még meg van egy, a másikinál még a tokban szemlélhető a póznának szöggel odaerősített darabja, mindkét szögnek a feje gomb idomu; a toknak alsó nyílásán átmérője 0·017. A tok fölött a dárda pálczája kissé szélesbül, átmetszete dülényded idomu, van két csúcsig érő oldaléle és mindkét felől középső gerincze. A pálczatag hossza az egyik dárdánál 0·40 a másikinál 0·396.

9. ábra.

A hegyben végző csúcs felé vastagodik a pálcza, itt átmérője 0·008. Mindkét dárdacsúcs római fegyver, mikép nemcsak az Alesiabeli fön említett lelet, de számos egyéb analogia is mutatja.

c) Hasonlóképp római eredetű egy vaslándsa-csúcs. Hüvelye csonka, középső bordája csekély emelkedésű, szárnyai keskenyek és laposak.

A szárnyak hossza 0·28; a tokból fön lévő rész hossza 0·045.

d) Szintén római az e fegyverekkel a n. muzeumba került durván faragott domborműves táblácska, szürkés kovából, melyet itt rajzban mutatunk. A rajta lévő emberi, állati és egyéb legtöbbször csak ügyetlenül jelzett alakokról ezúttal nem szólunk részletesen. Egyelőre csak azt jegyezzük meg róla, hogy a Mithras-tisztelet körébe tartozó amulett, minők hazánkban több maradt fön. Ez emlékek egymást kölcsönösen kiegészítik és így csak ez egész emléksorozattal kapcsolatosan fejthető meg az itt bemutatott táblácska is. (11. szám.) A megfejtés azért e Repertorium keretén kívül, önálló tárgyalást fog majd igényelni.

e) A korai középkorból való egy nyílvas, minőkét Lindenschmit fönérintett művében I. k. IX. füz. 5. táblán rajzban közöl.

Fecskefark idomu a feje, és tekert sodrony képezi a nyakát; hüvelye gyenge falu, keskeny.

Egész hossza 0·11; szárnyai 0·08 hosszúak.

f) Vaskardot is találtak ugyanott; idoma után ítélve XVII. századbéli lehet.

Pengéje egyélű, vastagabb háttal, keresztvasa egyenes. Egész hossza 0·93,

Hampel József.

